

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

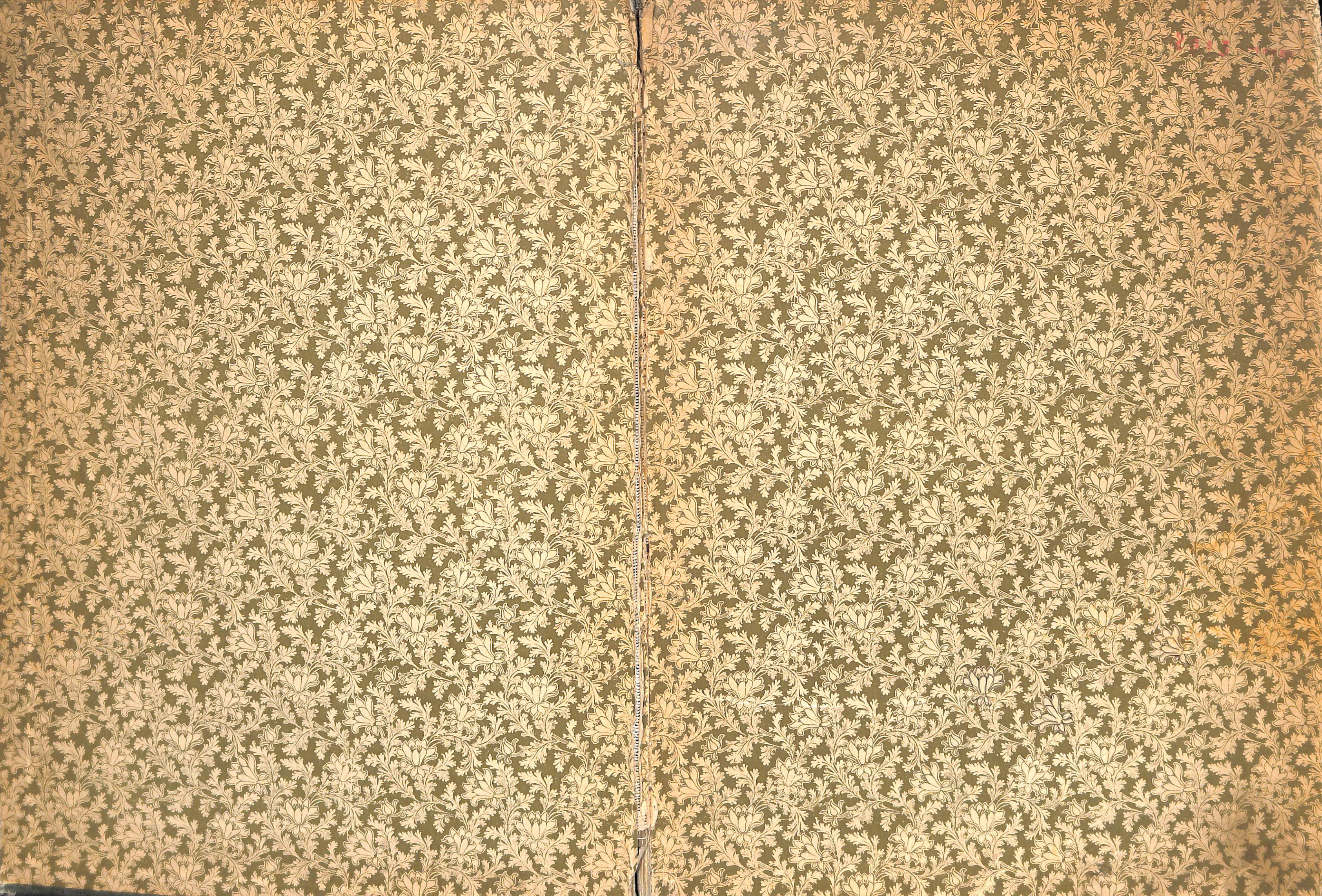
Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐ

„ԱՐՇԱՆԿՈՒՄ“
(ՏԼԵՅՈՒՄ)
Լիտերատուրո-Խուճոճեստվենո-Մուզիկալնայ
ՏԵՐՈՒՄԻԿ
Ե՛ք ընթացքս զհոգոյաւորս Բարձր

891.99-82
Ա-95

Շ-232 891.99-82
Ա-95

ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ — ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ — ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Խմբագ. - Հրատար.

ԶԱԲԷԼ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆ, ԵՂԻՇԷ ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

32143

ԶՈՒՏ ԱՐԴԻՒՆՔԸ ՅՕԳՈՒՏ ՀԱՅ ՍՈՎԵՏԱԿՆԵՐԻ

741-41

Ս.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ». ԼԵՇՏՈՒԿՈՎ, 4
1907

162

ՆՈՒԷՐ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՐՈՍՆԵՐԻ ԱՆՄԱՀ ՅԻԾԱՏԱԿԻՆ

1905—1907

ՔԱՆԻ ՄԻ ԽՕՍՔ

[illegible]

լերից մեր հարազատներին: Ժողովրդական հերոսները զոհ բերին ազգին իրենց կեանքը . . . ծաղիկ հասակում . . . և մենք նրանց անմահ լիշատակը յարդելու համար զոհ կ'բերենք այն ամենը, ինչ որ կեանք կ'տայ մեր հարազատներին:

«Արցունքներ» գրական գեղարուեստական ժողովածուն, որ մենք նուիրում ենք հայ ժողովրդական հերոսների անմահ լիշատակին, յուսով ենք որ կ'տարածուի մեր հասարակութեան բոլոր խաւերում, չ'նայած դուցէ նրա անթիւ թերութիւններին: Համենայն դէպս հաւատացած ենք, որ 'ի նկատի ունենալով բարի նպատակը, հայ հասարակութիւնը ձեռք կ'բերէ այս ժողովածուն իբրեւ լիշատակ անմահ զոհերի, և այդպիսով միջոց տուած կ'լինի մի կաթիլ արցունք ցամաքացեալու տարաբաղդ ազգիս ձով արցունքներէ . . . որով և ժողովածուն հասած կ'լինի իւր նպատակին:

Զ. Բ. — Ե. Բ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻ

Քանի մի խօսք. խմբ.

Թոգ, սիրելիս . . . (բանաստ.) Արցունքի:

Արցունք. Սաթենիկ Չաքարեանի:

Էլ ո՞ւմ համար . . . (բանաստ.) Եղինէ Բաղդասարեանի:

Մայիսի 21-ը Երեւանում. Չաքել Չիլինկարեանի:

Նայում եմ շուրջս . . . (բանաստ.) Սաթենիկ Չաքարեանի:

Սպիտակ դիշերներ (բանաստ.) Զուշանիկ Կուրղինեանի:

Այն երազ էր . . . միայն երազ . . . Չաքել Չիլինկարեանի:

Տխուր - տրտման (բանաստ.) Զուշանիկ Կուրղինեանի:

Գաղթականք. Տիգրանուհի Սաղաւորեանի:

Աշուն (բանաստ.) Զուշանիկ Կուրղինեանի:

Կարմիր Զատիկ . . . » »

Սիրելուս (բանաստ.) » »

Ճանապարհին. » »

Ծաղիկի մր. Ալֆրէտ Եր Միւսէից (բանաստ.) Թարգմ. Զապել Ալեանակի:

Կոտորածը Շուշում. Հայունու:

Յաղթութիւնը. Մ. Բէսիկեից (բանաստ.) Թարգմ. Արցունքի:

Գոռաց փոթորիկ (բանաստ.) Զապել Ալեանակի:

Հեղեղ. Շալիհադէնի վեպից մի հատուած. Թարգմ. Չաքել Չիլինկարեանի:

Թշուառների Գոյրը. Էմիլ Զուլալի. Թարգմ. Վարդուհի Զոտի:

Թող, սիրելիս,
Թող որ ես լամ, հառաչեմ,
Տխուր երգիս
Արցունքներով զաշնակցեմ:

Իմ հայրենի
Դետակները խոխոջում,
Արեան վայրի
Սև մոխիրն են ուռվում:

Թող, սիրելիս,
Թող որ ես լամ, արտասուեմ,
Ա՛խ, սև կեանքիս
Վերջին թելը ես կարճեմ...

Իմ վաթանը
Աւերուած է ամայի,
Ա՛խ, իմ ազգը...
Սգի մէջ է ողբալի:

Թող, սիրելիս,
Դարման չունեն իմ վէրքեր,
Ծով ցաւ սիրտըս
Թող ուռվէ արցունքներ...

Թող, սիրելիս,
Թող որ ես լամ, հառաչեմ,
Սե՛ր երգերիս
Արցունքներով զաշնակցեմ...

Արցունք

ԱՐՑՈՒՆՔ

Արցունք... Հայկական կեանքի ժամանակագրութեան հետ կցարկած մի բառ, որով ներկայ սե օրերում, աւելի քան յարմար է մեր տանջուած հոգու խոհերը արտայայտելու: Դարերից ի վեր մենք արցունքով ենք կերակրուած, ուստի և մեր կեանքի բառարանը զարգարուած է այսպիսի սրտաշարժ բառերով՝ «կարմիր արցունք», «աղի արցունք», «սև արցունք» և այլն: Գիշեր-ցերեկ արցունքի մի անսպառ աղբիւր, ահաւասիկ մեր առօրեայ կեանքի պատկերը, մեր նահատազրի տխուր էջերը:

Ձենք ուզում պատմութեան հեռուոր հին ցաւերն ու էջերը քրքրել, մի համառօտ հայեացքով միայն նրանք տարուայ շուրջը դառնանք, տեսնենք և գաղափար կազմենք մեր անցեալ թշուառութիւնների մասին: 1877 թ. Ռուս-ժառկական պատերազմից վերադարձող ռուս զինուորները, սրից կրակից դերձ մնացած Ալաշկերտցի (Բաղրեանդ) հարիւրաւոր ընտանիքներ, անասունների նախիրի նման, քշուած էին գէպի մէջ, կարծեցեալ «Աւետեաց» երկիրը, որտեղ մի քանի տասուայ ընթացքում տասնեակներով զոհ տալով համարակիւն, վերստին իրենց աւեր օջախը վերադարձան արիւն արցունքով ահռելի սովի գիրկը նետուելու:

Այդ սև օրերում «Հայ-Գոյժը» արիւնջուայ հայաստանի սիրտը կաղձող Վասպուրականի վշտահար դրութիւնն է գուժում, հրաւիրելով ձեռք մեկնել թշուառ եղբարց աւեր բները շէնցնելու և անկուշտ սովից ազատելու: Մեր աղի արցունքով թրջուած փշրանքները գնացին սփոփելու տանջուած սրտերը: Այն՝ որ սովից և բարբարոս ձեռքից կորցուել էր, դաժան ու ահռելի կրակը լափեց, շէն հաշաշատ պատմական Վան քաղաքը մոխրակոյտ դարձաւ, Վասպուրականի վշտահար Սրժիւր սրտաշարժ կոչով՝ «Վան-Գոյժ»-ի տխուր էջերում մեր հայեացքն է հրաւիրում Վանի մոխրակոյտերի վրայ մի կույ ջուր սրսկել՝ այլաւած և խանձուած սրտերը զովացնել: Մեր արցունքով աշխատած կոպէկները զնաց արտայայտելու մեր սրտի խոր ցաւը:

Քիչ արցունք չտարաւ հերոս Ձէյթունցու անառիկ բնակավայրի կրակին մասնակցելը՝ դաւաճանի ձեռքով: Հապա այն սխտեմատիկ կոտորածները՝ Կարինի, Երզնկայի, Խարբերդի, Տիգրանակերտի, Մուշի, Սասունի, որ մէկը չիշել, այդ բոլորը մեր աչքերից ծով արցունք են քամել, արցունք՝ կատաղի վրէժխնդրութեամբ լի:

Դեռ նոր էինք համակերպուել մեր ցաւերով լի կեանքի հետ, սպասելով նորանոր չարիքներ, զուցէ և աւելի սարսափելի, որովհետև մեր մարած ծայրը շնչախեղաւ արեցին կոկորդիներումս բռնակալ պետերը և շողորթ ռաշահասէր Եւրոպան:

1890-ական թուականի կէսին անվրդով, մեռած սրտով, խորը խոցուած, արցունքոտ աչքներս դարձրինք մեր միակ յոյս դպրոցներից: Փակուեցին մեր մատաղ սերնդի լուսոյ տաճարները, հազարաւոր մանուկներ լքուած սրտով, արցունքի շիթերը կայտառ աշտերի վերայ լճացած՝ փողոց նետուեցին, լի դալրով ժամանակ սրտերն անէծք էին մրմնջում գէպի այն զոսացած ձեռքը, այն դժոխային հողին, որը չղացաւ այդ անօրէն միտքը:

Միջնադարեան մեթոդով ոտնակոխ էին անում մեր բոլոր սրբութիւնները, ճնշում բարոյական զգացումները, բռնի մեռցնում լեզուն, կրօնը, ոտնակոխ անում մարդկային

ամեն իրաւունքները, ահա մեր հոգեկան դրութիւնը՝ մեր առօրեայ կեանքի պատկերը: Սակայն բռնութեան հետ զուգընթաց յառաջադիմում է ազատութեան վեհ զաղափարը, բռնն կերպով՝ վրէժխնդրութիւնը և ինքնօգնութիւնը բռնում է բաղձամեայ համբերութեան տեղը, իրաւունքի և պարտքի խնդիրը դրուած էր եւրոպական զիւանագէտների սեղանի վերայ: Սասունի, Մուշի, յաջորդաբար կոտորածները չուշարար էին հանդիսանում ոտնակոխ, արհամարուած իրաւունքների, արդար բողոքի ձայնն է հնչում ապաբաղդ հայաստանի չորս կողմից, բողոք՝ արցունքի, բողոք՝ աւեր-թալանի, բողոք՝ արեան, բողոք՝... Սրբեօք ի՞նչ էին մտածում սորա զէմ մեր երեւելի «քաղաքագէտները»... «Հայաստանը առանց հայերի...»: Սակայն տարիներ, նոյն իսկ դարեր բաղձաշարժար հալը կուլտուրայէս առաջադիմել է, հազար ու մի տանջանքի բովից անց կացել, խաղաղ նաւահանգիստ հասնելու համար, մարանչել է կատաղի փոթորիկների դէմ, թաղելով խոր անդունդի մէջ իւր սև նահատաղիքը, իւր տանջանքով լի կեանքը:

Փալլուն յոյսերով դիմաւորեցինք 1900 թիւը, մեր ցամաքած աչքերից կաթ-կաթ արցունք թափելով, սակայն նախ քան վառ արշալոյսը, 1903 թիւը մեր խամրած աչքերից, մեր մարած սրտերից, արցունքի ախ ու վախի տեղ, արիւն քամեց, արիւն՝ կատաղի վրէժ-խնդրութեամբ լի: Դառնալը ոսկորին էր հասել, յափշտակուած, խլուած էին մեր եկեղեցական կալուածքները, զիտակցութիւնը բռնն կերպով դարձնում էր, մեղ կեղեքողներին ցոյց տուեցինք, որ վերջապէս մեր մարդկային իրաւունքների տէրն ենք: Բաւական է որքան մուրա-ցինք, այժմ պահանջում ենք մեր ոտնակոխ արուած իրաւունքների վերադարձը, մեղ կոպտեցիք՝ մենք լուեցինք, մեր լեզուն, կրօնը ճնշեցիք՝ արտասուախեղդ լուեցինք, մինչև այժմ մանկական վախկոտութեամբ և հարսնական համեստութեամբ լուեցինք, բայց այժմ, երբ մերկացած ենք բարոյապէս և ֆիզիքապէս, դարձեալ լուեց, ոչ: Թէև մասամբ կատարւեց և լուեց մեր արդարացի բողոքի ծայրը, բայց դա մի մեղմիկ հով էր, որ մեր ալքուած երեսները շոյելով՝ անցաւ զնաց, թշնամին անողոր փութաց ծրագրել մի սոսկալի միջոց՝ խսպառ բնաջինջ անել այն կուլտուրական տարրը Անդրկովկասում, որի անթիւ բարիքները հարիւրաւոր տարիներ վաշելել էր:

Գաղաքակիրթ ազգեր, բաւական համարեցէք մեր ազգի սոսկալի տանջանքը, հերիք է որքան հեղճանքով արհամարեցիք լայն ու աղբուր: Սպերախտ ազգեր, Սրեւելքի առաքեալն ու կամուրջն է այսօր հեծեծում, այդ հերոս հայ ազգն է իրաւունք և արդարութիւն պահանջում:

Երեսներդ անտարբերութեամբ մի շրջէք, բաւական համարեցէք թշուառ հայի անլուր տանջանքները, ծայն տուէք ձեր քար սրտերին, մեր արդարացի բողոքն, Միշեր-կրականանէն Ատլանտեանն է անցել: Ազգեր, մի դաւաճանէք ձեր վեհ սկզբունքին, մարդասիրաբար դուրս ձգեցէք զիւանազիտական մատաններից «Հայաստանը առանց հայերի» դարձուածքը, զերմարդկային ճիգ է թափում ձեր խիղճը դարձեցնելու, պատմութեան դատապարտութեան մի յանձնէք ձեզ:

Գարունն իւր հետ բերել է կեանքի թարմ հոտանք: Բնութիւնը ուժեղ թափով դործունէութեան մէջ է, իսկ դժբաղդ հալը, ձեռքը ծոցին, զլուխը կախ, սիրտը քարացած յաճախակի կրկնուող արիւնոտ տեսարաններից, մտածելու ընդունակութիւնից անգամ զրկուած, շարունակում անվստահելի ներկային է նայում: Խեղճ հայ, չգիտէ աւերակ բռնը նորոգէ, թէ հալածական բաղդակից հրէայի նման թափառականի ցուպը ձեռքն առնէ ու գլուխն ազատէ: Մի կաթիլ արցունքն էլ գալիս է վշտահար սրտերը, տանջուած հողիները մխիթարելու, սփոփելու:

Հայ մարդ, շտապի՛ր ուղարկել արցունքդ (ժողովածուի արդիւնքը) այն ազէտի արիւ-

* * *

Նայում եմ շուրջս... միայն անապատ
եւ ուրականներ անմեղ զոհերի
ժայռերի գլխին փարած կարսւան՝
Հալածուած, զրկուած, անթիւ որբերի:

Ա՛խ, քանի դարեր տանջանքի բովով
Անցանք խորշոմած կնճուռ ճակատով,
Մեր օրերը սե... տանջանքի, ցաւի...
Լուռ վկաներ են, մեր անհուն վշտի:

Եւ եթէ մի օր կեանքի զարունքին
Երջանիկ օրերն... լոկ ցնորք մնան,
Մենք այն ժամանակ երգեր կ'հիւսենք
Բողոքի երգեր... վրէժի յայդեր...:

Ս. Զաքարեանց

ՍՊԻՏԱԿ ԴԻՉԵՐՆԵՐ

Արձաթափայլ լուսնեակ զիշեր
Տարածուել է բուրմուռքով,
Մեզմ ճօճում են ծառ ու թփեր,
Ու շրջնջում բերկրանքով:

Դիշերային լուռ ոգիներ
Թռթռում են իմ գէմքին,
Կախարդական ցոլում շողեր
Եւ ժպտում է իմ հոգին:

Աստղ ու լուսին ինձ հմայած
Ա՛խ, տանում են դէպի վեր,
Ես թռչում եմ ոգի դարձած
Ու սլանում զով եթեր:

Մոռացւում են... մոռացւում են
Եւ կեանք մաշող տանջանքներ,
Ոգիները գուրգուրում են
Ու օրօրում ինձ հովեր...

Շ. Կուրդինեան

ԱՅՆ ԵՐԱՁ ԻՐ... ՄԻԱՅՆ ԵՐԱՁ...

Գերմարդկային ոյժը մղում էր ինձ առաջ, և ես գնում էի...

Իմ ճանապարհը լուսաւորում էր մի հեռաւոր լոյս, որ փայլում էր հեռուից, շատ
հեռուից: Բայց ինձ թւում էր, թէ նա շատ մօտ է, թէ նա իմ մէջն է, թէ նրա կիզիչ
ճառագայթները աչքում, բորբոքում էին իմ հոգին և անյաղթելի ոյժով բեկբեկում էին հո-
ղուս խորքում ու լուսաւորում մթին խաւերը, խճր, խճր վերքերը...: Լոյսը հեռուից էր,
բայց ինձ թւում էր թէ նա իմ սրտի արտացոլումն էր, որ լուսաւորում էր իմ ճանա-
պարհը և նրա հետ էլ ամբողջ բնութիւն-անհուն տիեզերքը: Մարդիկ շլացած, ապշած,
դարմացած դիմում էին խումբ խումբ դէպի լուսատու աչք երեւոյթը, դէպ աչք գեղանի ու
հիասքանչ հոյակապ տաճարը, որ այնտեղ հեռուից, անսահման տարածութեան ծոցից քա-
շում, ծղում էր նոցա սրտերը, նոցա մտքերը...:

Մարդիկ խմբուեցին: Հոգեղմալ դէմքով աչքերը յառած նայում են ՚րանք աչք
նոր տաճարին, որ իւր վառ լուսով, յոյսի նշույններ էր ցողում նոցա տանջուած սրտերին:
«Այս ո՞վ լանդշէյնի կերտել այս տաճարը, առանց չափելու նորա ծաւալը», լսուեց ամբոխի միջից:
Նրան դաշնակցեցին կողմնակիցների մի շուտաւ բաղմութիւնը... —

«Չափել, չափել, սահման որոշել՝ պահանջում ենք մենք և այս շլացնող փառահեղ
լոյսը նսեմացնել ցանկանում ենք մենք»:

Ամբոխը լռեց. նոցա սրտերը բաբախում էին, բողոքում էին ստրուկի ձայնի դէմ...
Բայց նոցա լեզուն դարաւոր հեշտան աղբեղութիւնից դեռ ևս կաշկանդուած՝ չէր արտա-
յայտում նոցա մտքերը, նոցա հոգեկան ներքին կռիւը, նոցա բողոքը դէպ աչք հրէշային
սրբապիղծ կոչը...:

Չափերը բերին, չափել սկսեցին և... յուսահատուած չետ չետ քաշուեցին: Նոր
չափ ստեղծել անկարող էին, նոցա բթախրտ ժանդոտ ուղեղի ծնունդ օրէնքներն անգոր
դանութեան սիրոյ հոյակապ տաճարը չափի տակ դնել ու նորա լոյսը նսեմացնել, յոյսի
կայծերը մարել հանգչեցնել: Գաղանային անդուստ բռնութեան օրէնքները, անողոք հարստա-
հարութեան, խղճի բռնարարութեան և ազատ խօսքի ու մտքի ճնշման օրէնքները, անգոր
դանութեան փառահեղ տաճարի — աչք վսեմ դործի անհուն մեծութիւնը չափի տակ դնել
լոյսն ու յոյսը անգոր դարձնել:

Ահա ամբոխից մի ձայն լսուեցաւ. նա հմայիչ էր և կախարդական. նորա աչիքները
դիպան ամբոխի սրտի լարերին: Սրտերը բացուեցին ի մի ձուլուեցին, մի սիրտ կազմեցին
և աչք գեղ սուրբ ձայնին արձագանք տւին: Չայնը դորեղացաւ, նոր ոյժ ստացաւ և աւելի
ուժեղ հնչուեց նա նորէն. «Սիրեցէ՛ք դուք աչք սիրոյ տաճարը, սիրեցէ՛ք աչք մեծ սրբա-
ղան դործը, սիրոյ օրէնքը դուք հաստատեցէ՛ք, սիրով չափեցէ՛ք, սիրով ապրեցէ՛ք»:

Աչք ձայնի ոյժից տաճարը բռնկուեց ու լուսաւորեց ամբողջ տիեզերք: Սէրը ներս
խուժեց մեծամեծների մամուռ սրտերը, հուրը կրակեց մարդկանց մտքերը, հոգի ու եռանդ,
կամքի ոյժ տուեց, կաշկանդուած լեզուի կապերը բացեց: Հրդէհը լափեց հին հին չափերը,
հին օրէնքները...:

Ազատ շնչեցին, ազատ խօսեցին, ազատ ապրեցին, քրտինքի դինը՝ նոքա հաւասար
չափով բաժանեցին... ու գոհ ապրեցին...:

Բայց աչք երազ էր... լոկ միայն երազ...:

Զարէլ Զիլինկարեանց

ՏԽՈՒՐ - ՏՐՏՈՒՄ

Տխուր-տրտում մտորում եմ
Նստած հժկու գետափին,
Ալիքներին ես նայում եմ
Ականջ դնում ծփանքին:

Մտորում եմ— պարզ հեղուկի
Կաթիլներից բխրաւոր,
Երկրի կրծքին հարթած ուղի՝
Գետն է հոսում զարեւոր...

Իսկ թէ հայի թաց աչքերից
Մի ձուլուէին արցունքներ,
Ուղի շինած թափ յորձանքից
Ու անցնէին լեռ զաշտեր,

Իսկ թէ հայի անմեղ արնից
Գետ ու վտակ կարկաչէր—
Անթիւ դարեր արեամբ ցողած՝
Սուգ ափերը նա ծէծկէր,

Իսկ թէ հայի կուրծքը քերող
Հառաչները ժայթքէին,
Վշտերի հետ կեանքն աւերող
Քամի դարձած մնչային,

Քանի-քանի անճար վշտեր
Սրին ալիքն մեզ կ'երգէր,
Քանի-քանի սուգ հառաչներ
Մըմունջ քամին կը սուլէր...

Շ. Կուրդինեան:

ԳԱՂԹԱԿԱՆԸ

I.

Ամառն էր արդէն: Տաք, յոգնեցուցիչ էր օրը: Քայլերս ուղղեցի Գ. վանքի պարտէզը՝ ծառերի ստուերներում քիչ զովանալու:

Վանքի բակը խաղաղ, հանգարտ էր, ոչ ոք չէր երևում: Դէպի հարաւային կողմի պարտէզը անցնելիս, ես տեսայ վանքի առաջի սրահում կանգնած մի ծերունի: Նա դըլխաբաց, բազկատարած թւերով աղօթում էր:

Նրանից քիչ հեռու՝ գերեզմանաքարի վրայ ընկած էր նրա մաշուած մորթէ դըլխարկը, իսկ կողքի անկիւնում զրուած էր մի հին պալուսակ, որի բաց բերանից երևում էին չոր հացի կտորները:

Նա երեք անգամ համբուրեց վանքի դռան շէմքի քարը. փոշու հետքը նկատուած էր նրա մըմնջացող շրթունքների վրայ: Նա աղօթում էր:

Երանի՛ սրտիդ, երանի՛ չերմեռանդութեանդ, կիսամերկ ծերուկ...

Նա գլուխը կախեց. նրա թաւ, ճերմակախառն մազերի մի մասը իջաւ և ծածկեց նրա կնճռոտ, խորշոմած ճակատը:

Նորից շէմքը համբուրեց, սե ու մաղոտ բազուկները վեր կառկառած՝ ախ ու հառաչով կրկին մըմնջաց...

«Մեղա՛ Բէ... մեղաւոր եմ, Աստուած. ախ, հայի Աստուած, ծարաւի, սովածի, անտիրոջ, անօգնականի Աստուած: Հայր եմ տնից, ղեղից հեռի, հայր եմ լանից հեռի, սար ու ձոր ընկած կ'ըստիւնեմ: Ախ, իմ շէն տունը... ո՛ւր մնաց, եարանք, մէջ մ'ալ տեսնէի իմ տուն ու տեղը, իմ սար ու դաշտեր... մեռնէի էլ ցաւ չէր ինձ:

Կը հասնե՛մ տուն, թէ՛ օտար տեղ կ'մեռնեմ: Վա՛յ աղքատիս... անարեւմտեան եմ քեզ իմ հայրենի վաթան: Բէ ախն ա, Աստուած իմ, անմիտ թուրք բէկին ես ճնց չսպանէի... նշանած աղջկանս, ախ իմ Սանդուխտիս տարաւ, փախցրաւ, ամիս ըմ պահեց ու սրի քաշեց... ես ալ վրէժ առի: Մեղ ա Բէ... մեղ ա...»

Նորից համբուրեց ու մնաց լուռ:

«Ինձի պահապան եղիր, անփորձ տուն հասցուր, իմ մարմին իմ սուրբ հողին պահ տուր, Բէ զուրբան...»:

Ծերուկը ընդհատեց աղօթքը, ոտքի ելաւ, առաւ զլխարկը, ձեռափայտը և թւից կախելով պալուսակը՝ վերջին հաշւացքը դէպի սեղան ուղղեց, աչքերից ցած գլորուեցան արցունքի աղի կաթիլները...

Ուղղուեց դէպի դարպաս: Երբ դարպասին հասաւ, հանեց զլխարկն ու փղծկուած սրտով դուրս եկ:

«Ծնայ աղօթքով, մեծցայ աղօթքով,
Կեանքս աղօթք էր, յուսալի սրտով
Աղերսում էի, դառը հեծեծում,
Դարձեալ խնդրածիս ես չէի հասնում...»

Ասաց նա և քայլերը ուղղեց դէպ հարաւ: Անկուշտ փորով, պապակ սրտով սա -
րեր անցաւ ծերուկը:

Վերջապէս հասաւ սիրուն վաթանք, նրա նեղ և անծուկ կուրծքը ազատ սարերի
անթիւ տպաւորութիւններից ուռուած՝ փքուած էր երևում:

Բարձրացաւ վերջին բլրակը և ահա նրա առաջն է իր ծննդավայրը, իր տուն ու տեղը,
իր թողած օջախը:

Ամեն ինչ լուռ էր: Գիւղը կարծես մեռած էր, սև սուգ էր պատել աւերակ դիւ-
ղին: Լուսինն էր միայն, որ փայլուն լոյսով կեանք էր ներշնչում, յոյս էր ներշնչում:

Ոչ մի ծալն ... ոչ մի շշուկ չէր լսուած: Հեռու, ձորակի կողմից, միայն անա-
խորժ վուչոց էր լսուած: Դա աւերակների միակ երգչի՝ բուռի ձայնն էր, որ երեք ամիս
անընդհատ լսուած էր թալանուած, այրուած, աւերուած դիւղում ...

Ծերուկը իւր վախկոտ քայլերը ուղղեց դէպի իւր տունը: Ամեն ինչ փրկած, այր-
ւած, պատերը քար ու քանդ արուած ... պարիսպները փլուած ... սառսուր էր պա-
տել դժբաղդ ծերունուն:

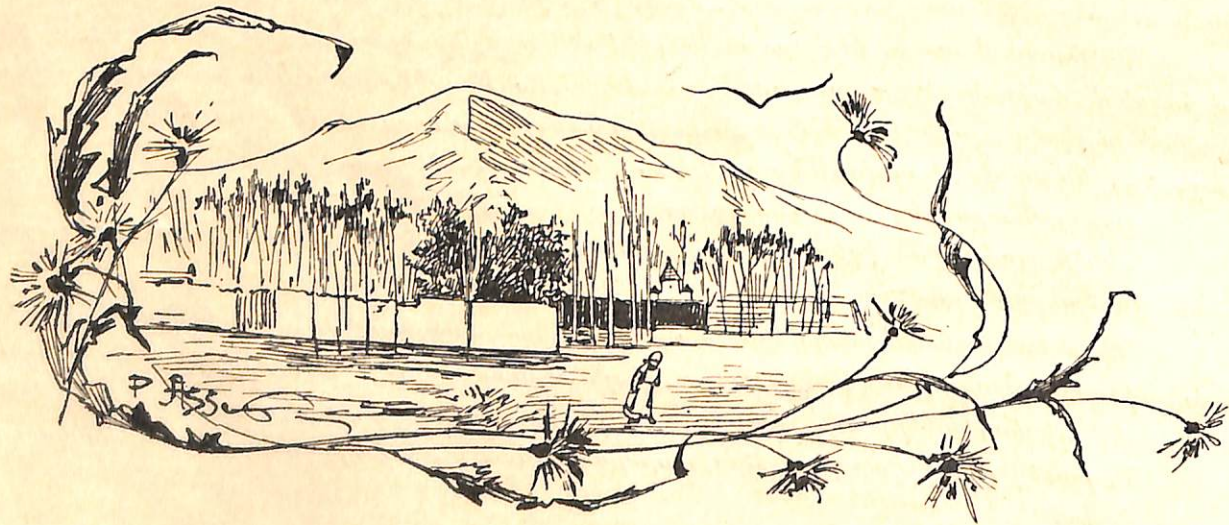
Ծերուկը տան բակում կանգնած կանչել սկսաւ. «Նաղլո՛ւ ... Ծուշա՛ն ... Կրպօ՛ ...
Սերո՞ք ... Բայց ա՛խ, ոչ մի պատասխան ... և երբ բուռի վոչոցը երեքսնեց իրրև պատաս-
խան, նա մնաց մեխուած՝ կանգնած տեղումը — ամեն ինչ պարզ էր ...

«Վա՛յ ինձ ... ձեզ եմ գալիս ... ձեզ, սիրելի Կրպօ՛ Սերո՞վք, Նաղլո՛ւ, Ծուշա՛ն,
Սան ... դու ...»: Նա ընկաւ անշունչ ... Նորա կուրծքը մնաց բաց, պալուսակը՝ չոր հացի
փշրանքով, մնաց կոզքին:

Աշնան մի գեղ առաւօտ էր ... բնութիւնը հիմն էր երգում խաբուսիկ կեանքին ...
Լուռ էր միայն աւերակ դիւղը:

Հանգիստ էր նաև դժբաղդ ծերուկը ... հայրենի երկրում, սիրած օջախի աւեր
տան բակում ...:

Տիգրանուհի Սաղանդարեան

Ա. Շ Ո Ի Ն

Ահա և աշուն. դէմքով տխրամած,
ձախտը խաւար, աչքերը լացոտ —
Փռուել է երկիր ու երկով թմրած՝
Գուժում գալուստը ծեր ձմրան ձիւնոտ:

Չկա՛յ էլ ծաղիկ ... դաշտերը մեռած,
Հաւքերն անտէր թողած իրենց բուն.
Երկինքը դունատ, դորշ ամպով ծածկուած
Աստղերն կասես դժգոհ են ցոլում:

Ձորակը տրտում, ջրուէժը հիւանդ՝
Մահուան օրահաս, սարսափ են զգում,
Մերկացած անտառ, պարտէզը քար-քանդ,
Սոխակն առանց վարդ, տխուր ու տրտում...

Թանձր մշուշը կախուել վերեից,
Ծանրացած օդը սիրտ ու միտք ճնշում,
Այրիի նման երկինքը լալիս,
Քամու փեշերով աչքերը սրբում:

Ու յաղթանակով սուլում է քամին
Մեռած բնութեան թախիժը ծաղրում,
Իր աւեր շնչով խփում վտակին՝
Մերկ ծառ ու թփին անգուլթ տատանում:

Շ. Կուրդիսեան

ԿԱՐՄԻՐ ԶԱՏԻԿ...

Տան-դօ, տան դօ, տան-դօ...

«Ջան-ջան, քո ձենին զուրբան, դու մեր խեղճ հայ աղբի զլխին հաստատ մնաս. օֆ... ջան-ջան...»:

Այսպէս էր շնչում թէք փողոցից վայր իջնելով Նարգիզը, կամ ինչպէս զրացիներն էին ասում «գաղթական Նարգօն»:

«Գաղթական» կոչուելուց նա չէր վերադարձում, սովորել էր, թէև սկզբում խորթ ու անախորժ էր թւում իրեն. «գաղթական» բայց էլի հայ քրիստոնեայ է, թող ասեն... բայց երբ մենակ, ընկած մտորումների ցանցերի մէջ, նա չիշում էր այդ խօսքը տխուր անցքերի անվեջ շարքերը քրքրում էին նրա տանջուած սիրտը:

Ձէ որ հօրից կամ մօրից զրկուածին էլ «որք» են անուանում, միւսներից որոշելու համար: Նա ըզիդն էլ որք էր, զրկուած հօրից ու մօրից, գաղթած սիրելի երկրից:

Կեանքի սև զիրքը շուտ էր բացուել նրա առաջ. մանուկ հասակից նա զգացել ու տարել էր շատ բաներ: Երեսունհինգ տարիներ անցել էին նրա զլխից՝ մէկը միւսից դառն, մէկը միւսից անտանելի: Կեանքը նրա համար միշտ մառախ, ամպոտ աշուն էր...

Այսպէս էին անցել նրա չարքաշ տարիները, թողնելով չքնաղ դէմքի վրայ իրենց անջինջ հետքերը:

Եւ Նարգիզի զուլսն օրըստօրէ խոնարհւում էր մի աներեւոյթ ծանրութեան ճնշման տակ: Եւ ահա նա դնում էր կորագլուխ, մտաղբաղ հայեացքն յառած դեանին, բթամատները պինդ խրած գոգնոցի կապերի մէջ:

Ուրախ ամբօխի անց ու դարձը, փողոցների անսովոր աղմուկը չէր հասնում նրա ականջին, նա տեսնում էր բայց չէր լսում...

Միայն զատիկական ճրագալոյսի զանգակների անուշ զողանջներն էին, որ ուժեղ թափով ցնցում էին նրա հոգին, ձայն տալիս սրտի լարերին ու նրա խոր խոցուած խորքերից դուրս թափնում յուզուած բացականչութիւններ:

Ձանգակի զողանջներ...:

Դողանջներ, որ խեղճ Նարգիզին զգալ էին տալիս սոսկումով լի անցեալը, որ դեռ չէր անհետացել նրա տանջուած սրտից, որ դեռ տիրում էր այնտեղ ամեն օր, ամեն ժամ չիշատակների ու կրած վշտերի հետ:

Եւ թւում էր խեղճ կնոջը թէ այդ վշտերն ու դառնութիւններն իրա հետ էին աշխարհ եկել, երկինքն էր տնօրինել այդպէս...

Այդ պատճառով երկրից յոյսը կտրած, երկնքի տնօրինութեան առաջ խոնարհուած, նա տանում էր իր ծանր խաչը լուռ, հիւս, հնազանդ...

Քանի՜-քանի՜ գատիկների էր սպասել նա՝ յուսալով...

Եօթը տարի էր, որ նրա ամուսինը, թողած հայրենի զիւղը դնացել էր օտար երկիր փող վաստակելու:

Եօթը տարուալ ընթացքում անբախտ կինը բացի մի նամակից ոչինչ չէր ստացել նրանից: Հեռանալուց մի տարի անցած նա գրել էր, որ «Զատիկին տունը կը լինեմ», բայց անցել էին մի քանի արիւն արցունքով գատիկներ Նարգիզն ոչ մի տեղեկութիւն չունէր նրանից: Նա սպասել էր ամեն օր, ամեն ժամ — չկայ ու չկայ...

Նարգիզը, հաւատարիմ իր ամուսնուն տուած խօսքին, ծխացրել էր իր անտէր օշախը, արիւն—քրտինք թափելով քարշ տուել իր չարքաշ գոյութիւնը, մի կերպ քաղցից աղատել չորս փոքրիկ երեխաներին, ամուսնու զոհամեալ ծնողներին:

Մենակ, ամեն հոգս ու տանջանք իր վրայ առած, աշխատել էր գիշեր-ցերեկ միշտ աչքը դռանը, միշտ սպասելով...

Անցնում էին տարիներ, աղքատ ու անհար տարիներ...: Նրա չնչին վաստակը չէր բաւականացնում հեաղհեաէ մեծացող երեխաներին, վշտից ու ժաւսպառ ծերունիներին:

Օրըստօրէ դատարկում էր նրա փոքրիկ տունը. պարաքերը օրէցօր ծլում, աճում էին, վաղուց էր, որ փոքրիկ ախոռից կտրուել էր միակ կովի բառաչը, հաւերի աւրալ քչքչոցը:

Դիմել աղաչին, խնդրել օգնութիւն, նա սոսկում էր նոյն իսկ մտածելուց՝ անպաշտպան, անտէր էր, չահել ու գեղեցիկ...

Սովամահ քաղցը ուժեղ թափով բախում էր նրա խրճիթի խարխուլ դուռը մի քիչ էլ՝ և ահա նա ներս կը պարզէ իր սուր ճիրաններն ու կը խեղդէ քաղցից կիսամեռ ծաղուկներին:

Մտածում էր Նարգիզը, մտածում ու ոչ մի ելք չէր գտնում աղատուելու տառապանքների բովից:

Երբեմն սրտաբուլիս աղօթքներով աշխատում էր շարժել Արարչի քար-սիրտը բայց իզուր... Անցնում էին օրերը, միանման, դառն անցյալ: Երկնքի անտարբերութիւնը կատաղի փոթորիկ էր բռնկում նրա անբիծ սրտում — նա սկսում էր բողբոջել, արտնչալ, անէծք թափել: Նա անիծում էր իր սև ճնշումը, աշխարհը — նեղ... ճնշուած աշխարհը:

Եւ ահա երբ աւեր տան միակ պաշտպաններ՝ ծերունիները մեռան, Նարգիզը չկարողացաւ մնալ այնտեղ: Թուրք պաշտօնեաների ու աղաչի լիախ հայացքները նրան հեռեւում էին ամեն տեղ, որպէս մի անպաշտպան, պատրաստ որսի...

Երկար մտածելուց յետոյ մոլորուած ոչխարի նման, առաւ ձագուկներին և գիշերով խառնուեց շատերի հետ ու գաղթեց Կովկաս:

Գիւղից դուրս դալու օրը սև օրումն պահած կոպէկներով օրհնել տուեց որդու կարոտով մեռած ծնողների անշուք հողակոյտերը, համբուրեց աւերուած օշախի շէմքը, որի վրայ եօթը տարի շարունակ չոքած, աչքերն արտասուքի ծով դարձրած, սպասել էր իր սիրելի ամուսնուն, մնաւ բարեաւ ասաց զիւղին...: Փոքրիկներից մէկին առաւ շալակը, միւսին զիւղը, ու խրախուսելով միւս երեխաներին ճանապարհ ընկաւ...

Խեղճ Նարգիզ, նա դնում էր մի ինչ որ աւետեաց երկիր, յոյսերով լի...: Ո՞վ գիտէ խեղճ Նարգիզ, նա դնում էր մի ինչ որ աւետեաց երկիր, յոյսերով լի...: Նրան, որին դէռ չէր յոգնել դուցէ յանկարծ, նոյն իսկ ճանապարհին պատահի նրան... Նրան, որին դէռ չէր յոգնել սպասելուց:

Օտարութիւնն այնպէս հեշտ չէր, ինչպէս թւում էր Նարգիզին: Նրա ցաւերի ու կսկիծների վրա աւելացաւ մի նոր սիրտ կրծող ցաւ — հայրենիքի կարօտը...

Հայրենի խղճուկ գիւղը, իր աւեր, անտէր մնացած տունն չիշելիս, նրա կրծքից մի խոր ան էր դուրս թռչում, որ ձայն էր տալիս սրտի խորքերում, ու մաշում բերում կուրծքը:

Երբեմն նա ընկնում էր սաստիկ մտատանջութեան մէջ, մի դուցէ ամուսինը արդէն վերադարձել է տուն...

Նա ամբողջ մարմնով ցնցում, սարսափում էր այդ մտքից: Նրա տանջուած երեւակայութեան առաջ պատկերանում էր իր հեղու Սաքօն, յօգնած՝ նստած դռան առաջ դառնապէս լալիս ու Նարգիզին անիծելիս:

«Սաքօ, Սաքօ զան, ես այստեղ եմ . . . Սաքօ, մի՛ անիծիր, ես չեմ կարող մնալ . . . մենակ . . . ես քեզ խօսք էի տուել», մրմնջում էր թշուառ կինն ու ուշաթափւում:

Երբ լծացած սիրտը քիչ թեթեւանում էր և նրա սեւ աչքերում յղում էին նորից յուսոյ թույլ անհաստատ ճառագայթները—թէ մի գուցէ յանկարծ այստեղ՝ Կովկասում նա գտնի Սաքօյին . . .

Այդ յոյսերով թեւ առած, նա ուղարկում էր փոքրիկներին զանազան իշխաններ, բազմամարդ շուկան, հարց ու փոքր անելու, լուրեր հաւաքելու:

Չկար Սաքօն . . .

Աշխարհը մթնում էր Նարդիդի աչքերին, օրը ծանրանում, խտանում, կուտակուած, քարացած կսկիծները ծանրանում նրա կոկորդում թւում էր թէ, ահա նրանք կը զրկեն Նարդիդին շնչելու բնականաւոր թիւնից՝ կը խեղտեն:

Ճանաչեցների այդ անլուր բոստներին նա հանում էր ծոցից մի փոքրիկ ծրար, դողդոջ ձեռքերով բաց անում մէկը միւսի վեաւից, վերցնում միջից մի դեղնած ու կեղտոտւած թղթի կտոր մի քանի վայրկեան վշտից քարացած տամուկ բիբերն յառում մի անորոշ կէտի, նայում առանց տեսնելու ու չանկարծ՝ կարծես մի ներքին զօրեղ ցնցումից սթափւած բռնկւում անփարատ վշտի հեծկտումով ու ձեռքերը ծոցին սրտանման վայնասունով խօսում նամակի հետ, պատմում վիշտն ու կարօտը, դուրս, լալիս ու լալիս . . .

Ոչ քաղցր, ոչ օտարութիւնը և ոչ էլ ամուսնու անսիրտ վարձուքը— ոչ մի արատ, ոչ մի բիծ չէին ձգել նրա նահապետական հաւատարիմ սիրոյ վրայ, սէր՝ որ միշտ վառ է հայ կնոջ սրտում, որպէս պարտականութիւն, որպէս անխախտելի սրբութիւն . . . : Նա չը դիտէր երբ էր սկսել սիրել, երբ էր զգացել այդ զգացմունքը, բայց գիտէր որ դա վերջ չունի, խորը անյատակ ծովի նման, ամուր շղթայուած տանջանքներով լի սրտի խորքերում:

Այդպիսի ծանր բոստներում յանախ ներս էին մտնում երեսները, կուչ դալիս խոնաւ չառակի վրայ ու երեսները թաղցնելով իրենց թաթիկների մէջ, աղէկաւոր լացով ձայնակցում մօրը:

Ամեն մէկը մոռացւում էր իր վշտերով: Ամենքն կարօտ էին մխիթարութեան, չերմ կարեկցութեան, բայց քաղցած վշտից, յուսահատ—նրանք չէին կարող մօտենալ միմեանց, մխիթարել, վերջ տալ լացին: Սուղը, տանջանքը կարծես բեւեռ էին նրանց, սուս ու փուս հսկում, որ ոչ ոք չկարողանայ շարժուել անդից, կամ բերան բանալ խօսելու:

«Մայրիկ», հարցնում էր ամենափոքրիկը, արդէն յոգնած միալար լացից «մայրիկ, երբ մեր հայրը գալ՝ էլ չենք լաց լինի»:

— Մայրիկ, ձայնակցում էր միւսը, մենք այսպէս նստած լինէինք ու յանկարծ հայրիկը ներս մտնէր . . . »

Փոքրիկները համարեայ թէ մոռացել էին իրենց հօրը, բայց վշտի ու լացի բոստներում լիշտ էին նրան, զգում նրա բացակայութիւնը: Անմեղ երեսները բերանից մի ինչ—որ գերբնական ոյժի զօրութիւն տեսնելով ուշքի էր դալիս Նարդիդը, հաւաքում նրանց իր շուրջը, շոյում, գուրգուրում, համբուրում ամենքին ու սկսում էր պատմել հօր մասին, անցեալից «երկրից» մի այնպիսի յուզուած տենչանքով, որ մոռանում էր վիշտը ու թւում, թէ ահա, ահա ձագուկներն առած թեւերին՝ նա կը թռչէ այնտեղ բարձր ստրերի, կանաչ դաշտերի վրայով, այնտեղ «երկիրը սիրելի դիւղը . . . »

Այսպէս էին սլացել թշուառ կնոջ եօթը տարին ամուսնու «դուրպաթ» զնայած օրից, իսկ ութերորդ տարուայ կրած տանջանքները օտարութեան մէջ արդէն անց էր կացել չափ ու սահմանից:

Բայց նա դեռ սպասում էր հայ կնոջ անսպառ համբերութիւնով, յուսոյ մի աղատ ճանանչ գեռ վիզիւմ էր նրա հոգու մութ խորքում:

Եւ ահա նա դնում էր եկեղեցի, խորասուզուած կրած դառնութիւնների մէջ խարխափելով և դանգակի զօղանքները՝ այդ դիւթիչ օրօրը դէպ իրենց էին քաշում «դաղթական Նարդիդին»:

Տա՛ն - դօ, տա՛ն - դօ . . .

«Ձա՛ն - ջան» . . . կրկնում էր նա լայն խաչակնքելով երեսը:

— «Մայրիկ, ամեն տեղ Ձատիկ է՞. հարցնում էր մօրը փոքրիկ, ութ տարեկան Յակօն, որ դնում էր մօր զոգնոցի ծայրից բռնած:

«Հա՛, զուրպան»:

— «Ամեն տեղ զուրպանք կա՞ն.

«Կան, զուրպան քեզի»:

— «Մայրիկ ջան, երբ տէր - տէրն «առէք կերէք» ասի— ինձ հաւկիթ կը տա՞ս ուտեմ»:

«Տուն դնանք կը տամ»:

— Կարմիր:

«Հա»:

— Դեղի՞ն, —

«Դեղինն էլ»:

— Կանա՞չ խոտիպէս —

«Կանաչ էլ»:

— Մայրիկ, մենք շա՞տ հաւկիթ ունենք —

«Ունենք, բալաս»:

— Ոյլ է տուել:

«Աստուած»:

— Աստուած . . . մայրիկ, որ Աստուած մեղ հաւկիթ տուեց կարմիր - կանաչ—գիւտէ՞ որ մենք հայր չունենք»:

«Ունենք, մեռնի՞մ երեսիւ . . . ունենք, բայց այստեղ չէ . . . կուգայ . . . »:

Տա՛ն - դօ, տա՛ն - դօ . . .

— Մայրիկ, երեսս խաչակնքե՞մ, ասե՞մ որ Աստուած մեր հօրը տուն բերէ:

«Ասա՛, որդիս, ասա՛»:

— Կամաց ասեմ կ'իմանա՞յ:

«Կիմանայ, բալա ջան»:

— Կը տէ՞սնի ինձ:

«Հա՛»:

— Դու որ միշտ լալիս ես՝ տեսնում է՞ . . .

«Տեսնում է»:

— Ապա ինչո՞ւ . . .

«Սո՛ւս . . . արի մի կողմ քաշուէնք, կառք է գալիս»:

Բայց հանդիսաւոր օրը, խոստացած կարմիր - կանաչ հաւկիթները, կոկիկ հագնուած երեսների խաչաճաճուկ հագուստների գոյնը — այնպիսի ոյժեղ թափով աղղել էին փոքրիկ Յակօյի աղքատ երեւակայութեան վրայ, որ նա յուզուած, մի տենդային արագութեամբ ուղում էր դուրս թափել մօր առաջ իր զգացածը, իր ապաւորութիւնները:

Յանկալի գարնանը — Ձատիկին, չէ՞ որ փոքրիկ թռչնիկներն էլ հիացած ու շշկուած բաղձաթիւ կանաչ ճիւղքերից, այնպէ՛ս ուրախ ոստոստում են, այնպէ՛ս ուրախ ծրվրում:

— Մայրի՛կ, 'թէ ես էլ աչն աղաների նման դո՛ւն-դո՛ւն նոր շորեր, նոր կօշիկներ հագած լինէի՜ . . . դիտես ի՞նչ կը լինէր:

«Ի՞նչ, մակօ ջան», կարեկից քնքշութեամբ հարցնում էր մայրը:

— «Դու ինձ չէիր ճանաչիր, եթէ յանկարծ տեսնէիր, հա՛, հա՛, հա՛» ծիծաղում էր նա իր խորամանկ զիւտի վրայ. «Գու՛լօն էլ, Մարօն էլ, Գասպարն էլ — հա՛, հա՛, հա՛. ոչ մէկդ չէիր ճանաչի թէ ես ով եմ»:

Բայց ախուր իրականութիւնը վերջ էր տալիս փոքրիկի ցնորքներին. նա նայում էր իր բոբիկ օտներին, մօր հոգատար ձեռքով հաղար ու մի կարկառանքներին, որոնք անդուլթ կերպով աչքի էին ընկնում մաշտած հագուստի ամեն մի անկիւնից ու կարծես նայում մախօյին, դիտմամբ ծաղրում նրան և երեւի իր և միւսների միջի եղած մեծ տարբերութիւնից դժգոհ՝ մի ինչ որ ստահակ համարձակութեամբ դիմում էր կրկին մօրը:

— Մայրի՛կ . . .

«Ի՞նչ է»:

— Երբ ես մեծանամ, կը գնամ ու կը դառնամ հօրս . . . անպատճառ կը գտնեմ ու տուն կը բերեմ: Նա ինձ էլ լաւ շորեր ու կօշիկներ կ'առնէ. հարեւանների չար աղաներին էլ մի լաւ կը ձեծէ, որ ինձ «գաղթական» չառնէ: Հա՛, լա՛ւ կը լինի այսպէս: —

Որդու ծրագրերնոր արտասուքի մի զոյգ աղի կաթիլներ զլորեցրին մօր աչքերից, որպէս պատասխան մանուկ սրտի կարմիր յօյսերին . . .

Պատարազը վերջացել էր:

Նարդիզը հաղորդուեց ու զուրս եկաւ եկեղեցուց:

Մի մեռելային լուռ հանգստութիւն, աւելի ճիշտ՝ թմրութիւն էր աիրել նրա հոգուն: Զկա՛ր ալ ևս տանջանք, չկա՛ր և վիշաք . . . կարծես զատարկուել էր նրա սրտի խռռչը, և սե մաքերի մշտաշարժ անիւր կարծես կանգ էր առել . . .

Ո՛րքան հանդիստ էր այդպէս:

— Մայրի՛կ, ես արդէն պասս կերա՛յ — պինդ խաշած հաւկթի դեղնոցը լեզուի վրայ արորած ցոյց տալով մօրը, ասաց Յակօն:

«Ո՛րեկից առար», հարցրեց մայրը:

— Մի պառաւ կին տուեց — տես կճեպն էլ ինչ լաւն է՛ կարմիր: —

Նարդիզը մի քանի էժանադին մօմ առնելով՝ զուրս եկաւ եկեղեցու բակից ու դիմեց դէպի տուն:

Խարխուլ նկուղում աիրում էր խնդութիւն: Խոնաւ գետնի վրայ, որ ծածկուած էր բրբրում փսիթների սեւացած կտորներով՝ զրած էր մի փոքրիկ խոնչալ:

Մի քանի գոյներով ներկած տասնեակ հաւկթները, ամանի եղերքներին կպցրած վառ մօմերի հետ իրենց շուրջն էին հաւաքել Նարդիզի աղջիկներին ու աղաներին, նրանց ուրախութեանը չափ չկար:

Ամբողջ մեծ պասը պահել էին խեղճերը — առանց սննդարար տաք կերակուրի և ահա Զատի՛ր — որ կարծես երբէք զալու չէր, ահա և կարմիր հաւկթները — որի լիշատակի յօյսերով՝ զրկուած ամեն բանից, մեծ համբերութեամբ հաշուել էին օրեր, ժամեր, շաբաթներ:

Բաղձաչարչար Նարդիզը, սրան-նրան աղբիւրից ջուր կրելով, դորդեր լուսնալով և զանազան տնային գործեր կատարելով չնչին վարձատրութեամբ, կուպէկ-կուպէկի վրայ էր

հաւաքել, ծոմ ու պասի օրերի ցամաք հացից անտեսել, որ մեծ տօնին դռնէ սեղանի շուրջը հաւաքի իր ծագուկներին, և սե սրտին կարմիր հագնի, նրանց սիրտը չը կօտրէ:

«Թող ուրախանան, սրտները բացուի. հասաւ ժամանակը՝ նրանք էլ մօր կրած դառնութիւններից փախչելու չեն. մօր բախտը որդոց համար կամուրջ է — ասել են մեծերը» մտածել էր Նարդիզը՝ մի քանի կուպէկներ կապոցում պինդ կապելով «Զատի՛ր համար»:

— Մայրի՛կ, եթէ ամեն օր Զատիկ լինէր, ի՛նչ լաւ բան կը լինէր, ասում էր շատախօս Յակօն:

«Հարուստի համար ամեն օր Զատիկ է», արամբանօրէն աւելացնում էր տասն տարեկան Գասպարը, որ թէև վաղ, բայց հասկացել էր մարդկային կացութեան մեծ դառնալիցութիւնը այստեղ՝ աշխարհում . . .

— Մայրի՛կ ջան, դիտե՛ս ինչ եմ մտածում. ասում էր դեղեցիկ Գուլօն:

«Ի՞նչ, աղջիկս»:

— Յանկարծ . . .

Նարդիզը ցնցուէց. հացի պատառը վայր ընկաւ նրա թուլացած ձեռքից. աղջկայ խօսքը շարունակութիւնն էր աչն խափուսիկ մտորումների, որ դեռ նոր սեղան նստած որոճւում էին Նարդիզի ուղեղում:

Յանկարծ դուռը ճռալով ետ բացուեց ու շէմքում երեաց Սաքօն . . .

— Գա՛տի . . . դա՛տի . . . աղապակեց նա ցնորուածի նման ներս վազելով. — Նարդօ . . . Նարդօ . . .

«Սաքօ . . . Սա . . . քօ ջա՛ն . . .»:

— Հայրի՛կը, մեր հայրն եկա՛ւ . . . կանչեցին երեխաներն ճանաչելով հօրն ու շրջապատեցին նրան . . .

Երջանի՛կ Զատիկ էր Նարդիզի համար . . . ութը տարուայ տանջանքներով պսակ-լած կարմիր Զատիկ . . .

Շ. Կուրդինեան

Ս Ի Բ Ե Լ Ո Ւ Ս

Նազ մի անիլ, կեանքը կարճ է
Սիրելիս,

Ու մենք ճամբորդ մահի ցուպը
Ձեռներին.

Մեր օրերը, տարիները
Սլացող,

Ու վառերազ - մուրազները
Կլանող

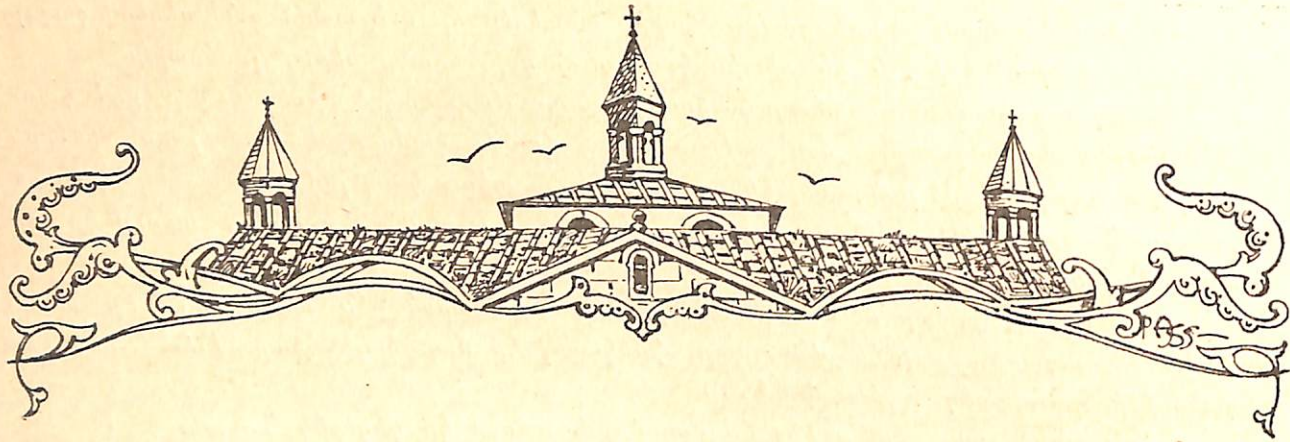
Տես, գնում են, էլ ետ չեն դայ
Ամպամած

Կեանքի աշուն վրայ կուգայ
Սնկասկած . . .

Նազ մի անիլ, կեանքը կարճ է,
Սիրելիս,

Ու մենք ճամբորդ, մահի ցուպը
Ձեռներին . . .

Շ. Կուրդինեան

ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Արեւն իջել էր արեւմուտք: Նրա վերջին ճառագայթները կիսալուսնի ձևով գեռ-
թաթուղում էին ամպերի վարդաղույն բուլաների վրայ, ոսկեղօծում, փլփլում և կարծես
չէին ուղղում ետ քաշուէլ: Մութ անտառի թովիչ շշուկը կարծես մայր մանուկ արեւի ու
մօտալուստ աստղոտ գիշերի մրմունջն էր երգում:

Սարերի բարձր գագաթները մթութեան թափանցիկ փեշերով ծածկուած, սեւին
էին տալիս:

Դալար դաշտերն ու արանքը մեղմ սոսափիւնով օրօրում էին, ալիքանման տատան-
ւում: Դաշտային ծաղիկներն ազատ բաց արած աթոռակէզ թերթիկները, փարուած երե-
կոյան անուշ հովերին, խորհրդաւոր մրմունջով, սլփում ու տարածում էին քաղցր բուր-
բուրքը քամու թևերի հետ հեռու, դէպ հեռու...

Քարափների կրճերից կախուած անաղին ժայռերը սև ու խոժու դէմքով, կախ-
ւել էին ձորակի զլխին ու համը ու լուռ նայում էին գետակին:

Դժգոհ էին ժայռերը, սև ու լուռ:

Դժգոհ էր և փոքրիկ չրվեժը, որ ժայռերի մութ լանջերի արանքներում խորխո-
փելով, շունչը կարած ու հեալով դուրս էր ցայտում փրփրադէզ կոնակներով քչքչալով վայր
թափում քարափից, և մի վայրկեան ուրախ, սիրտը հանդստալիս, ազատ շունչ քաշում
զրկաբաց, խառնուած գետակին, ծալն-ձալնի տալիս, երգում, կարկաչում ու սահում ան-
հետ խորխորատ ձորի չոր ժայռերը լիզելով...

Սարի լանջից, օձապտույտ նեղ ճանապարհով խոտերի խուրձերով բարձած մի սալ
էր առաջ գնում:

Յոգնած եղները, զլուխները քաշ ծղած, որոնալով, հպարտ-հպարտ քաշում էին
իրենց չետեից տիրոջ ձմեռուայ հացի պաշարը:

Սալի լծակին նստած էր մօտ քառասուն տարեկան մի գիւղացի. վաստակաբեկ,
զլուխը կրճին խոնարհած, ծուռ հիպոտը ձեռին, ծոյլ շարժումով ճօնացնում էր եղների
մէջքին, հազար ու մի գիւղացուն յատուկ փաղաքշական խօսքերով դուրդուրում, գովաբա-
նում ու էլի յօգնած, յաղթահարուած քնից, մեռնն ետ էր քաշում ու արբեցած դով ու
հոտավէտ օդի բուրմունքից, սալի ծանր ու միալար օրօրից, փակում աչքերը, զլուխը
կախում ու նիրհում:

Սալի չետեից գնում էր գիւղացու աղջիկը, հարուստ մաղերի տասնեակ հիւսերով
մէջքը ծածկած, առողջ ու կայտառ՝ գեղեցիկ էր նա — սարերի աղջիկը:

Գեղեցիկ էր նա, բարձր ու կրոր իրանը, արեւից այրուած լայն ճակատի վրայ ծրգ-
ւած կամարաձև սև ունքերը. մեծ, սեռակ աչքեր, շրջակալած սլաքաձև արտեանունքնե-
րով, խոճ ու մութ հայեացքով... Կուսական անտառի անյատակ խորութեանն էին
նմանում:

Կարմիր, թաւիչ գեր թշերը ճօնում էին բողբոջ կրճքի հետ ամեն մի քայլա-
փոխին...

Տխուր ու լուռ էր բնութեան չքնաղ գեղեցկուհին...

Երբեմն ունքերը կիտելով, շրթունքները պինդ փակած, աղնիւ նժոյգի նման ուռ-
ցնելով կրորիկ պնչերը, նայում էր շուրջը, քննող հայեացքով, նայում սարից դէպի խոր
ձորերը...

Չնայելով նրա դանդաղ քայլերին նրա սիրտն արագ-արագ բաբախում էր, կարծես
կրճքի նեղութիւնից խեղդուած ուղում էր դուրս թռչել:

Թռչել — սաւառնել անհուն տարածութեան մէջ, խոր-մութ ձորակից, բարձր սա-
րերից՝ ազատ ու ազատ...

Մթնում էր:

Գիշերն իր սև թևերը լւն-լւն բաց արած՝ օրօրուելով ցած էր իջնում սարերի
դադաթից. դաշտերն ու անտառները խառնուել էին խաւարի զրկում. երկնքում սկսուել
էր աստղերի զիշերային արշաւանքը:

Ժպտում էր երկինքը, սուլում գեփիւռ... դիւթիւ բերկրանքով լի էր բնութիւն...

«Շուշան», ծալն էր տալիս հալըր:

Մտքով տարուած աղջիկը չէր լսում նրան:

«Շուշան, կրկնում էր նա անհանդիստ ծալնով:

— Ի՞նչ է, ափու ջան, — սթափուած պատասխանում էր աղջիկը:

«Կուգամ»:

— Կուգամ:

«Արի՛, աղջիկս, արի՛, դուրպան քեզի...», ասում էր հալըն ու շարունակում ընդ-
հատուած քուրը:

Իսկ Շուշանի սև աչքերը լայն-լայն բացուած՝ կարծես ուղում էին թափանցել ձորի
մթութիւնը. նա հեռուից լսում էր ձիու ոտքերի զոյլ արփիւն. թէև ոչինչ չէր երևում
մացառների մէջ, ժայռերի արանքներում, բայց նա իր հոգու աչքերով հետևում էր արո-
փիւնին:

Անակրնկալ գէպից նրա սիրտն արագ-արագ բաբախում էր կրճքում, շունչը
կարում քաղցր չուզմունքից...

Տեսաւ... մացառների միջից, պահուելով մի ձիաւոր էր գնում Շուշանիկի կողքից,

«Շուշան... հոգուտ մատաղ... կաց բան ունիմ տեսիւ», ասում էր ձիաւորը
ձօտենալով. նրա բորբոքուած կրճքից խօսքերը զժուարութեամբ էին դուրս գալիս:

— Մոռ... Խաչօ ջան, ափուս կիմանայ, ասում էր աղջիկը՝ ձեռքը շրթունքներին
դնելով: Ուրախութիւնից ծալնը դողում էր. սև աչքերը կրակ կարած՝ կայծում էին մթու-
թեան մէջ: Քանի՞ օր է չէր տեսել. որքան կարօտել էր. ինչպէ՞ս փափագում էր տեսնել,
խօսել հետը, ձայնը լսել... բայց հիմա անգութ կերպով լռեցնում էր նրան. թող խօսէր
խեղճը, կարօտն առնէր... բայց ափուն... ափուն հեան էր...

«Ձէ՛, մէնս չեմ կարի, սուս չեմ կենայ... հերիք է...», կարծես աղջկայ խղճա-
հարուելը զգալով ոյժ ստացած գոռում էր Խաչօն:

— Խաչօ ջան, ջանիդ մեռնեմ, մի՛ կանչէ... Ի՞նչ անենք. խօ մենակ մենք չենք:

Դարբնենց Մկօն էլ ահա մի շարաթ է քաղաք է զնայել ապրանք բերելու ու մեր Մանուշակի վիզը ծուռ թողել... զիշերները խեղճ քոլոս քուն չունի... միշտ լալիս է Սշխարհի օրէնքն ալգպէս է, Խաչօ ջան, որ միշտ սիրած-սիրածի կարօտը քաշէ...

«Էլ զլիս աւետարան մի՛ կարդա. ի՞նչ աշխարհի օրէնք. օրերով չտեսնեմ քեզ թէ աշխարհի օրէ...»

— Խաչօ...

«Շուշ-ան»

— Ի՞նչ, ափու ջան: —

«Կուգամ...»

— Կուգամ, ափու ջան — Խաչօ, քիչ ցածից զնա, զլուխդ երևում է: —

«Շուշան, այդ ո՞ւմ հետ ես խօսում: —

— Ափու, ճամբէն եմ անիծում... Ի՞նչ վատ ճամբայ է... ոտքս քարին զիպաւ — մատս ցաւում է: —

«Արի նստիր լճակին — ես կ'իջնեմ»:

— Ձէ, ափու ջան, շուտով տուն կը հասնենք, քիչ մնաց... որ նստեմ՝ քունս կը տանի... —

«Հա, Շուշան ջան, լաւ ես ասում. բեղարած եմ, քամին էլ այնպէ՛ս զով, անուշ է խփում երեսիս, որ քունս տանում է: —

— Քնի՛ր, ափու: —

«Ձե՛ս վախենալ. ձորը մութն է, լուսնակ չկայ»:

— Համա բան ասիր. ինչի՞ց վախենամ... ես սիրում եմ մութ ձորը... —

«Դու մութ ձորը սիրում ես, Շուշօ ջան... ես էլ էի սիրում... ջահէլ ժամանակս. այսպիսի խաղաղ աստղոտ զիշերներին ում քունը կը տանէր. ինչքան էլ յոգնած լինէի աշխատանքից, էլի պիտի դուրս գայի շուին ձեռիս, նստէի քարափին ու ածէի երկաթ-երկաթ մինչև կէս զիշեր... լաւ էին այն զիշերները...»

— Քեզ ո՞վ էր լսում, ափու: —

«Է՛հ, մէկը լսէր բաւական էր»:

— Ո՞վ: —

«Լաւ ես անում որ չես վախենում, աղջիկս... շուտ կանցնին այսպիսի զիշերները...»

Տխուր հառաչեց Թաթոսը ու ճօնացրեց ճիպոտն եղների մէջքին և կրկին ընկաւ Մորփէոսի գիրկը:

«Շուշան», անհամբեր բարկութեամբ ձայն էր տալիս Խաչօն:

Ցած խօսիր՝ լսում եմ: —

«Առաւօտն աղբիւր կու գաս»:

— Ձէ, Խաչօ ջան, ես վաղը թոնիր պիտի վառեմ, հաց թխեմ, կերակուր պատրաստեմ չայիրը հաց տանելու: —

«Ապա ի՞նչ անենք, Շուշան...»

— Խաչօ, — սիրած տղի յուսահատութիւնից խղճահարուած՝ ասաց Շուշանը:

«Հը՛...»

— Վաղը, կշիռքն երկինք ելաւ թէ չէ, ինչ սպասիր աւերակ մատուռի մօտ: —

«Շուշօ ջան, տես, գաս...»

— Սբ... կուգամ... —

«Շուշան», լսուեց հօր արթնացած և կարծես անհանդիստ ձայնը:

— Ափու: —

«Հը՛»:

— Ափու, ասում եմ որ մատուռին հասնենք՝ տէր-տէրանց կրակը կ'երևի՞... —

«Հա, աղջիկս, կ'երևի... դու էլի հարցրիր ինչ»:

— Երկու, երեք անգամ ասացի, ափու ջան, երբ աւերակ մատուռին հասնենք, տէր-տէրանց կրակը կ'երևի՞ դու ձայն չհանցիր... ափու, քնած էիր... չլսեցիր: —

«Քնած էի, աղջիկս. քնիս մէջ լսեցի մի քանի խօսք, բայց չհասկացայ թէ ի՞նչ «աւերակ մատուռ է»:

— Հիմա հասկացա՞ր: —

«Հասկացայ, դուրպան... էլ ոտքդ չի ցաւում»:

— Ձէ, թուք քսեցի՞ հանգստացաւ. կաշիս մի քիչ բերուել էր... քունդ փախաւ. էլ չես քնի՞: —

«Փախաւ... ես էլ չգիտեմ ինչու. արի՛, աղջիկս, արի՛ քիչ խօսենք. քիչ մնաց տուն հասնելու»:

Շուշանը ձեռքի արագ շարժումով նշան արեց դէպի Խաչօյի կողմը, ու քարերի վրայից թռչկոտալով անցաւ առաջ, քնքոյշ կերպով փաղաքշեց եղներին ու ուրախ, խորաբամանկ ժպիտը բերնին սկսեց խօսել հօր հետ:

II.

Գետնափոր փոքրիկ խրճիթում տիրում էր խորին լռութիւն:

Դաշտային ծանր աշխատանքից յոգնած, ջարդուած զիւղացի Թաթոսն իր երկու աղջիկների հետ արդէն անկողին էր մտել հանգստանալու, ոչժ հաւաքելու առաւօտ վաղ խոտհնձի գնալու:

Երեք տարի էր, որ նա զրկուել էր իր ժրաջան կնոջից. նրա տան կառավարում թեան ղեկն անցել էր երկու մատաղահաս աղջիկների ձեռքը, որոնք հերթով, ամենայն ճշտութեամբ ու համերաշխ սիրով կատարում էին թէ տնային և թէ դաշտային գործերը:

Գոհ էր Թաթոսն իր վիճակից. պարտք չուէր. թէև աղքատիկ, բայց ապրում էր առանց մէկի առաջ զլուխ ծռելու, առանց մէկից օգնութիւն խնդրելու:

Սիրելի կնոջ մահից յետոյ, դրացիներին՝ որոնք յաճախ խորհուրդ էին տալիս նրան երկրորդ անգամ ամուսնանալ՝ տունը մեծ բերելու՝ նա տխուր կերպով պատասխանում էր.

— Ես չեմ ուզում, որ իմ երկու աչքի լոյս Մանուշակիս ու Շուշանիս խորթ մօր ձեռք ձգեմ, օճախիս խաղաղ սէրը վրդովեմ... —

Փորձուած զիւղացիք գովում էին նրա վարմունքը, կանաչում նրան որպէս մի հեռատես, բարի ու աշխատասէր զիւղացու:

Բայց չնայելով նրա հասաւատակամ վճռին՝ չամուսնանալ երկրորդ անգամ, լինում էին բոպէսներ, երբ նա ընկնում էր տխուր մտածմունքների մէջ. նրա շուրջը դատարկ ու աւերակ էր թւում, ինքը խեղճ ու որբ. եւ զգում էր, որ մի ինչ որ բան այնպէս չէ, ինչպէս որ պէտք էր լինէր, որ մի ինչ որ բան չլի, պակասում է իր շուրջը, սրտի խռովում... —

Նա իրեն մենակ էր զգում, մենակ, մոռացուած, մի անտէր օտարական աշխարհի մէջ. նա զգում էր որ մինչև մահ զրկուած է մի ջերմութիւնից, մի սփոփիչ շնչից, որին ունենալու այնպէ՛ս փափագ ունէր սրտում լնացած, այնպէ՛ս անյոյս կարօտ... —

Շատ անգամ, այդպիսի լուռ տանջանքներով նա գնում էր գերեզմանոց, նստում կնոջ անշուք զերեզմանի մօտ մի ինքնամոռաց, քարայրած դրութեան մէջ ընկած:

Նա այնտեղ ոչ մի կաթիլ արտասուք չէր կարողանում թափել, նրա սեղմուած շրթ-թունքներից ոչ մի խօսք դուրս չէր գալիս, բայց տուն վերադառնալիս նա զգում էր, որ մի բան թողնում է այնտեղ յաւիտեան, իր կեանքից, իր սրտից մի կտոր թաղում է այնտեղ, այն սև ու անտաշ քարի տակ — կնոջ մօտը... Եւ այդ լուռ տանջանքներին որպէս վկաներ — օրըստօրէ սպիտակ մաղերի թիւը շատանում էր նրա զլխին... Դէմքի կնճիռների ցանցը բարդւում, գլուխը խոնարհւում բախտի հարուածից...

Աղջիկները հասկանում էին հօր մտորումները, նրա քօղարկուելը, բայց չտեսնող ձեւանալով հանգստացնում էին նրան, մոռացնել տալիս: Ծանր էր Թաթոսին պահել, պահպանել աշխուրջ կերպով օրերով մեծացող աղջիկներին:

Նա գիշեր ցերեկ հսկում էր նրանց հաւատարիմ պահպանի նման, թէ մի դուցէ մի սխալ քայլ անեն, ընկնեն գիւղի բերանը...

Նա իր կեանքում շատ անգամ տկանատես էր եղել ցաւալի զէպքերի, երբ զիւղն սկսել է խօսել մի աղջկայ կամ կնոջ մասին... և զիւղն ունէր մի սոսկալի, հրէշաւոր, շատ անգամ անարգար բերան, որի դատածը դատապարտուած էր:

«Ես մեռնում եմ, Թաթոս, լաւ նայիր աղջիկներին, դժուար է աղջիկ պահելը, բայց մի վախենար. Աստուած կ'օգնէ քեզ... Նա է որբերի տէրն ու պաշտպանը...»:

Զէր մոռացել Թաթոսը կնոջ վերջին խօսքերը, նորա անխախտ դամուել էին նրա սրտում և միշտ արթնացնում էին յետոյ ձեռքերը զէպի երկինք կառկառելով աւելացնում էր. «Ախ, Աստուած, տուր ինձ այնքան կեանք ու ուժ, որ երկու աղջկանս էլ պահեմ, մեծացնեմ բարի անունով, հաւ անեմ — բաղը դնեմ, յետոյ հանգիստ սրտով, պարզ երեսով գնամ հանգչեմ Անթառամիս մօտ...»:

Եւ այսօր էլ, պարկած խոնաւ դեմքին, կոշտ ու մաշուած անկողնում, աղջիկների մէջտեղը, այս մաքերն էին դալարւում նրա յօդնած ու բնաթաթախ զլխում:

— Մֆ... — լսուէց մի խոր, անհամբեր հառաչ մութ խորթի լուռութեան մէջ:

«Ի՞նչ, Մանուշակ ջան, ինչո՞ւ սիրտդ քաշեցիր», հարցրեց հայրը, թեքուելով մեծ աղջկայ կողմը:

— Շոք է, քուս չի տանում... — զժգոհ հօր հողատարութիւնից պատասխանեց Մանուշակը:

— Բունդ չի տանում՝ հէքիաթ ասա — նկատեց ծաղրելով Շուշանը:

«Հողս գլխիդ», պատասխանեց վշտացած քոյրը:

«Մի անիծի՛ր, Մանո ջան, նա կատակ արեց», խրատեց հայրը:

— Կատակ արեց... — դառնացած կրկնեց Մանուշակը, շուռ դալով միւս կողմին:

Արդարացի էր Մանուշակի վշտանալը, որովհետեւ նրա տանջանքի պատճառը Շուշանից, նրանց ուրախութիւնն էլ, լացն էլ երկուսով էին տանում, բայց չարածնի Շուշանի յիշով դրան, նրանք սաստիկ սիրում էին միմեանց, ապրում հաշտ: Անմեղ սիրալին տեսակառաջ էին տանում դադանի: Առաւօտեան վաղ աղբիւրի մօտ, զիւղի ճանապարհին, դաշ-դիւղական հերոսութիւնների համար, որ դրանից դուրս ոչ մի աշխարհ չունէր

նրանց համար: Ինչե՞ր էին մտածում երկու քոյրերը, ի՞նչ յոյսեր էին քաղցրացնում նրանց քրտնատանջ կեանքը — հայրը չգիտէր, բայց զգում էր որ մի բան կայ նրանց մէջ, մի լուռ դադանիք, որ երկուսին մօտեցրել, մի սիրտ երկու մարմնի մէջ էր դարձրել:

Նա նկատում էր որ երկուսի մէջ յաճախ տեղի ունեցած վէճերի ու տարաձայնութիւնների հետքն անգամ չէր մնում: Նա տեսնում էր կամակոր Շուշանի բնաւորութեան մեղմանալը, յաճախ, դադանադողի հայեացքով տեսել էր նրանց ծածուկ աշխարհները, աչքերի ու ձեռքերի շարժումները, դադանի ու լուռ խօսակցութիւնը. թէև նա մասամբ ուրախ էր քնքոյշ աղաւնիների սիրալին մտերմութիւնից, բայց երբեմն նա կասկածում էր թէ ինչո՞ւ, ինքն էլ չգիտէր:

«Աստուած վկայ, մի բան կայ», ասում էր նա ինքն իրան. «բայց արի ու իմացիր... դրանք հօ սատանայից էլ խորամանկ են... կին չե՞ն... եթէ լինէր Անթառամը՝ նա կ'իմանայ... անպատճառ կ'իմանայ...»:

Կիւրակէ օրերը, խորթի թնրի պատերի տակ նստած գիւղացիների հետ, երբ խօսակցութեան նիւթը դառնում էր սրտ կամ նրա հարսի, նշանուելու աղջիկների վրայ, Թաթոսը մարմնացած լսողութիւն էր դառնում ու կորագլուխ լսում — բան չէ՞ն ասում մարդիկ իր աղջիկների մասին, չար լեզուների տարածած լուր չի՞ պտտւում արդեօք զիւղում... Բայց չէ՛. նա ազնիւ շունչ էր քաշում, գոհութիւն տալիս իր բախտին ու սկսում էր միջամտել օրուան չարիքների անսպառ լուրերին, խօսել երկաթ, հանդարտ սրտով, խաղաղ անկողնով՝ զլուխը վեր պահած...

Տուն էր գնում ուրախ սրտով, մի քանի կողէկի բան վերցնում փոքրիկ խանութից — կամ լաւ, կարի ասեղներ, մատնոց, կամ մի-երկու արշին ժապաւէն, կամ մի այլ ուտելու քաղցրաւէնի, կատակ անում աղջիկների հետ, զուրգուրում, համբուրում ու խաղաղ սրտով քուն մտնում:

Այսպէս էին անցել Թաթոսի օրերը կնոջ մահից յետոյ:

«Ափո՛ւ ջան, աստղն որ ընկնում է, ո՞ւր է ընկնում», հարցրեց յանկարծ Շուշանը, բաց երթիկի արանքից ասաղերին նայելով. «հէնց նոր մի գեղեցիկ աստղ ընկաւ երկաթ ու փայլուն պոչով»:

«Ափո՛ւ», կրկնում է նա իր հարցը:

— Հը՛... — թոյլ կերպով ծայն է տալիս հայրն և քնից չաղթահար խռպոտ խռմփոցով քնում:

— Թող քնի՛ հանգստանայ. ի՞նչ ես դատարկ խօսքերով անհանգստացնում — յանդիմանում է քրոջը Մանուշակը:

«Բո խելքի բանը չէ՛. որ չգիտես, լուր»:

— Ես քեզնից լաւ գիտեմ: —

«Ի՞նչ գիտես»:

— Որ աստղերը վայր չեն ընկնում, այլ տեղերն են փոխում: —

«Ա՛յ թէ բան ասիր. մարդ են, որ տեղերը փոխեն. ամբողջ երկինքն էլ միատեսակ չէ՞»:

— Զգիտեմ. վարժապետն է այդպէս ասել ճերիքին, նա էլ ինչ պատմեց. ճերիքն ասում էր զրքերում էլ այդպէս զրած է: —

«Շատ է հասկացել կարգացածից մօրուքը. աստղն որ ընկնում է տեղից՝ դա մի մարդու աստղ է. նրա յետեից իրա տէրն էլ իսկոյն մեռնում է»:

— Մեռնում է՞... հարցրեց Մանուշակը զոգոցով ու մի սոսկալի սարսափ տիրեց նրա հոգուն: —

«Հա՛. քալալի (մայր) հիւանդ ժամանակ Սարգսենց Զանա տատին տեսել էր, որ մեր կտուրին մի մեծ ցողուն աստղ ընկաւ. երեք օր անցած քալան մեռաւ...»

— Օ՜ք... Աստուած ջան — դառնացած հառաչեց Մանուշակը: —

«Ի՞նչ, Մանօ ջան»:

— Ոչինչ... մտքիցս վատ բաներ են անցնում... Մկօն էլ... ինչո՞ւ ուշացաւ...»

«Տես ինչեր ես մտածում. ամօթ է՞. փառք Աստծոյ, Մկօն հիւանդ է՛ եւ քաղաք զնալն էլ առաջի անգամը է՛»:

— Ես գիտեմ... Բայց... Շուշօ ջան, արի ծոցս...»

Շուշանը խղճահարուած մանում է բրոշ ծոցը, ու իր հասցրած չարիքը բրոշը մոռանալ տալու համար, սկսում է քնքոյշ համբույրներով մխիթարել նրան:

III.

Առաւօտ վաղ, լոյսը նոր բացուած, Մանուշակը հօր հետ սալլում նստած ճանապարհ ընկաւ դէպի չալիրները:

Տխւեր էր նա. ուժասպառ զիշերուն տանջանքներից:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, հարցրեց հայրը:

«Գիշերը վատ երազներ տեսայ»:

— Աստուած բարին կատարէ. ի՞նչ տեսար: —

«Ձեմ չիշում... շատ վատ երազ էր... սաստիկ վախեցայ»:

— Մի՛ մտածիր, աղջիկս. ամեն երազ որ կատարուի, քար-քարի վրայ չի մնայ... մեզ պէս մարդու քունն էլ, երազներն էլ ցաւերով լիքն են... —

«Ափու, ճիշտ է՞, որ ասող ընկնելիս մարդ է մեռնում»:

— Հա՛, ասում են. ո՞վ գիտէ. Աստծու բաներն անքննելի — անիմանալի են: —

Սարի զայռիվայրից, նրանց դիմաց բարձրանում էր մի ուրիշ սալ. մի բանի գիւղացիներ գլխակոր հետեւում են նրան:

— Թաթոս աղբէր, եղներդ մի կողմ քշիր, — ասում էր գիւղացիներից մէկը:

«Բարի լոյս, աղէք. ի՞նչ է պատահել, տուն էք գնում», զարմացած հարցնում է Թաթոսը:

— Ա՛խ, Թաթոս աղբէր, այն է պատահել, որ Աստուած դուշմանիս չտայ — ասում է ցաւակցօրէն մի ուրիշ գիւղացի մօտենալով:

«Տէր - Աստուած, ի՞նչ կայ»:

— Դարբնենց Մկօյին հոտաղները զտել են քարափի մէջ թալանուած, կտոր - կտոր արած... ձին էլ, հետի ապրանքն էլ տարել են անօրէնները: —

«Վա՛յ... էլի երեւցին անհաւատ բրդերը...»:

— Երեւցին ու լաւ երեւցին. խեղճ... —

«Վա՛յ...», մի թույլ ձիւ արձակեց Մանուշակը մօտեցած սալին նայելիս ու ընկաւ ուշաթափ:

Սալները կանգնացրին նեղ ճանապարհի վրայ. գիւղացիները շշլուած անակրճալ աղետից բոլորովին մոլորուեցին. մի քանիսր սկսեցին կանչել Մանուշակին, ջուր սրսկել երեսին, ականջներից քաշքշել:

Նա անշարժ, սարսափահար աչքերը լայն-լայն բաց արած, քարացած բիւրերով ընկած էր թշուառ հօր թեւերին:

— Մանուշակ... Մանօ, ի՞նչ պատահեց քեզ... — ասում էր հայրը զշտահար արցունքների հեղինդով թրջելով աղջկայ զունատ դէմքը:

Մանուշակը ոչինչ չէր լսում...:

— Գեղ պէտք է՞ր ասել, — բարկացած նկատեց գիւղացիներից մէկը լրատուին:

«Աստուած վկայ չտեսայ... հօր յեւեն էր նստած», խղճահարուած արդարացաւ լրատուն:

— Էլ սպասել չի լինել. Թորոս աղբէր, տուն գնանք, թէ չէ խեղճ աղջիկը լեղապատառ կը լինի սարսափից: —

Թորոսն ոչինչ չէր լսում. վշտից քարացած սրտով նա մերթ նայում էր արիւնշաղախ զիակին՝ մերթ կիսամեռ աղջկան:

Խառնաշփոթ մտքերն արաղընթաց պտտում էին նրա զլխում. լարուած ոյժով նա աշխատում էր գտնել մի բան, որ կարծես մոռացել, կորցրել էր չիշողութեան մէջ:

Գիւղացիների աղմուկը նրան ուշքի բերեց:

«Հողը գլխիս», մրմնջաց նա, արեն երթիկցն անց էր կացել — ես ոչինչ չգիտէի...»:

— Շուշան, կը մեռնի՞... ասողն էլ կը մեռնի... Մկօն էլ չի՞ դայ... ափուն կ'իմանայ... ասողը, երկա՛ր փալլուն պոչով...» այսպիսի անկապ խօսքեր շնչում էր Մանուշակը քիչ-քիչ ուշքի գալով:

«Աղջի՛կս, իմ թանկագին Մանօ... աղջիկս, ինչո՞ւ ինձ ոչինչ չէիր ասել...: Թէ ես գիտենայի՞...», կրճքին սեղմելով աղջկան՝ լալիս էր թշուառ ալբը...»:

IV.

Սարի լանջին, օձապտույտ նեղ ճանապարհով երկու սալ էր առաջ գնում: Անիւնների մեղձ ու միալար ճռնչիւնը, քնից սթափուած թռչունների ձուռողիւնը, ձորում քչքչող զետակը կարծես մի տխուր սրտածմլիկ մեղեդի էին երգում... Երկու սիրած սրտերի մահալսերգն էր տխուր մեղեդին...:

Շ. Կուրդինեան

ԾԱՂԻԿԻ ՄԸ

(Ալֆրէտ տը Միսէից)

Ի՞նչ կուգես դու, սիրուն ծաղիկ,
Թանկագին ու չքնաղ ձօնիկ,
Կիսակենդան ու հմայիչ,
Քեզ ո՞վ զրկեց ուղիղ գէպ ինձ:

Պահարանիդ մէջ պարփակուած,
Երկար ուղի մ'ես դու կտրած.
Ի՞նչ տեսար, ի՞նչ ըսաւ ձեռքն՝ որ,
Քեզի կտրեց թուփէդ աղւոր:

Միթէ բոյս մը չի թառամած,
Անէացման դատապարտուած,
Թէ ծոցդ պատրաստ դեռ ծաղիկիւ,
Մտածում մը կը պարփակէ:

Ծաղիկդ, առանձ ճերմակն ունի,
Անյուսադրող անմեղութեան,
Բայց տերեզ կը ցուցադրէ,
Դոյնը վախկոտ յուսադրութեան:

Ինձ ուէ պատգամ մ'ունեւ,
Պաշտօնապահ եւ, կրնաս խօսել.
Կանաչութիւնդ զաղտնիք մըն է,
Բոյրդ արդեօք լեզու մըն է:

Եթէ ճիշտ է, խօսիր մեղմիկ
Խորհրդաւոր պատգամաբեր,
Իսկ եթէ ոչ, ննջէ լռիկ,
Սրտիս վրայ թարմ ու թեթեւ:

Լաւ կը ճանչնամ սէ, այն ձեռքը
Չնորհալի և քմահաճ.
Որ դերձանով մը նուրբ ճկուն,
Սեղմ կապկպեց բաժակդ տօգոյն:

Այդ ձեռքին՝ ո՞վ քնքոյշ ծաղիկ
Փիղիասն իսկ, փրաքսի թել,
Թէ ուղէին մի զոյգ գտնել,
Պէտք էր Վէնիսն օրինակել:

Նա փափուկ է, և սպիտակ,
Անկեղծ կսեն նաև՝ և դեռ,
Ով որ դիտնայ զայն զրաւել,
Կընայ բանալ անհուն գանձեր:

Բայց նէ լուրջ է և խստասիրտ
Կընայ վիշտ մը ինձ պատճուել,
Ծաղիկ վախճանք իւր գայրոյթէն,
Բան մի ըսեր ինձ, թո՛ղ երազել:

Թարգմ. Զապել Ալեանակ

ԿՈՏՈՐԱԾԸ ՇՈՒՇՈՒՄ

Ա՛խ, այդ գիշերը... սարսափելի էր...

Ամբողջ քաղաքը լուսաւորուել էր հրդէհի հսկայական լոյսով... Մութ գիշեր էր, բայց հրափառուած էր քաղաքի ամենամեծ թաղերից մէկը և հրդէհի լոյսը լուսաւորում էր ամբողջ քաղաքը, երկինքը կարծրել էր, զույգէ դայրոյթից... բայց ո՞վ գիտէ, զույգէ և ա- մօթից... Հրդէհի հրեղէն լեզուները կարծես վկայում էին, որ մարդ արարածը վայրե- նութեան դաժաթնակէտին հասած բոլորներում կարող է երկնային լուսատուի դերը չանմանել հրդէհին...

Ա՛խ, այդ գիշերը... լուսինը չկար և աստղերը կարծես ամաչելով թաղնուել էին, երբեմն դադանադողի դիտում էին մարդկային արեան, կրակի, կրկէսին... զույգէ նոյն բոլորին նրանք մտածում էին, թէ ինչու մէկն աշխատում է շէնացնել, զեղեցկացնել, զբախտ դարձնել երկիրը, ձգտում է սիրոյ, ճշմարտութեան, բարւոյ, զեղեցկութեան, իսկ միւսը՝ աւերել... Թալանել, ալլանդակել, ոտնակոխ անել այն ամենը, ինչ որ արուած է դարերի ընթացքում անխնայ անձնազոհ աշխատանքով...

Հրդէհը լափում էր քրտնաշան հացի շէն տները... Այլուում մոխիր էր դառնում ամեն ինչ... տուն, տեղ, խանութ, դպրոց, մի խօսքով ամենը... ամենը... իսկ մար- դիկ զինները կորցրած փախչում էին...

Փախչում էին մեծ ու փոքր, կին, տղամարդ, փախչում էին վաճառականներ, լալով... խելագարի պէս, որը երեխան զրկած, որը պառաւ մօր թէից բռնած, որը իւր հիւանդ կնոջ ձեռքից բռնած, մեծ ու փոքր կապոցները շալակներին... որը՝ մերկ, որը՝ կիսա- մերկ... Փախչում էին անիծելով, նզովելով, յուսահատ... Անէ՛ծք... բայց ո՞ւմ, ին- չու, իրենք էլ չգիտէին... Այդ բոլորներում նրանք միայն անիծում էին, զույգէ և անըզ- դայաբար... Փախչում էին միմեանց հրելով, աչ ու ծախ, յետ ու առաջ, առանց հաշիւ տալու, առանց մտածելու...

Լաց, աղաղակ, անէ՛ծք ու հրացանների որոտը, զնդակների վզվոցը, աչուող տների, փլուղ պատերի զրդիւնը, երկաթէ թիթեղների շալիւնը, մարդկանց աղեկտուր ու յուսա- բէկ հեծկտանքը ու լացը... միախառնուելով միմեանց հետ, կազմում էին մի դժոխային

համերգ, որի ներդաշնակութիւնը նոյն բոլորին հրճանք, հիացմունք չէին պատճառի նոյն իսկ հայակեր հեղինակներին — դժոխային կրկէսի կազմակերպողներին...

— Գալիս են ձեզ մատաղ, մի տեղ... մի տեղ տուէք...

— Տունս այրուեց... խանութներս այրուեցին... ոչնչացան...

— Երկուսին, երկուսին էլ՝ չահել չիւան բալիկներին զիւլլախորով արին... աման...

վա՛յ, քոռանաս, Աստուած, էս ինչ կրակ էր... վա՛յ աման..., բղաւում լալիս էր որդե- կորոյս դժբաղդ մայրը...

Լիբր խանութներիցս միայն այս է մնացել, այս... խելագարուածի նման ծածա- նում է օդի մէջ մի թաշկինակ, հաց վանառականք:

— Տուն ու տեղս նրան մատաղ, զլուխ զնկու տեղ չունեմ՝ հոգս է, միայն թէ նա, նա աղատուի... Ա՛խ Սաքօ... հրտեղ ես, չանիդ զուրբան..., ասում է հայրը, որի միակ որդին հերոսաբար կուռն էր դիրքերում:

— Ազուլեաց եկեղեցին ախոռ են դարձրել, պղծել են և կրակել... էլ ուր է Աստուած...

— Ես քալել չեմ կարող, մայրիկ, զրկիր ինձ...

Հայրիկը մնաց, մայրիկ... նա հեռու է, էլ չի երևում, իսկ զնդակները մեզ են հասնում... չլինի՞ր...

— Գաղցած եմ, մայրիկ, վախենում եմ...

այս ի՞նչ լոյս է... աչսպէս լոյս ես չեմ տեսել... մայրիկ, ինչու վաղում ես, ինչու ամենքը փախ- չում են...

— Սո՛ւս, բալաս, թուրքերը դալիս են, վա- զիր, նրանք են կրակ տուել... տներն է այրում, այդ հրդէհի լոյսն է...

— Հապա ինչու մինչև այժմ նրանք չեն կրակել ու չեն հրդէհել...

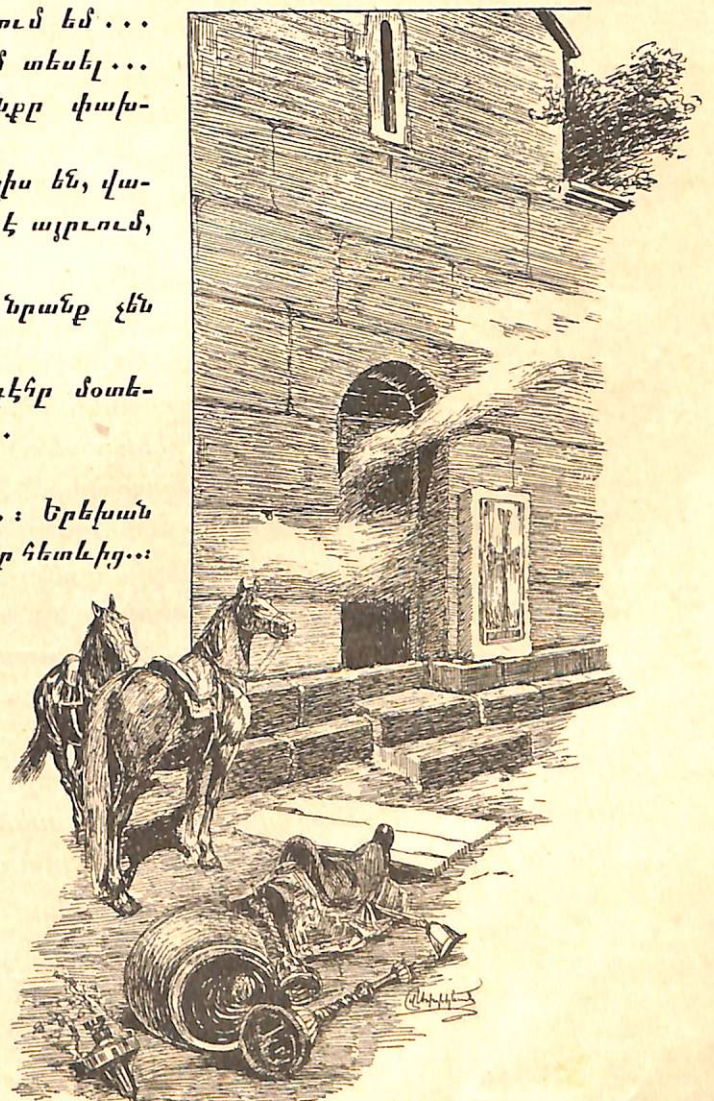
— Վաղի՛ր, շատ մի՛ խօսիր, հրդէհը մօտե- նում է, ամեն ինչ այրում, լափում է...

— Մարդկանց է՛լ...

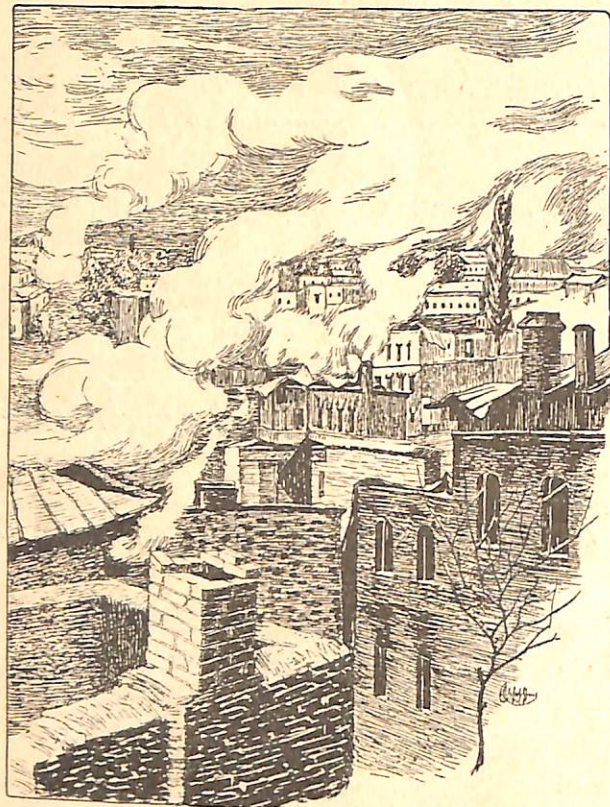
— Այո՛, շատ խօսողներին էլ... Երեխան սարսափած ու շունչը կտրած վաղում է մօր հետեւից...

Գնդակների որոտ... տանիք- ների ճարճաթիւն... կանանց, երե- խաների լաց ու աղաղակ... անէ՛ծք ու նզովք... հրդէհ ու արիւն... արիւն ու արիւն...

Երկինք հասնող հրեղէն լաւան, որ քամու հոսանքից հսկայական թը- ուիչքներ էր անում... այս բոլորը միասին մի քաօս էր... մի դժոխք էր... երկինք ու երկիր կարծես ի- րար էին խառնուել... մի քի ու ամ- պի բուլաները իրար խառնուած, պինդ- ամուր զրկած անկերջ պտոյտներ էին

զործում ու մութ զիշերը սև զիշեր դարձնում...: Նրդէնր մօտենում էր քաղաքի կենտրոնին, խանութպաններն ու տան տէրերը յուսահատութեամբ փողոց էին նետում եղածը, տպրանքը, կահ կարասիքը ու աղաչում էին օգնել, ազատել...: Մարդիկ ազատում էին հրդէհից, բայց ազատում էին լոկ իրենց համար... մարդ զազանները իրարու խառնուած մի զազրելի ստոր դործ էին կատարում... չափշտակում, թալանում էին այն ամենը, ինչ որ պատահում էր... եղբայրը եղբոր ունեցածն էր կողոպտում...:

Նրդէն... թալան... արհւն... անէծք...: Հեռուից լսում էր զնդակների որոտի տարափի տակ «աղերանց» երգը, մի երգ՝ որ մահուան սառսուռ էր ազդում... արեան երգերն էին հնչում... վերջին կարապի երգն էր երգւում — մարդ արարածի անվհեր հողին... երգով մեռնել... մահ զխտակցօրէն...:

Ախ, այդ զիշերը... ախ, այդ երգերը...:

Հայունի

* * *

(Մ. Բէսկին-ից)

Յաղթութիւնը ամեն անգամ
Կուռի մէջ է ձեռք բերւում,
Հաւատաք հրաշքներին,
Հաւատացէք ձեր ոյժերին...:

Աղօթքները, աղերսները
Ստրուկների զէնքեր են,
Պատերազմի ժամանակը
Աղերսելը ամօթ է...:

Պատրաստուեցէք պատերազմել,
Զնահանջէք ոչ մի քայլ,
Զեր կենդանի պարիսպներին
Թող հանդիպէ թշնամին:

Մահից երբէք չ՝վախենաք
Արինահեղ տակ կռուին
Զհաւատաք հրաշքներին,
Հաւատացէք ձեր ոյժին...:

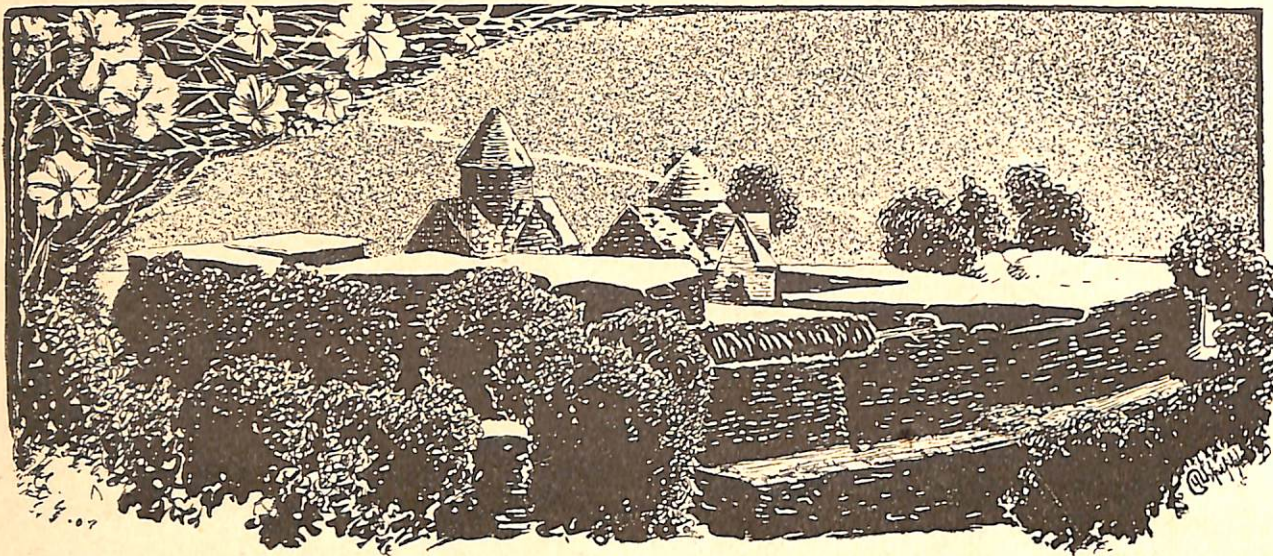
Թարգմ. Արցունք

Գոռաց փոթորիկ,
Հացէք դուք ամպեր.
Թող երկրի վրայ,
Հողշողան շանթեր:
Սուլէ շառաչէ,
Մութ անտառին մէջ.
Ուր քայլամուր,
Վհատ գլխիկոր,
Սև ճակատադրին
Հալածեալ որդին.
Տժլոյն հերարձակ,
Թափառի մենակ:
Հէգ տարաբողին,
Խոր դառաչանքէն.
Աւելի ազդու,
Զեն քու շանթերդ:
Դժբաղդ տարադրին
Փոթորկոտ կեանքէն,
Աւելի մթին
Զեն սարսափներդ:
Գոռալ փոթորիկ՝
Մութ անտառին մէջ,
Սուլէ, շառաչէ.
Դժբաղդի գլխին
Յորդ արցունք թափէ:

Բաբեգ. 1907

Զ. Ալեանակ

ՀԵՂԵՂ

(ՇՊԻԼՀԱԳԵՆԻ ՎԵՊԻՑ ՄԻ ՀԱՏՈՒԱԾ)

Ինձ արթնացրեց մի խլացուցիչ աղմուկ, որի ծայնից հինաւուրց տունը հիմքից թնդում էր։ Կտուրի աղիւսները աղմուկով և ճալթիւնով վաչր էին թափւում, իսկ դրո- ներն ու լուսամուտները բաց ու խուփ էին լինում աչնայիսի ուժղին զորդիւնով, որ կար- ձեւ հարիւրաւոր հրացաններ միասին էին արձակում։ Ես վեր թռայ և իսկոյն հաղնուեցի։ Նոյն միջոցին դուռը բացուեց և աւազ-պահապան ծերունի Զիւսմիլսը ներս նայեց։

— Արդէն վե՞ր էք կացել, հարցրեց նա. — Ի հարկէ աչսպիսի մրրիկը արշին անդամ կ'արթնացնի։ Երեւի նա էլ արթնացել է։ Ծերունին չասեց թէ ով էր նա։

— Կամենում եմ գնալ նրա մօտ, ասացի ես։

— Շատ լաւ կանէք. իսկ ես առաջիմ կը մնամ։ Այստեղ էլ խլացի մարդու կա- ռիք կը լինի։ Այո՛, իսկ և իսկ հրէշալին եղանակ է։ Այսօրուայ մրրիկը աւելի սաստիկ է, քան ութ տարի առաջ պատահածը։ Այն ժամանակ էլ բանաւարկեալները չէին կամենում ներսում մնալ և քիչ մնաց զործր սպանութեան հասնէր։

Այս կարճատե խօսակցութեան միջոցին սարսափելի բամու ուժղնութիւնը քանի գնում սաստկանում էր։ Մրրկի թնդիւնը, ճալթիւնն ու ոռնոցը խեղդում, խլացնում էին մեր ձայները։ Մենք սախալումս բղաւում էինք, որպէսզի միմեանց լսենք։

Մի բոպէից չետոյ բանալի բակումն էի։ Սե մութը սղի սաւանի նման պատել էր երկիրը, սե ու մռայլ ամպերը ծածկել էին երկինքն ու աստղերը։ Մրրիկը բարձր պատերի արանքում ոռնում էր ինչպէս վանդակի մէջ ընկած վաչրի դաղան։ Զնայած պինդ կաղ- մուածքիս և ոյժիս, հազիւ կարողանում էի դիմադրել քամուն, որը ինձ քշում էր մի տե- ղից միւսը։ Այսպէս գնում էի թանձր խաւարի և կտուրից թափւող աղիւսների միջով դէպի բանալի վերատեսչի տունը, որի լուսամուտներից ճրաղի աղօտ լոյսը փալլիւրում էր։ Նախասենեակում պատահեցի Պաուլային, որի դունաւ գէմքին ընկել էր ձեռքում բռնած մօմի լոյսը։ Երբ նա ինձ տեսաւ, մեծ-մեծ աչքերը արտասուքով լցուեցին։

— Պաուլա, ես գնում եմ հօրդ մօտ։

— Այ, նա ինքն էլ գալիս է աչստեղ, պատասխանեց Պաուլան։

Վերատեսուչը դուրս եկաւ գրասենեակից։ Մեզ տեսնելիս նրա տխուր երեսը պար- զուեց։

— Գնանք ինձ հետ, Գէորգ, — ասաց նա. — Ես պէտք է աչքի անցնեմ բանալի բո- լոր սենեակները։ Վերջին օրերում օդը շատ ծանր էր. այդ բանը, Էրեւի, զգում էին և խեղճ բանաւարկեալները։ Այժմ անշուշտ բանը կը հասնի աղմուկի, դուռում դռնում և ատամների կրճատցի։ Յիշե՛մ ես, Պաուլա, ու թ տարի առաջ սեպտեմբերի աչն սարսափելի դիշերը։ Այն ժամանակ մրրիկը աւելի մեղմ էր, քան այսօր, բայց և այնպէս, մարդիկ զիւահարի նման կատաղել էին։

— Ի՜նչպէս կարելի է աչն զարհուրելի զիշերը չիշել։ Դրանից չետոյ էր, որ դու աչնպէս տանջւում էիր... Ահա դալիս է Դօրիսը լապտերը ձեռին...

Նա վերցրեց աղախնու դողդոջուն ձեռներից մեծ լապտերը և աւելի ինձ։ Վերատե- սուչը սիրալիք նայեց դստերը. զգեստը կոճկեց և դառնալով ինձ ասաց. — Գնանք, Գէորգ։

Մենք զնացինք։ Խաւարի միջից լսում էր մրրկի վաչրեանի ոռնոցը, խլացնող հար- ւածներն ու թնդիւնը։ Այժ ձեռքով ես բռնել էի լապտերը, իսկ ձախս մեկնեցի վերատես- չին։ Կարծում էի, թէ կարիք կը լինի նրան թեւանցուկ տանել, որովհետեւ սաստիկ հիւան- դութիւնից թուլացել էր։ Բայց սխալուած էի. ճիշտ է, առաջին քայլերը թույլ ու ան- հաստատ էին, բայց շուտով նա ուղղուեց և թողեց իմ թեք։

— Լսում էք, Գէորգ, ես չսխալուեցի։

Այդ միջոցին մենք բանալի ամենամեծ սենեակի լուսամուտների տակովն էինք ան- ցնում. աչնեղ կալին մօտ հարիւր բանաւարկեալ։ Խաւարի միջից շատ լոյս կերպով նըշ- մարւում էր սպիտակ պատը, իսկ երկաթեայ ցանցերով պատած լուսամուտներն համարեա չէին նկատուի։ Քամին խփում էր պատերին և զարհուրելի շրվիւցով անցնում էր լուսա- մուտների ցանցերի միջով։ Մրրիկից էլ աւելի բարձր ու սարսափելի լսում էր ներ- սում փակուած մարդկանց ճիւն ու ողբը։ «Կրակ, կրակ», բղաւում էին բանաւարկեալները, «Կրակ բերէք»։

— Շտապիր, Գէորգ, — ասաց վերատեսուչը և աչնպիսի արագ քայլերով առաջ գնաց, որ ես դժուարութեամբ էի հետևում։

Մենք մտանք բաց դռնով լայն նախասենեակը և տեսանք ծերունի աւազ-պահա- պանին, որը տաք-տաք վիճում էր աւելի և վերակացուների հետ։

Ի՛ր աւսնէք, որ նա էլ նոյնը կասէ ձեզ. — լսեցինք մենք աղնիւ ծերունու ձայնը. — միայն ամենամեծիս մարդը չի համաձայնի իմ ասածի հետ. վառե՛ցէք լապտերները, սա- տանան ձեզ տանի։

— Այո՛, վառեցէք լապտերները, — ասաց վերատեսուչը՝ մօտենալով նրանց։ Բոլորը չարդանքով չեա քաշուեցին. միայն աւսուչը անբաւական կերպով փնթիւթեց. — ոչ մի հիմք չկայ բանալի կանոնները խաւարելու, պարոն աւսուչ. իրենք բանաւարկեալներն էլ այդ գիտեն. նրանք միայն օգտւում են հանդամանքից, ուրիշ ոչինչ։

— Բայց գուցէ և աչգպէս չէ, պարոն Միւլլեր, — ասաց վերատեսուչը։ Զէ որ ես և դուք բանտում չենք նստել, մեզ հարիւրաւոր ընկերների հետ չեն փակել մթութեան մէջ, և աչն էլ աչսպիսի դիշերը, երբ կարծես, աշխարհի վերջն է հասել։ Երկիւղը նոյնպէս վարակիչ է, ինչպէս անվեհերութիւնը։ Ես կը խնդրէի ձեզ ինձ հետ միասին անցնել բան- աւարկեալների սենեակները։ Զիւսմիլսը և երկու վերակացուներ լապտերներով կը գտն մեզ հետ։

Վերատեսուչը ինձ կանչեց. գիտէր, որ ես իրան չեմ թողնիլ։ Մենք անցանք նա- խասենեակով մինչև մեծ բաժանմունքը։

— Ճրագ, ճրագ, — կանչում էին աչնեղից փախեցած բանաւարկեալները և բռնուեցե- ները խփում դռանը, կարծես կամենում էին կտարել։

— Բաց արէ՛ք, — ասաց վերատեսուչը պահապանին:

Սա երկիւղած հայեացքը դարձրեց տեսչին, որը լուռ նայում էր դեմին:

— Բաց արէ՛ք, — կրկնեց վերատեսուչը:

Պահապանը անվճռական կերպով բանալին անցրեց, դանդաղութեամբ դարձրեց, նոյն կերպ քաշեց փականքներէն մէկը, ապա երկրորդը, բայց հասնելով երրորդին՝ սարսափով լի հայեացք ձգեց վերատեսչի վերայ, որը չկարողացաւ դադարել ժպտալով: — Առաջ դուք աւելի վստահ էիք, Մարտին:

Մարտինը մի բռնուած չէր քաշեց փականքը: Դուռը բացուեց և մեր աչքերի առաջ ներկայացաւ մի դարհուրեղի տեսարան: Երբեք չեմ մոռանալ այդ պատկերը: Բաց արած ծանր կաղնեայ դռնից մի քանի ոտնաչափ հեռու կար մի երկրորդ դուռ՝ երկաթեայ ցանցերից շինած, որը նոյնպէս փակ էր: Կաղնեայ դուռը սովորաբար բաց էին թողնում, որ պահապանները տեսնեն թէ բանալի ներսը ինչ է կատարւում: Բայց այս դիրքեր, տեսչի հրամանով, «ապստամբած» մարդկանց որպէս պատիժ, փակել էին: Այժմ նա տեսաւ, թէ իր պատիժը ինչ հետեւանքներ էր ունեցել:

Մեր լապտերների լոյսը ընկաւ ցանցապատ դռան չեւեր կաղմաւած մի սարսափելի կոյտի վերայ, որը միմեանց վերայ թափւած մարդկանցից էր բաղկացած: Այս ու աչն կողմից երևում էին դէպի վեր ցցուած ոտքեր և ձեռքեր, կամ, երկիւղից ու սարսափից ալլանդակաւ գէմքեր: Կարծես զօրք մի ընդհանուր զերեզմանի մէջ թափուած զինուոր լինէին: Բայց սօքա դիակներ չէին, այլ կենդանի մարդիկ, որոնք շարժւում էին, միմեանց հրում, քաշքշում և սարսափից ու կատաղութիւնից արիւն լցուած աչքերով մեզ էին նայում:

— Մի՞թէ չէք ամաչում, աղայք, — զոչեց վերատեսուչը և նրա թույլ ձայնը աչնպէս բարձր թնկաց, որ խլացրեց աղմուկը: — Ի դուր տեղը դուք ձեզ վնասում եք մի ինչ որ երեւակայական վտանգից աղատուելու համար, մի վտանգից, որը խելապէս զօրութիւն չունի: Մութ տեղում նստած՝ երևի ենթադրել էք, թէ սարսափելի կորուստ է սպառնում ձեզ:

— Վերատեսչի ներկայութիւնը արդեօք աղբեց բանտարկեալների վերայ, թէ նրա ձայնը, որ աչնպէս վստահ էր հնչում, կամ դուրս լապտերների լոյսը, որ անհետացրեց շրջապատող խաւարը, չամենայն դէպս կոյտը ցրուեց, ձեռքերը իջան, ոտքերը կանգնեցին յատակի վերայ, իսկ աչքերից անհետացաւ ցնորուած արտաշաշուութիւնը: Բանտարկեալներից մի քանիսը ամաչեցին և աչքերը խոնարհեցրին:

— Ճանապարհ տուէ՛ք, աղայք, ասաց վերատեսուչը, ես չեմ կարող ներս մտնել:

— Բանտարկեալները չէր քաշուեցին. ցանցապատ դուռը բացին և վերատեսուչը ներս մտաւ: Մենք հետեւեցինք նրան:

— Տեսնում եք, աղայք, որքան թեթեւամիտ էր դուք, շարունակեց նա ընկերական եղանակով. դուք բոլորդ էլ միայն շաղկիով էք կանգնել և դողում, մրտում եք: Պառկեցէ՛ք, պառկեցէ՛ք տեղերդ կամ հագնուեցէ՛ք: Թող ձեր սենեակում լապտերները վառեն և այն ժամանակ ձեզանից իւրաքանչիւրը կը տեսնի, թէ իր հարեանը օրպիտի վախկոտն է և ինչպէս ինքը քաշափրտ է:

Բանտարկեալները նայեցին միմեանց և շատերի դեմ ևս սարսափած զէմքերին երեւաց բարի ժպտալ, իսկ վերջին շարքերում նոյն իսկ ծիծաղեցին:

— Այ, աղայք, — ասաց վերատեսուչը, ծիծաղեցէ՛ք, աղայք, և ձեր մտքովը թող ոչ մի վատ բան չանցնի: Դէ՛, բարի դիշեր, ես դեռ միւսների մօտ էլ պէտք է դնամ:

Մինչդեռ նա խօսում էր, վերակացուները վառեցին առաստաղից քաշ արած չորս մեծ լապտերը և անաղին սենեակը լուսաւորուեց: Դրսում նոյն սաստկութեամբ ունում

և աղմկում էր մրրկիւր, բայց այստեղ ամեն ինչ հանդարտուեց, շնորհիւ մի քանի բարի խօսքերի, որ ընկան ախուր և մօտիւ մարդկանց սրտերը:

Այժմ դնանք միւսների մօտ, ասաց վերատեսուչը:

Մենք առաջ դնայինք մեծ նախասենեակով. բայց մեր քայլերը անլսելի էին դրսի մրրկի պատճառով: Ամեն տեղ, ուր որ մտնում էինք, մեր աչքերին ներկայանում էր նոյն տեսարանը. մի տեղ տիրում էր սարսափելի ահն ու երկիւղը, միւս տեղում լսում էին վաշտաղ ու զարոյթով լի պահանջներ, մի երրորդ բաժանմունքում աղերսում ու խնդրում էին լուսաւորել սենեակը:

Վերատեսչին չափողում էր ամեն տեղ երկիւղից ցնորուած բանտարկեալներին համոզել և հանգստացնել: Միայն մի բաժանմունքում սօքա չէին կամենում, կամ չէին կարող հանգստանալ: Այդ սենեակը գտնւում էր բանալի շինութեան անկիւնում, որտեղ մրրկիւր աւելի սաստիկ էր փչում: Գամին անդուստ ուժով դիպում էր իր ճանապարհը խափանող պատերին և անքում ու լալաղին ունում էր այնպիսի սարսափելի եղանակով, որ ամենաքաշ մարդն անգամ ցնցւում էր երկիւղից: Նոյն վաղրկեանին կտուրից անաղին աղմուկով վաշտ դուրեց խողովակը՝ և դիպելով պատերին ու լուսամուտներին, աւելացրեց առանց աչն էլ խլացող աղմուկն ու սարսափը: Բանտարկեալները դուռում դռնիւնով պահանջում էին դուրս թողնել իրենց: Նօքա ինչ գնով էլ որ լինի դուրս կը դան և չեն թույլ տալ, որ իրենց կենդանի թաղեն:

— Հանգստացէ՛ք, հանգստացէ՛ք, համոզում էր վերատեսուչը: Այստեղ դուք աւելի ապահով եք, քան մի ուրիշ տեղում: Այս մասը բանալի նոր և ամենապինդ շինութիւնն է:

— Ի հարկէ, հեշտ է այդպէս խօսելը, փրնթփրնթաց մի բարձրահասակ պանդրահեր երիտասարդ. նա կը գնայ այժմ տուն և կը պառկի իր փափուկ անկողնում:

— Տօ՛ւր ինձ քո ներքնակը, սիրելիս, ասաց վերատեսուչը:

Բանտարկեալը դարձացաւ նայեց նրան:

— Բո ներքնակը, սիրելիս, կրկնեց վերատեսուչը: Ես կամենում եմ այս դիշեր փորձել արդեօք նա չոր է և խելապէս շատ վատ է այստեղ քնելը:

Աղմուկն ու ձայները հանգարուեցին. տիւրեց խորին լուսթիւն. բոլորը շփոթուած միմեանց էին նայում, չհասկանալով լուրջ է վերատեսչի ասածը թէ հանաք: Բայց նա տեղից չէր շարժւում: Լուռ ու մտախօհ կանգնած էր նա դուռը քաշ: Ոչ որ մեղանից չէր համարձակում խօսել նրա հետ: Բոլորի հայեացքը շոտած էր չանդուղն բանտարկեալին, որը կանգնած էր մահաւան դատապարտաւածի նման: Նօքա չամառութիւնը չաղթւած էր. կամաց դնաց նա, վերցրեց իր ներքնակը և բերեց վերատեսչին:

— Դի՛ր այստեղ. ես չփնել եմ. շնորհակալ եմ:

Բանտարկեալը փռեց ներքնակը յատակին և վերատեսուչը պառկեց:

— Դէ՛, աղայք, դուք էլ պառկեցէ՛ք, ասաց վերատեսուչը, դնացէ՛ք, խնդրեմ, հիւանդանոց և իմացէ՛ք, արդեօք ես այնտեղ պէտք չեմ. իսկ դուք, Գէորգ, մնացէ՛ք ինձ մօտ:

— Տեսուչը և վերակացուները դնացին: Մենք մնայինք մենակ չիտուն բանտարկեալների մէջ, որոնք ամենակատաղի և փչացած չանցաւորներն էին բանալի մէջ: Լապտերները աղօտ կերպով լուսաւորում էին նոցա թախտերը: Բանտարկեալներից մի քանիսը նորից պառկեցին, միւսները նստեցին: Գանդրահեր երիտասարդը կարող էր նոյնպէս պառկել, որովհետեւ ազատ թախտեր շատ կային, բայց նա չհամարձակուեց և մի անկիւնում կուչ եկած նստեց յատակին: Ես չեմուեցի սենեակի մէջ տեղում շինուած վառարանին և ձեռքերս կրծքիս ծալած նայում էի աչքերիս առաջ պատկերացած տեսարանին ու լսում մրրկի հետզհետէ սաստկացող դուռում դռնիւնը: Վերատեսուչը ձեռքը դիտի տակ դրած ան-

շարժ պառկած էր: Նա քնած էր կամ քնած էր ձեռնում, բայց ինչ թույլ էր, որ երբեմն երբեմն նա ամբողջ մարմնով դողում էր: Այստեղ դալիս անձրևը մեղ թրջեց. աչքում նրա վերայ վերմակ չկար, այն ինչ նա ծանր հիւանդութիւնից յետոյ դեռ չէր կազդուրուել ինչով կը վերջանայ այս ամենը, երկիւղով մտածում էի ես:

Յանկարծ բանտարկեալներէից մէկը բարձրացաւ թախտի վերայից: Անլսելի քայլերով ոտաբորիկ մօտեցաւ ինձ և շրջնաց. «Նրա համար լաւ չէ այստեղ պառկել, կը մեռնի»:

— Ի՞նչ կարող ենք անել, ասացի ես:

Նա պէտք է տուն դնայ, շրջնաց մի ուրիշը, որ նոյնպէս մօտեցել էր ինձ. նա կարիք չուէր այստեղ պառկելու և դողալու մի անպիտանի պատճառով: Մենք չենք կամենում այդ մեղքի տակ ընկնել:

Այ, մենք չենք կարող այդ մեղքի տակ ընկնել—շրջնացին ամեն կողմից բանտարկեալները և շրջապատեցին ինձ: Սրանք էլ ինձ նման տանջւում էին միեւնոյն մաքրով: Նոքա ցանկանում էին մի կերպ ուղղել սխալը, բայց չգիտէին ինչպէս սկսեն: Վերջապէս մէկը առաջարկեց—դանդաղանքը ինքը անձամբ պէտք է գնայ վերադառնալ մօտ և խնդրէ նրան տուն դնալ:

Այո, այո, անպատճառ. ո՞ր է նա... ահա այստեղ է... բերէք նրան:

Նոքա բոլորը վազեցին դէպի անկիւնը: Ճաստ տասներկու ուժեղ բռնցքներ ստիպեցին նրան բարձրանալ և քարշ աւելն վերադառնալ մօտ, որը այդ միջոցին զարթեց և զլուխը բարձրացրեց իր չոր անկողնուց: Լապտերի լոյսը ընկել էր նրա դունտալ գէմքին. մեծ-մեծ աչքերը փայլում էին և բաղդաւոր ժպիտը խաղում էր շրթուներէն վերայ:

— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, ասաց նա: Ի՞նչ կեանքը, որը դուք այդպէս բարեւարտութեամբ խնայում էք, մեղ պէտք է նուիրեմ: Իսկ աչքում ինչպիսիք մեղմանից նայել այս երիտասարդի վերայ, ինչպէս ինձ վերայ. այն ամենը, ինչ որ սրա համար անէք, միեւնոյն է թէ ինձ համար էք արել:

Երիտասարդ բանտարկեալը ձեռնադրեց իսկաւ նրա առաջ, իսկ նա սիրալիր կերպով ձեռքը դրեց նրա զլխին: Երբ մենք մօտեցանք դռներ, ես չեա նայեցի. բանտարկեալներէից ոչ մէկը տեղից չէր շարժուում. ամենքը նայում էին այն հրաշալի մարդուն, որը յենած թեւերին, դուրս էր դնում իրենց մօտից. շատերի աչքում փայլում էին արտասուքի կաթիլներ:

Ժամը երկուսին մենք վերադարձանք տուն: Պառլաման դեռ քնած չէր. լսելով դանդի ձայնը իսկոյն դուրս եկաւ նախասենեակ: Հայրը միայն ժպտաց քնքշաբար շուրջ նրա զլուխը և դնաց իր սենեակը. ես հետեւեցի նրան: Խօսելու ոչ չուէր. զէմքի զոյնը մեռելային էր, իսկ ներս ընկած այտերի վերայ այրւում էին երկու կարմիր դրոշմներ: Նա մեռելով նշան արեց, որ օգնեմ իրեն պառկելու, յետոյ հայեացքով շնորհակալութիւն յայտնեց և ուժաստատ փակեց աչքերը:

Ես նստեցի անկողնու վերայ և աչքերս չէի հեռացնում նրա դունտալ գէմքից, վեհ հանգստութիւն էր դրոշմած աչնեղ. կարծրութիւնը անցել էր արդէն, նա այնպէս անշարժ պարկած էր, կարծես հանգուցեալ լինէր: Լուռ և հանդիսաւոր էին անցնում զիշեր. ինչպիսիս տիրում էր այս քնած մարդու գէմքի խաղաղութեան և զրսում կատարած ու փոփոք մըրիկի մէջ: Նա իրաւունք ունէր քնելու: Նորա հողին այնպիսի երանելի բար-

ձրութեան վերայ էր, որ ոչ մի երկրային մըրիկ չէր կարող վրդովել նրան: Մի քանի ժամ արթուն մնացի. իսկ յետոյ, ինչպէս երեւում է նիրհել էի, որովհետեւ երբ կրկին արթնացայ, արդէն լուսամտից նշմարւում էր լոյսը, վերադառնալու դեռ. նոյն դիրքով պառկած էր: Ես կամայ վեր կացայ և դուրս եկայ սենեակից: Թարմ օդի կարիք էի զգում, որ մի կերպ թեթեւացնեմ սրտիս ծանր հոգսը:

Լոյսն այնքան խաւար էր, որ ես կարծում էի, թէ նոր է լուսացել և շատ զարմացայ, երբ նոյնասենեակում տեսայ, որ ժամը 8-ն է արդէն: Իրսում սե սդի բող էր պատել երկիրը. ոչ լոյս էր, ոչ մութ: Մըրիկը դեռ շարունակւում էր: Քամին այնպէս ուժգին էր փչում, որ պատշգամբից իշնելիս քիչ էր մնում ցած գլուխի, հազիւ-հազ անցայ պարտեզ, որը քամու աւերիչ ուժին ենթարկուած՝ մի տխուր տեսարան էր ներկայացնում: Մատաղ ծառերը յիւր ու ցան եղած, ծաղկանոցն ու ծաղիկները քար ու քանդ եղած, մարդու վերայ նշող տպաւորութիւն են թողնում: Միայն ծերունի հսկայ սօսիները անյաղթ կանգնել էին կատաղի մըրիկի դէմ և շփոթուած ճոճում էին իրենց փառայեղ զլուխները: Ես մտայ բարձրաւանդակի վերայ շինուած հովանոցը, որտեղից բացւում էր ամենատաք տեսարանը դէպի ծովը: Սարսափելի՛ պտակեր: Արձալին երկնքի և ծովի մէջ տեղը պառկած պառկած անող ձկնկուլներն իրենց աղիոցում ծրվծրվոցով մարդու խիղճն էին տանջում: Ի՞նչ դիմաց դանուկ բարձր ամբարտակի (baction) վերայ դալար խոր դալկացած դեմքին էր փռուել, իսկ ոչ կողմում ծովափի երկար պտտի վերայ երբեմն երբեմն երեւում էին սպիտակ փայլուն շերտեր: Սկզբում չէի որոշում դրանց ինչ լինելը: Միթէ պատնէշի տառամնաւոր հայրերն էին: Դա անկարելի բան էր թուում ինձ: Պատը տասներկու ոտանոցափ բարձրութիւն ունէր, իսկ նրա առաջ մինչև ծովը դանուկ էր աւաղոտ լայն տարածութիւն, որի վերայ շինուած էր լողարանը: Ծովը շատ հեռու էր պտտից. իսկ եթէ այդ փայլուն շերտերը կատաղի ալիքներն էին, ապա ուրեմն, ծովն այնքան էր բարձրացել, որ հասնելով պտտին ալիքներն երբեմնայեւ անցնում էին նրա վերայով: Ես վերադարձայ տուն և ժամը 12-ին դնացի վերադառնալ մօտ: Նա մենակ չէր. բժիշկը մօտն էր: Նոյն բոլորին իմ յետեւից դուռը բացւեց և պահապանը սաստիկ ալալուած ներս մտաւ:

« Ի՞նչ կայ, հարցրեց վերադառնալու »

— Այնտեղ ահադին բազմութիւն է հաւաքուել, պ. վերադառնալու:

« Որտե՞ղ »,

— Բերդի մեծ դռների մօտ:

« Այդ ի՞նչ մարդիկ են »:

— Բոլորն համարեա ծովափնեայ փողոցից են. նոքա տառն են թէ բոլորը կը խեղդւնան... և որովհետեւ մեր կողմը աւելի բարձր է...

Պահապանը խօսքը չվերջացրած՝ վերադառնալու տեղից բարձրացաւ և շտապով դուրս եկաւ բանտի բաղը: Մենք հետեւեցինք նրան: Նա դուրս եկաւ առանց զլխարկի, թեթեւ հաղուստով, իսկ զրսումը աղմկում էր մըրիկը և ցուրտ քամին խաղում էր նրա մազերի և երկար լեխերի հետ: Մենք մօտեցանք դռներին: Դաւապանը ահաբեկութեամբ բաց արեց փականները: Այս սրտաճմլիկ տեսարանը ես երբեք չեմ մօռանալ: Դռների մօտ հաւաքւել էին մօտ 50-ի չափ մարդիկ, մեծ մասամբ կանաչ, բայց կախն և տղամարդիկ թէ ծեր և թէ երիտասարդ, նաեւ մեծ ու փոքր երեխաներ: Այստեղ եկողներից իւրաքանչիւրը բերել էր հետը մի որեւէ բան, ինչ որ մեռն էր ընկել: Ես նկատեցի մի կին, որ ուսերին զրած բերել էր մի ծանր տաշա և վայր չէր դնում, կարծես վախենում էր թէ նա կը վշրէի: Մի տղամարդ մեծ զգուշութեամբ բերում էր մի փոքրիկ, դատարկ վանդակ: Երբ

դռները բացուեցին, ամբոխը խռռն կերպով ներս թափւեց բազր: Դռնապանը կամենում էր արդելել, բայց վերադառնալու կանգնեցրեց նրան:

— Թո՛ղ, ներս թող ամենքին —

Մենք մի կողմ քաշուեցինք և ճանապարհ տալիս հեղեղի նման ներս խուժող ամբոխին:

— Կանգնեցէք — ծալն տուեց վերադառնալու:

Մարդիկ կանգ առան:

— Ներս թողէ՛ք կանանց և երեխաներին, ասաց պահապաններին, նոյնպէս ձերունիներին ու հիւանդներին: Տղամարդիկ թող միայն կարճ ժամանակով ներս դան տաքանալու. նոքա ինձ հարկաւոր են. այսպիսի ժամանակ տղամարդիկ տանը չպէտք է նստեն: Բաց դռնով շարունակ ներս էին դալիս նոր մարդիկ:

— Ներս թողէ՛ք, թողէ՛ք բոլորին, պատուիրեց վերադառնալու:

Մի երիտասարդ կին փոքրիկ երեխան ձեռքին մօտեցաւ նրան և բղաւեց — աւէ՛ք ինձ իմ ամուսնուն, ինչո՞ւ էք բանտարկել նրան, ես անկարող եմ մենակ այս բոլոր չարահիններին քարշ տալ այստեղ: Եթէ այժմ միւսներին կենդանի չդնեն, խեղդեցէք և այս վերջինին: Նա կամենում էր աղաչին վաղ դնել, բայց տեսնելով բժշկին, ձղեց մանկանը նրա թևերին և նորից վաղեց դէպի դուռը:

— Աշխատեցէք աղատուել ձեր բեռից, պարոն բժիշկ, ծիծաղելով ասաց վերադառնալու և զբաղուեցէք երեխաներով ու կանանցով: Մի խնդիր ևս, չարդէլի բարեկամ, կարդալը երեցէք, որ բանտարկեալներին շուտով կերակրեն և քաղորդ ժամ չեռուց բոլորին դուռն բերեն այստեղ: Լսում էք: Բոլորին, առանց խորութեան, բացի իհարկէ հիւանդներից:

Բժիշկը դարձապես նայեց նրան: Յանկարծ նրա կողմից դէմքի վերայ կարծես կայծակի նման մի միտք սրացաւ և նա սեղմելով լացող մանկան իր կրծքին ներս վաղեց վերադառնալու:

— Դու այստեղ կայ Դէորդ և խօսիր մարդկանց հետ: Տասը բոլակից չեռուց ես կը վերադառնամ:

Ձարմացած նայում էի նրա չեռուց: Այս ի՞նչ է նշանակում, առաջին անգամ նա ինձ վրա ասաց. բնազդամբ զգում էի, որ այդ արեց նա առանց չեռուց մտքերի. և սխալ էլ չէր, որովհետեւ նա ուղիղ ինձ էր նայում: Ես հասկացայ, որ այնպիսի հանդիսաւոր բոլակներին վերադառնալի նման մարդու աչքում պէտք է վերանային բոլոր մանր պատկերները, որոնք զոյւթիւն ունէին մարդկանց շարքերում թիւնների մէջ: Հասկացայ, թէ նա ինչ էր որոշել, հասկացայ, որ նա փնտրելով կռուել կեանքի ու մահուան դէմ, դնաց հրաժեշտ տալու իւրաքանչիւրին: Ես ցնցուեցի, բարձրացրի զուլստ:

— Սիրելի բարեկամներ. ծալն տուել, մի վախենաք, նա ձեզ կ'օգնէ, եթէ միայն, մարդկային ոյժից վեր չէ: Ամբոխը շրջապատեց ինձ. նոքա պտտմունք էին վերահաս սարմունքի վտանգի մասին, պտտում էին, որ կէս դիշերից սկսած ջուրը իւրաքանչիւր ժամանակ մի ոտնաչափ բարձրանում է: Այժմ արդէն 12 ժամ անցել է, այն ինչ պատի բարդոյների բնակիչները ամբողջապէս կը կորչեն:

— Ափսոս, որ երկու աղաներս ինձ մօտ չեն և անկարող են օգնել ձեզ, նկատեց մի ձերունի:

— Բայց նա կ'օգնէ — ասացի ես:

Ծերունին կասկածոտ հայեացքով նայեց ինձ. ձիշտ է, նա բարի պարոն է, այդ իւրաքանչիւր երեխային անբաժնի չափանի է, բայց ի՞նչ կարող է անել:

Այս միջոցին վերադառնալու դուռն եկաւ տանից: Նոյն բոլակին բանտի երեք դռներով դուռն եկան բանտարկեալները աշխատանքի՝ մոխրաղոյն շապիկները հաղած: Նոքա թուով չորս հարիւր հողի էին, մեծ մասամբ ուժեղ և առողջ տղամարդիկ: Ձեռքերում ունէին բաներ, թիւեր, կացիններ, պարաններ և առհասարակ այն ամենը, ինչ որ կարելի էր գտնել բանտում: Բանտարկեալների տաշից դնում էին վերակացուները: Կանգնեցէք, ուղղւեցէք, ծալն տալիս նոքա և բանտարկեալները երեք կարգ հերթով շարուեցին:

— Մօտեցէ՛ք ինձ, աղաչեք, ասաց վերադառնալու:

Նոքա մօտեցան: Նա մի քանի բոլակ դուրս քարշ արած, լուռ կանգնած էր, ապա ուղղւեց, աչքերը փախցին և նա խօսեց այնպիսի բարձր ձայնով որ նրա նման թույլ կուրծք ունեցողից երբէք չէր կարելի սպասել:

— Տղայք, մարդուս կեանքի մէջ լինում են բոլակներ, երբ նա ցանկանում է նոյն իսկ մահուան դնով փրկւել: Այսօր մեզ մի մեծ բողբոջութիւն է բաժին ընկել: Ձեզանից ամեն մէկը, ով էլ որ լինի, ինչ էլ որ նա արած լինի, կարող է այդ բոլակների շնորհիւ փրկւել, կարող է բոլոր լաւ մարդկանց աչքում և ինքն իր խղճի առաջ վերանորոգուել: Դուք զիտէք ձեզանից ինչ են սպասում. դուք պէտք է վճռէք ձեզ զոյնել, որպէսզի աղաք աչք հաղարաւոր մարդկանց կեանքը: Ես ձեզ ոչինչ չեմ խոստանում — չեմ ասում, որ այդ մեծ դործի համար ձեզ բանտից կ'աղատեն: Ո՛չ, միայն անգամ վաղորօք չաչանում եմ, որ դուք կրկին կը վերադառնաք այստեղ առանց պարգևների և աղատութեան, ծանր դռները նորից կը փակուեն ձեր չեռուց: Դուք, բացի ձեր վերադառնալի շնորհակալութիւնից, ոչինչ չէք ստանալ. կ'իսմէք միայն մի բաժակ թուր ողի և կ'ունենաք ընդ միշտ այն փափուկ բարձից, որ ունենում է ամեն մի աղին. մարդ: Յանկանում էք արդեօք այս պայմաններով հետեւել ձեր վերադառնալին: Ով որ ցանկանում է, թող ձեռք բարձրացնէ և այդ կանչ:

Ձորս հարիւր ձեռք բարձրացան և չորս հարիւր կրծքից դուռն թաւ բարձր « աչո » որը մըրիկին անգամ խլացրեց: Մի բոլակում վերադառնալի կարգադրութեամբ, բանտարկեալներն, որոնց միացան նաեւ քաղաքից եկած տղամարդիկ, երեք մասի բաժանուեցին: Մի մասը իր հսկողութեան տակ առաւ Զիւսմիլը, երկրորդը եւ իսկ երրորդը նախկին նաւ շինող, այժմ բանտարկեալ Մաաէսը, որը մի եռանդուն խելացի ու քաջ տղամարդ էր: Վերակացուներն նոյնպէս մօտն շարքերի մէջ:

— Այսօր, աղաչեք, մենք բոլորս հաւասար ենք. ասաց վերադառնալու և ամեն մարդ ինքն իր վերայ պիտի հսկէ:

Այս կարգով դուռն եկանք բանտի դռներից. մենք պէտք է անցնէինք նեղ փողոցով, ուր բացում էր զխաւոր դուռը: Փողոցը երկար չէր. մենք շուտով հասանք նրա ծայրը, բայց այստեղ պատահեցինք մի այնպիսի արդելքի, որը ամեն բանից դուրեւ ապացուցեց մեզ մըրիկի տարաստիւթի ոյժը: Հին դռների փոխարէն մեր առաջ երեւում էր մի նեղ անցք, որի միջով անցնող քամու ոյժը այնքան սաստիկ էր, որ աւելի հեշտ կը լինէր փշրել երկաթապատ կաղնեայ դուռը, քան այդ անցքով անցնել միւս կողմը: Քամին, ինչպէս ասուելի հսկայ, չեա էր շարժում մեզանից իւրաքանչիւրին, ով համարձակում էր նրա դէմ կռուել: Երբ մենք բոլորս ձեռք ձեռքի տուինք, միայն այն ժամանակ մեզ չափողուեց միացնալ ուժով անցնել նեղ անցքով: Այնուհետեւ մենք որդալ առաջ անցանք և հասանք այն տեղ, ուր հարկաւոր էր մեր օղնութիւնը: Սա նոյն երկար պատն էր, որը սկսւում էր բարձրաւանդակի մօտից: Պատի երկարութիւնը 500 քաջ էր, որից չեռուց սկսւում էր նաւահանդիսար, ծովի մէջ խոր մտած ամբարտակով: Մի հայեացք ձգելով հասկացայ, թէ ինչու այդ տեղը այդքան վտանգաւոր էր մըրիկի ժամանակ: Ձուրը բարձրանալով և լցուելով պատի և նաւահանդիսարի բարձր ամբարտակների մէջ տեղը, աշխատում էր ճանապարհ:

բաց անել և ուժգին ճնշում էր պատր: Եթէ շուրջ մի փոքրիկ ճեղք անգամ բաց անէր պատի մէջ, քաղաքի ներսի մասը ամբողջապէս կը կորչէր: Մօտակայ փողոցների տների բարձրութիւնը հաղիւ պատնէշի բարձրութեանն էր հասնում: Քառորդ ըստէն բաւական էր ինձ պարզելու դործի դրութիւնը. աւելի ժամանակ չկար. Խելքս և սիրտս ընկնուած էին ներկայ վտանգի մեծութիւնից. որի դէմ պէտք է կուէինք: Ամբողջ կեանքս ծովափ-նեայ երկրումն եմ անցկացրել, ամբողջ օրերով ծովի վերայ ծանապարհորդել և միշտ մեծ ուշադրութեամբ հետեւել եմ ամեն մի սրբիկի: Այս ամենը ինձ իրաւունք էր տալիս կար-ծելու, որ ես շատ լաւ եմ ճանաչում ծովը: Բայց սխալուած էի, ես նրան մինչև այժմ բոլորովին չէի ճանաչել, ինչպէս չի կարելի ճանաչել ռուսը, մինչև որ նա չ'պայթի և չ'ոչնչացնի մարդկանց: Երևակայութեանս մէջ անգամ չէի կարող պատկերացնել այն, ինչ որ այժմ տեսնում էի: Իմ առաջ ծով չէր, որ ահաղին ալիքներն աւելի կամ պակաս ու-ժով խփում էին ափերին, այլ սա մի հրէշ էր, հրէշների մի ահաղին փոհմակ էր որ ու-նոցով ու դռնով դռնով դրոհ էին տալիս, բաց անելով կատաղութիւնից փրփրած բե-րանները: Սա մի քառս էր, որ պատրաստ էր կլանել ամեն մի կենդանութիւն: Կարծեմ մէկը չկար, որ նոյնը չզգար: Կարծես այս ըստէին էլ կենդանի կերպով տեսնու-մ եմ չորս հարիւրից աւելի բաղմութիւն, դռնառ դժձքերով, սարսափահար հայեացքները ծղամ մերթ դէպի այդ հրէշաւոր քառսը, մերթ հարեանին և մերթ այն մարդուն, որը բերել էր նոցա այստեղ և միայն նա կարող էր բացատրել, թէ ի՞նչ պէտք է անել:

Հրաշալի մարդ: Երբ չիշում եմ անցեալը, ես սիրով մտաբերում եմ նրան, պատկե-րացնում եմ դանազան դիրքերում և դէպքերում միշտ մեծ, միշտ վսեմ և զեղեղիկ: Բայց երբէք նրա մէջ այնքան վեհութիւն և հերոսութիւն չէի նկատել, որքան այն ըստէին, երբ նա կանգնել էր պատնէշի վերայ, ձեռքը յենած դրօշակի փայտին: Հերոսութիւն կար նրա կաղնուածքի մէջ, հերոսութիւն նրա կրակոտ հայեացքի, հերոսութիւն նրա ձայնի մէջ, որով նա կարճ՝ բայց հասկանալի պատուէրներ էր տալիս: Ոմանց ուղարկում էր մօտակայ փողոցներից տակառներ և արկղներ բերելու, ոմանց բարձրաւանդակի վերայից հող կրե-լու, շատերին սողոցներով ու կացիններով անտառ էր վաղեցնում՝ մատաղ ծառեր կտրտե-լու. մնացածներին ուղարկեց մօտակայ ռաւահանդիսար այնտեղի հիւանդներն կանչելու. բացի դրանից պատուիրեց հեաները բերն 10-12 հաստ դերաններ, որոնք շատ կարեւոր էին և անպատճառ, նոյն իսկ ուժով պիտի ձեռք բերէին: Կէս ժամ չանցած ամեն տեղ եռաց աշխատանքը: Այստեղ կողովներից հող էին թափում, չրի բաց արած ճեղքերը փակում այնտեղ սիւններ էին խփում և մատաղ ձիւղերով պատնէշ հիւսում, մի կողմում դերաննե-րից պատ էին շարում. ամենքը աշխատում էին, փորում, քաշում, կացնով խփում, սալ-ինքնադոհութեամբ, որ առանց արտասուքի չեմ կարող մտաբերել: Զէ՛ որ այս մարդիկ զնում, իսկ նոյն երեկոցեան, երբ մըրիկը կատաղի ուժով խփում էր բանտի պատերին, փախնում էին: Այժմ նոցա առաջ բաց է քաղաքը. կարող են ներս խուժել, կարող են դործը, որ այժմ նոքա կատարում են աւելի ծանր էր և վտանգաւոր, քան երբ և իցէ կա-քան դէշերը. ինչու այժմ նոքա չէին սարսափում: Ինչու ուրախ և վստահ զնացին նոքա անյայթ ուժով պիտի խփուէր պատին ինչու:

Բայց ով որ տեսներ, թէ ինչպէս էին աշխատում բանտարկեալները, ինչպէս նոքա ոչ մի ոչ չ'խնայելով կատարում էին այս ծանր ու հսկայական դործը, անշուշտ կը զար-մանար: Այս տեսնում էին ծովափնեայ փողոցների աղքատ բնակիչները, որոնցից աղամար-դիկ նոյնպէս աշխատում էին: Կանաչք ու երեսաչք եկել էին այստեղ և պատի մօտ կանգ-նած՝ երկիւղով ու վարձանքով նայում էին բանտարկեալներին: Իսկ առաջ ինչպէս փախե-նում էին նրանցից. ինչպիսի անհասկացալիքեամբ նայում էին նրանց յետեւից, երբ ամեն-օրեայ աշխատանքից յետոյ փոքրիկ խմբերով վերադառնում էին նոքա բանտ: Այժմ չէին փախնում, այլ աղօթում էին նրանց համար և օրհնում նոցա կերածն ու խմածը, որ ի-րենք էին բերել նոցա համար, Ոչ, նրանք չէին փախնում չորս հարիւր բանտարկեալներից. ընդհակառակը աւելի դժ էր լինէին, եթէ թիւը կրկնապատկէր:

Գիշերուան մօտ, մըրիկը, կարծես վերջին վճռական կռիւ մղելու պատրաստուե-լով կրկնապատկեց իւր կատաղութիւնը: Ես սարսափով մտածում էի, որ չենք կարողանալ դիմադրել նրան, որ այսքան ժամուայ ծանր աշխատանքը ի՞նչու պիտի անցնի: Ահռելի ալիքները այլևս չեա չէին փախում, այլ անցնելով պատի վերայով լցւում էին փողոցն:

Սարսափած ճիւղ արձակելով յետ փախու պատի մօտ հաւաքուած ամբոխը, Մենք, վերեւում աշխատողներս, հաղիւ կարողացանք կանգնած տեղերում մնալ: Ես աեսայ, թէ ինչպէս ամենափոստ հանտարկեալներն անգամ, որոնք ամեն մի վտանգ ծագում էին, այժմ դռնառուների և դուխները շարժելով ասում էին — սա անկարելի է, այստեղ ոչինչ չի կարելի անել:

Դրաման իր դաղաթնակէտին էր հասնում — մօտենում էր ամենասարսափելի վաշր-կանը, պէտք է սխեներ ամենադժուար դործը: Փոքրիկ հոլանդական նաւը, որը կանդնած էր ռաւակալանի մօտ, պոկ եկաւ խաբիսից: Կատաղի ալիքները խլեցին նրան և ինչպէս մի փոքրիկ կաղնու կեղև այս ու այն կողմն էին շարժում նրան: Նա, մերթ բարձրանալով մի փոքրիկ կաղնու կեղև այս ու այն կողմն էին շարժում նրան: Նա, մերթ բարձրանալով ալիքների լեռնաձև դաղաթնակին, մերթ անդունդ իջնելով, մօտենում էր պատին: Մենք տեսանք առաջասաններից կախ ընկած մարդկանց յուսահատ յնցումները, որոնց ողբալի ճիւղ մարդու սիրտ էր կտրատում:

— Մի՞թէ ոչինչ չենք կարող նրանց համար անել. հարցրի ես վերառեսչին: Նա տխուր դուխը շարժեց: Թերեւս մի փորձ էլ հնարաւոր լինի անել, ասաց նա. երբ ալիքները բարձրացնեն նաւը, մենք պէտք է աշխատենք բռնել նրան, որ հետեւալ ալիքը նորից յետ չտանի: Եթէ այդ չաջողուի, նոքա կը կորչեն, մենք էլ հեաները: Նաւը զիւլջելով պատին, բաց կ'անէ մի այնպիսի ճեղքուածք, որ անկարելի կլինի փակել: Գէորդ, հրամայիր ամենահաստ սիւններ խփել և ամենահաստ պարանները կապել: Թէև յոյսը մեծ չէ, բայց պէտք է փորձենք: Գնանք: Մենք շտապով մօտեցանք այն տեղին, ուր մեր կար-ծիքով պէտք է դուրս ընկնէր նաւը: Մարդիկ, որոնք ամբողջում էին պատը, հեռացել էին, աշխատելով աղատել վտանգից, իսկ երբ տեսան, որ վերառեսուչը ինքը կացին առաւ էին, աշխատելով աղատել վտանգից, իսկ երբ տեսան, որ վերառեսուչը ինքը կացին առաւ մեռքը, նորից բոլորը միացան, և մի տեսակ խելակորոյս վստահութեամբ դործի կպան, մի մեռքը, նորից բոլորը միացան, որի դէմ մինչև այժմ կատարած մանկական խաղ կարելի էր այնպիսի յանդուգն դործի, որի դէմ մինչև այժմ կատարած մանկական խաղ կարելի էր համարել: Եւ այն, ինչ որ անհնարին էր համարում, իրագործուեց: Հսկայական ալիքը նաւը շարժեց թուա դէպի մեղ. շուրջ հեղեղեց ամենքիս, բայց մենք խիւստ սիւններից պինդ բռնած կանգնել էինք: Երբ զարհուրելի ըստէն անցաւ և մենք նորից իրար տեսանք, նաւն արդէն մեր ռաբերի առաջն էր: Վրայ հասանք խեղճ. հարիւրաւոր ձեռքեր սկսեցին պարանները կապել կալմերին, իսկ միւսները շտապով արձակում էին առաջասաններից կախ ընկած սարսափահար մարդկանց: Այս ամենը մենք վերջացրինք մինչև երկրորդ ալիքի վրայ հասնելը: Կը խլէ՛ արդեօք նա մեր որսը: Ահա և նա. վրայ հասաւ, յաղթեց. ապա երկ-

բորդը, Լորդը: Պարանները դիմացան, իսկ աղիքների ուժը հեռահեռ թռչացաւ. չոր-
բորդը հագլէւ պատի ծաղիկն հասաւ, հինգերորդը աւելի ցածրում փշրւեց: Վերջապէս
աչքան երկար ժամանակ աւելի խլացուցիչ աղմուկը յանկարծակի հանդարտեց և լու-
թիւն ախրեց: Նաւահանգստում կանգնած նաւերի զրօշակները, որ շեղւել էին դէպի արե-
ւելք, միանգամից ընկան և ապա դարձան դէպի արեւմուտք: Մըրիկը վերջացաւ, քամին
փոխուեց. յաղթութիւնը մերն էր:

Յաղթութիւնը մեր կողմն էր, մի բոլորում ամենքը այդ հասկացան: Սղը թնդաց
բարձրաձայն կեցցէներով: Բանտարկեալները, այդ խստասիրտ մարդիկ, փաթաթուում և
սեղմում էին միմեանց ձեռքերը: Կեցցէ՛, կրկին կեցցէ՛:

Յաղթութիւնը մեր կողմն էր, բայց մենք շատ թանկ գնով դնեցինք նրան:

Ես աչքերով որոնում էի այն մարդուն, որին ամենքը պարտական էին իրենց աղա-
տութեամբ: Նա այնտեղ չէր, ուր առաջ կանգնած էր: Բայց ես տեսայ, որ մարդիկ դի-
մում են դէպի մի կողմ և շտապով վաղցելի աչնտեղ. ճեղքելով ամբոխը առաջ անցայ և
տեսայ վերատեսչին գետնի վերայ պառկած, դուխր ծերունի աւագ պահապանի ծնկներին
դրած: Նա դունատ էր ինչպէս մահ. շրթունքների վերայ չորացել էր արեան փրփուրը,
իսկ նորա մօտ հօդը ներկել էր թարմ արիւնով, ամենալաւ մարդու սրտի արիւնով:

Նա մեռաւ, հարցրեց բանտարկեալներից մէկը: Բայց այս հերոսը գեռ չէր կարող
մեռնել. նա դեռ մի պարտք ևս ունէր կատարելու: Աչքերով ինձ նշան արեց. ես կռացայ.
նրա շրթունքները շարժւեցին, բայց ոչ մի հնչիւն դուրս չեկաւ բերանից: Չնայելով դրան,
ևս հասկացայ նրա ցանկութիւնը և դրկելով նրան, բարձրացրի վր: Աչքովս բոլոր բան-
տարկեալները կարող էին տեսնել այն բարձր ու վսեմ մարդուն, որը բերել էր նոցա այստեղ
և այժմ կամենում էր յետ տանել: Նա աչքերով ցոյց տւեց իր ձեռքը. ես վերցրի այն թույլ
ու դալուկ ձեռքը և բարձրացրի. նա մատով ցոյց տւեց այն հանապարհը, որով մենք եկել
էինք: Չգտնուեց մէկը, որ համարձակուէր չկատարել այս լուռ ու հանդիսաւոր հրամանը:
Բանտարկեալները խմբւեցին և կարդով կանգնեցին: Ես և ծերունի Զիւսմիլսը ձեռքերի
վերայ տարանք վերատեսչին և բազմաթիւ հանդիսաւոր չուղարկաւորութիւնը լուռ կեր-
պով վերադարձաւ բանտ:

Վրայ հասաւ դիշերը, մըրիկը դադարեց, և երբեմն-երբեմն փչող քամին գեռ ևս
չիշեցնում էր ամենասարսափելի օրուայ մասին: Բանտարկեալները, որոնք ամբողջ օրը աշ-
խատել էին բանտի պատերից դուրս, քնել էին վերատեսչի խոստացած հանդիստ խղճի
փափուկ բարձի վերայ: Իսկ ինքը վերատեսչուհի նոյնպէս քնել էր. նորա զլխատակը նոյն-
պէս փափուկ էր, ինչպէս կարող է լինել մեծ դորժերի համար մեռնող մարդու բարձր:

Զարեկ Զիլինկարեան

ԹԺՒԱՌՆԵՐԻ ՔՈՅՐԸ

(ԼՄԻՒ ԶՈՒՄՅԻ)

Փոխադր. տիկ. Վարդուհի Շուտ:

Ա.

Այդ խեղճ աղջիկը տաս տարեկան հասակումն այնպէս իղձալի՛ էր, որ մարդ տկա-
մայ ցաւ էր դրում, տեսնելով նրան որպէս բանւոր-դեղջիւհի աշխատելիս: Նա ունէր խո-
շոր, հիւսնալի աչքեր և՛ անմռունչ ասանդոցների դառն ժպիտը խաղում էր նրա դէմքին
վրայ:

Հարուստ կալածատէրերն չաճախ տեսնում էին նրան անտառում ցնցոտիներով
ծածկւած և ծանր շալակը կոնակին: Եւ երբ նրանք առատութեան տարիներում առա-
ջարկում էին գնել աղջկան համար մի գեղեցիկ ու առկուն շրջադեցատ, նա սովորաբար պա-
տախտանում էր:

— Եկեղեցւոյ դաւթումը մի թշաւո կայ, որը մի բոլոր միայն ունի հաղին. շու-
տով սառնամանիքը վրայ կրհամախ. — գնեցէ՛ք նրա համար մի վերնադեցատ և ես վաղը
ոչ մի ցուրտ չեմ դրայ, երբ տեսնեմ, որ նա տաք հաղնւած է:

Այդ պատճառով էլ, ահա, նրան կոչում էին Թշաւոնների Քոյը:

Այդ պատճառով էլ, այդպէս անւանում, նաչելով նրա աղբատիկ հաղուսանե-
մանը հեղնութեամբ էին աչքովս անւանում, նաչելով նրա աղբատիկ հաղուսանե-
մանը, շատերն էլ — ի տրեւոյր նրա զթափաթութեան:

Մի ժամանակ մեր Թշաւոնների Քոյըր մի շատ գեղեցիկ ժանեկաւոր օրօրոց ունէր
և այնքան խաղալիքներ, որ կարելի էր նրանցով մի սենեակ լցնել:

Նրա մայրը մի անգամ, հակառակ լւր սովորութեան, առաւօտեան չեկաւ նրան
համբուրելու. դրա համար նա լաց եղաւ. մարդիկ չայտնեցին նրան, թէ երկնից հրեշտակը
նրան տարել էր երկինք: Այդ լուրը ցամաքացրեց Թշաւո Քոյը արցունքների աղբիւրակը:
Մի ամսից նրա հայրն էլ գնաց իւր ամուսնուն քով և մեր աղջիկն սկսեց մտածել, որ
երբ նրանք այնտեղ միանան, անկարող կըլինին եօղա գնալ առանց իրենց աղջկան, ուստի
և կուղարկէն մի հրեշտակ նրան կանչելու: Նա չիմացաւ այլեւ՝ ինչպէս անաչառացան իւր
օրօրոցն ու խաղալիքները: Հարուստ օրիորդը գառաւ մի խեղճ աղջիկ և ոչ որ էլ չէր
զարմանում. երեւի չար մարդիկ էին եկել նրա մօտ և փառաւորապէս թալանել նրա ունե-
ցած-չունեցածը: Նա աչքաքնն էր միայն ցիւղում, որ մի առաւօտ իւր զլխավերեք չալա-
նւեցան չիլ'օմ քեռին ու չիլ'օմէտտա քեռակիներ: Աղջիկը խիստ ախրեց, որ նրանք չէին
համբուրում իրան: Քեռակինն հազցրեց նրան մի կոշա հաղուստ, քեռին էլ բռնեց նրա

Թշառների Քոչը բաց արեց քսակի բերանը. քաղաք մտնելով՝ նա տեսաւ մի աղքատ ու կոյր ծերունու՝ մի փոքր աղջկայ առաջնորդութեամբ, որը խղճալի կերպով նստած էր Թշառների Քոչը, երևի վերջինս աղքատի տեղ ընդունելով, որովհետև սրա հաղուստն էլ խկապէս ողորմելի էր:

— Հայրիկ, բաց արէք ձեր ձեռքը, — ասաց Թշառներին Քոչը. — ինձ Տէրն ուղարկեց օգնելու ձեզ:

Ծերունի ձեռքն աչքան մեծ էր, որ Թշառներին Քոչըն ստիպւեց 7 անգամ ձեռքը քսակին տանելու. ի վերջոյ նա առաջարկեց փոքրիկ աղջկան, որ սա էլ մի բուռը սու վերցնի իւր անսպաս քսակիցը: Նա անցաւ եկեղեցւոյ դուռը: Ամեն առաւօտ Թշառներն հաւաքուած էին եկեղեցւոյ դուռի թն եւ նստած քարէ պող նստարանների վրայ: Տիրոջ տաճարը պաշտպանուած էր նրանց հիւսիսային բամուշիւքի և ծաղիկ արեւը հեղեղում էր եկեղեցւոյ շրջակայքն իւր չերմ ճառագայթներով:

Թշառների Քոչը նախապարհին մի տեղ ևս ստիպւեց կանգ առնել. միջնափողոցի անկիւնումը կանգնած էր մի մատաղահաս կին, որն անտարակոյս այդտեղ էլ անց էր կացրել զիջերը, սաստիկ ճրտած՝ քար կտրած, աչքերը խուփ, ձեռները կրծքին խաչած... խեղճը կարծես քուն էր չինում և ըստ երևոյթին մահից դատ ոչինչ չէր ցանկանում:

Թշառների Քոչը մօտեցաւ նրան՝ բուռը դրամով լցրած, բայց և չզիտէր թէ ինչպէս օգնէր: Ենթադրելով որ ուշացել է՝ նա սկսեց դառնապէս լալ:

— Թշառ կին — շրջնում էր նա՝ կամացուկ խփելով քնած կնոջ ուսին, — լսեմէք, վերցրէք այս փողերը. Ձեզ անհրաժեշտ է դնալ նախաձաշիկ անելու և կրակի մօտ տաքցնելու. Ձեր սառած մարմինը

Այդ բնքոյշ ծաչնից դարձնեց կինը, բաց արաւ աչքերը և ձեռքը մեկնեց նրան: Խեղճն հենց կարծում էր, թէ երկնքի հրեշտակներից մէկն է իրան այցելողը:

Թշառների Քոչը մօտ գլխաւոր հրապարակը: Եկեղեցւոյ դուռը հաւաքուած էր կարօտակների մեծ բաղմութիւն, որոնք նստաւոր արձանների պատանդանների վրայ՝ յրախցի զոյգովում էին և չէին համարձակուած խօսել միմեանց հետ:

Նրանք հողեարքի նման երերում էին իրենց դուխր...

Թշառների Քոչըն սկսեց աշ կողմից, նա այնպիսի եռանդով էր լցնում բուռով փողը նրանց գլխարկին ու գոգնոցին մէջ, որ սուերից շատերը դուռում էին սալաքարերի վրայ:

Նա չէր համրում սուերը, իսկ քսակը հրաշքներ էր գործում — փոխանակ դատարկութեամբ մէկ մի պակասած բռան տեղ լցուէ՞ շատանում էր: Թշառները դարձանում էին այդ և զակի երևոյթին վրայ, նրանք աշխոյժով հաւաքում էին թափթփած սուերը և մօռանալով արեւի ծագումը՝ շրջնում էին աղջկայ տկանքին. «Աստուած շէ՛ն պահի, որդեակ»:

Այլիկը երեք անգամ պառչաւ գործեց նրանց մէջ, որպէսզի ոչ ոք անմասն չմնայ Աստուծոյ առատ շնորհիցը: Այնուհետեւ նա տեսաւ մի անդամալոյժ, որ չէր կարող մեկնել իւր ձեռքը և ստանալ իր բաժինը. ուստի Թշառների Քոչը շատապով մօտեցաւ նրան: Բայց այս անգամ սուերն այնպիսի ուժգնութեամբ թափուեցան քսակից, որ եթէ աղջիկը խոհեմութիւն չունենար բռնեցրով փակելու չար քսակի բերանը, գուցէ սուերի կոյտը եկեղեցւոյն էլ վերէ բարձրանար: Խեղճ անդամալոյժը չէր իմանում ինչ անել այդքան փողը որտեղ ածել նրանց: Գուցէ հարուստ մարդիկ շնորհ անէին կողոպտել նրանից այդ սուերը...

Գ.

Երբ գլխաւոր հրապարակի խեղճերի գրպանն էլ լցրեց, այն ժամանակ Թշառների Քոչը զիմեց քաղաքից դուրս. աղքատներն հեռուում էին նրան և մոռանալով իրենց սեփական վիճակը՝ հիացմամբ ու պատկառանքով էին դիտում նրան, առողորած եղբայրական ամենասուրբ սիրով:

Ցնցոտիներով ծածկւած այդ աղջիկը ներկայանում էր, իրօք որ, իրան հետևող Թշառների քոչը, ամբողջ էութեամբ կարեկցութիւն դարձած: Նա շրջապատւած իրա հարազատներով ու բուժելով նրանց ցաւերը՝ մոռանում էր ինքն իրան...

Նա շրջում էր զիւրից զիւր և նրա նեղիկ քսակը հեղեղում էր երկիրը անսպաս ողորմութեամբ: Եւ նա շարունակ առաջ էր գնում, խտրութիւն չ'ընելով ճանապարհների մէջ. նա անցնում էր դաշտի լայն պողոտաներով, բլուրների նեղ կաճաններով, որպէսզի տեսնի՝ չէր մնացել արդեօք որեւէ կարօտեալ այս կամ այն ձորում և կամ ցանկապատերի ներքեւ: Նա ուշի ուշով դիտում էր իւր շուրջը, բարձր ու ցածր անում և խիստ ցաւում էր, որ չէր կարող հրաւիրել իւր մօտ երկրի բոլոր Թշառներին: Հառաչանքներն ինքնաբերաբար դուրս էին թռչում նրա կրծքից, երբ նա մտածում էր, որ կարող էր իւր չեռեռում որեւէ Թշառի անօգնական թողած լինել, ըստ որում և չաճախ ստիպուած էր կրկին և կրկին յետ դառնալ ու զննել բոլոր անկիւնները...

Դաշան անցնելուց յետոյ նա, չանկարծ, նկատեց մի խումբ ճնճողուկներ, որոնք ձնի մէջ թաղւած՝ ողբածայն ճրճւում էին և կուտ որոնում:

Թշառների Քոչը սրտանց ցաւում էր, որ չի կարող օգնել նրանց. նա սկսեց անիծել սուերին, որոնք անընդունակ էին բաւարարութիւն տալու թռչնոց էական կարիքներին: Մինչ այդ թռչունները շրջապատեցին աղջկան և կարծես պահանջում էին նրանից, որ իրենց էլ բաժին հանէ Տիրոջ շնորհներից:

Խեղճ աղջիկը չիմանալով ինչ անել, վերցրեց մի բուռը սու և նետեց ճնճողուկներին. նա հաւանականօրէն կորցրել էր իւր գլուխը, կարծես թռչունները հաց պատրաստելու համար ջրաղացներ ու փուռներ ունէին...

Ինչ կասէք սակայն, որ լիարուսն ողորմութիւնը վերածեց հացահատիկների:

Թշառների Քոչըն անցապաղ մի փառաւոր տօն սարքեց թռչունների համար. նա այնպիսի առատութեամբ էր յրիւ տալիս սուեր, որ գարունը բացւելուն պէս դաշտը ծածկւեց՝ խիտ անտառի ծառոց նման բարձր հացաբոսի հասկերով: Այդ ժամանակից սկսած երկրի այդ անկիւնը պատկանում է երկնից թռչուններին, որոնք տարւայ բոլոր եղանակներին գտնում էին այնտեղ աւելի քան 20 փարսախ տարածութեան վրայ առատ կերակուր, թէև նրանք հազարներով էին դալիս ու վայելում:

Թշառների Քոչը, երջանիկ իւր նոր զիւտով, զիմում էր առաջ, չ'բաւականանալով այլևս սոսկ սուեր բաժանելով. — նա աշ ու ծախ շնորհում էր մարդկանց, նայելով նրանց կարիքներին՝ և՛ պատւական տաք վերնազգեստներ, և՛ բրդէ փափուկ շրջազգեստներ, և՛ տոկոսն օտանմաններ, որոնք հազիւ մի ունց էին կշռում, բայց քարից աւելի դիմացկուն էին լինում...

Կարծես այդ ամենը դուրս էր գալիս ինչ-որ աներևոյթ գործարանից, որի կերպասները խիստ տոկուն էին և աղնիւ, կարերն էլ այնպիսի ճարտարութեամբ էին շարւած լինում, որ մեր ասեղների ծակի չափ տեղում նրանց կախարչական ասղի երեք թակալը աղատօրէն տեղ էր գտնում... Ոչ պակաս դարմանալի էր և այն, որ հազուստները խիստ պատշաճ կերպով չարմարում էին աղքատների հասակին: Տարակոյս չ'կար, որ Թշառների

Քրոշ փոքրիկ քսակում տեղաւորւած էր մի ամբողջ արհեստանոց չաւերժահարսերի, որոնք ոսկեղնիկ մկրատներով վարդի մի հասիկ թերթից կարողանում էին ձեռք բերովրէական տասնեակ զգեստներ: Անշուշտ Աստուծոյ մատը խառն էր դրանում, բայց որում և այդպիսի հրաշալի գործեր էին կատարւում և այն էլ մի ակնթարթում: Կախարդական քսակը մաղաչաւի անգամ չէր հպարտանում իւր գործերով. միայն նրա պռունկներն էին մի փոքր մաշւել և աղջկայ ձեռքը մի փոքր լայնացրել էր նրա բերանը. այժմ այդ քսակն իսկապէս շիկահաւի (sylvia hortensis) երկու բոյնի մեծութիւն ունէր:

Որպէսզի ինձ ստախոս չ'համարէք՝ ես կրպատմեմ ձեզ անա, թէ ինչպէս էին դեռ տեղում այդ փոքրիկ քսակին մէջ այնպիսի խոշոր առարկաներ, ինչպիսիք են շրջադրեւտներ, վերնազգեստներ 4—5 մեթր լայնութեամբ: Նրանք դասաւորւած էին լինում մէկը միւսին վրայ, ինչպէս կակաի թերթիկները՝ իրենց կանաչ կոնքից տակաւին դուրս չեկած. Աստուածային ձեռքն այնպիսի հմտութեամբ էր դասաւորում նրանց, որ կակաի մի հատիկ ոստից մեծ չէին լինում: Թշուառների Քոյրը մատերի ծայրով զգուշութեամբ վերցնում էր նրանցից մի կապոց ու թեթեակի թափ տալիս. կերպասն իսկոյն պարզւում էր, լայնանում և դառնում հագուստ, սահմանւած ոչ օղակն հրեշտակների, այլ ամբակաղմ, լայն թիկունքների համար: Ինչ վերաբերում է ոտնամաններին, ես հէնց այսօր էլ դեռ չեմ իմանում, թէ ինչ ձևով էին դուրս գալիս նրանք քսակիցը: Ի դէպ՝ ես լսել եմ—թէ երաշխաւորութիւնը չանձա չեմ առնում,—որ իբր թէ մէն մի զոյգ կօշիկ զետեղւած էր լինում մի բակլայի մէջ, որը արաքւում էր, իբր թէ, հէնց որ դպչում էր երկրին:

Այդ ամենն, ի հարկէ, չէին կանգնեցնում կամ դանդաղեցնում պղնձէ սուերի հոսանքը: Ոչ, երբէք. պղնձէ սուերը մաքա ամսուայ կարկտի նման թափւում էին քսակիցը: Թշուառների Քոյրը անընդհատ առաջ էր գնում, թէ 20 փարսախի չափ տեղ էր անցել, նաև առաւօտանից ոչինչ չէր զրել բերանը, բայց էլ չորհածութիւն չէր զգուծ: Նայելով նրա անցած տեղերին և նկատելով նրա չեռերից ծղուղ հաղիւ նշմարելի հետքեր, կարելի էր կարծել, թէ աներեւոյթ թեւեր պահպանում էին նրան ճանապարհի նեղութիւններին: Մի օրւան ընթացքում նա պտոյտ էր գործել այդ երկրի շուրջը. դուք չէիք դանիլ այնտեղ մի անկիւն, լինէին դրանք սարեր կամ ձորեր, ուր չերեւային նրա մանրիկ ոտների թեթեւ հետքերը:

Եթէ չիլ'օմն ու չիլ'օմէտտան կամենային հասնել նրան, հարկ կըլինէր մի ամբողջ շաբաթ վաղել. ի հարկէ ճանապարհը չէին կորցնիլ նորա, բանի որ նրա չեռերից գնում էր դուրս ժամանակ: Ինքը, Թշուառների Քոյրն, ուրիշ ժամանակ այլքան ճանապարհը կըտար համար պէտք է գործ գնէր առնւաղն վեց երկար շաբաթներ: Նրան հետևող բաղմութիւնն այնքան մեծ էր, որ տարածւում էր մի քանի հազարի առաջ:

Մինչ զիշերը վրայ էր հասնում, Թշուառների Քոյրը շարունակում էր իւր գործը. փոքրիկ քսակը դեռ չէր դադարեցնում իւր բեղմնաւորութիւնը: Վերջապէս, աղջիկը կանգ առաւ մի բլրի վրայ, որտեղից և սկսեց նայել իրա երջանկացրած երկրին. աղքատները շրջապատեցին նրան և խուլ աղմուկով ալեկոծւում էին, քիչ չեռոյ տիրեց խորին լռութիւն: Այն ժամանակ աղջիկը ձեռքերը դէպի երկինք պարզած, գոչեց ամբոխին.

— Ծնորհակալ եղեք Աստուածանից:
Ժողովուրդն ուշադրութեամբ լսում էր նրա քաղցրահնչիւն ձայնը ...

Ե.

Ուշ զիշեր էր, երբ Թշուառների Քոյրը տուն վերադարձաւ. չիլ'օմն ու չիլ'օմէտտան սաստիկ նեղացած, բարկութիւնից կրակ կտրած, քնել էին: Աղջիկը ներս մտաւ զօմի դըրնից, որը փակւում էր մի սողնակով միայն. նա շտապով բարձրացաւ վերնաշարկը և այնտեղ դտաւ իւր սիրելի ընկերուհուն—լուսնին՝ այնպէս լուսաւոր ու պայծառ, որ կարծես նրան էլ չայտնի էին այդ օրւան բարեգործութիւնները: Երկինքն յանախ է այդ ձևով պարզեատրում մարդկանց առաքինութիւնները ...

Աղջիկը սաստիկ չորհած լինելով՝ մեծ կարիք էր զգում հանգստանալու, բայց պատկելոյց առաջ նա կամեցաւ. կրկին տեսնել կախարդական սուն, որն այդ օրը այնպէս եռանդուն գործունէութիւն էր ցոյց տւել, որ իսկապէս արժէր համբուրել նրան: Թշուառների Քոյրը նստեց արկղին առջև ու սկսեց բռնելով դատարկել քսակը: Նա չօչ ունէր մի քառորդ ժամից հասնել քսակի չատակին, բայց սուերը կիտակցին մինչև նրա ծնկները և դեռ սպառնում էին լցնել վերնաշարկը մինչև տոտատաղ: Այդ դժար կացութեան առաջն առնելու համար Թշուառների Քոյրը փորձեց մի անդամից զարձնել քսակը միւս կողմը, շուտով և անա սուերի մի աչնպիսի անդուստ ժայթքումն տեղի ունեցաւ, որ վերնաշարկի երեք քառորդ մասը միանգամայն լցեց, որից չեռոյ քսակը դատարկեց: Այդ աղմուկից զարթնեց չիլ'օմը այդ պատուական մարդը, որ նոյն իսկ տան չատակի խորտակումից չէր զարթնիլ, ինչ կասէք որ՝ փողի ձայնիցը իսկոյն վեր կացաւ և սկսեց ձայն տալ չիլ'օմէտտային էլ:

— Լսում ես, աչ կնիկ, վեր կաց...

Պառաւն ինչ-որ փնթփնթաց: չիլ'օմը շարունակեց.

— Աղջիկն եկել է, աչ կնիկ, և ինձ այնպէս է թւում, որ նա որեւէ անցորդի պէտք է կողոպտած լինի, որովհետև անաղին փողերի ձայն եմ լսում:

Պառաւն այդ խօսքերը լսելով, իսկոյն վերկացաւ և լսմպը վառեց:

— Ես վաղուց դիտէի—ասաց նա, որ դա մի խալտառակ աղջիկ է:

— Եւ, սակայն, մի փոքր լռութիւնից չեռոյ շարունակեց:

— Ես իսկոյն կըքնեմ ինձ համար մի երեշտոր գլխարկ ու մի քութեղեման կօշիկ...

Ախ, ինչպէս շքեղ հագնւած կը լինեմ այս կիրակի:

Նրանք երկուսով էլ կիսով չափ հագնւած դիմեցին դէպի վերնահարկը: չիլ'օմը գնում էր առաջից, իսկ չիլ'օմէտտան՝ չեռերից բարձր բռնած լսալարեր:

— Սանդուխթի գլխին հասնելով, նրանք սաստիկ զարմացան. չատակը երեք սանաչափ բարձրութեամբ ծածկւած էր փողով. տեղ-տեղ բարձրանում էին սուերի թմբուր ծովի ալիքների նման: Երկու թմբերի միջև պառկած էր աղջիկը լուսնի շողքերով ողողւած, նրա թույլ և համաչափ շնչառութեան ձայնն էր միայն լսւում:

Չիլ'օմն ու չիլ'օմէտտան երկար չմնացին այդ ապշուլթեան մէջ: Մի ինչ որ հրաշքով նրանց տան վերնաշարկը լցւել էր փողով և նրանք չէին փորձում պարզել այդ հանելուկը, այլևս ինչ հողն էր նրանց, թէ այդ փողերը Աստուծուն էին թէ Սատանային: Նրանք միայն կամեցան իմանալ, թէ երազ չէր այդ կամ երկնային լուսատուի մի տարօրինակ խաղը, ուստի և լայն-լայն բաց արած ձեռքերը մեկնեցին ստուգելու իրողութիւնը: Այդ բոպէին կատարւածն այնքան անհաւատալի բան է, որ ես չեմ համարձակւում նկարագրել անգամ: Բանը նրանումն է, որ երբ նրանք ազահարար լցրին իրենց բռնեքը փայլուն սուերով, չիլ'օմի ձեռքի սուերը վերածւեցին հսկայական չղջիկների (vespertilo) ու սաստիկ ճիչ արձակելով սկսեցին իրենց թեւերով շրմփայնել խեղճի դէմքին, իսկ չիլ'օմէտտայի չափշտակած-

ները առնէտներ զարծան ու սաստիկ կծեցին իրենց սուր ատամներով նրա քնքոյշ ձեռքը. անբաղա կինը սաստիկ վախեցաւ մանաւանդ այն ժամանակ, երբ տեսաւ որ անսպասեալ առնէտները իւր շրջազգեստի տակից վերեւ էին բարձրանում . . .

Այլ և կին անիծելով իրենց չար բաղդը, չհամարձակուեցան այլևս ձեռք տալ այդ սուերին, որոնք տեսքով այդքան զրաւիչ էին, բայց շօշափելուց չետոյ—խիստ անհաճոյ: Եւ մարդ ու կին կէս զարմացած, կէս ուրախ նայում էին միմիանց այն մանուկներին նման, որոնք քաղցրաւենիքի չափազանց զրաւութիւնից իրենց թուքն էին կուլ տալիս: Բայց բիւ յետոյ չիլ'օմէտտան կրկին ենթարկուեց զայնթակդութեան և մեկնելով իւր ձեռքն ու խլելով երկու բուռը փող, սաստիկ հուպ աւեց, որպէսզի ոչինչ բաց չ'ընկնէր, բայց յանկարծ անասելի մի ճիւղ արծակեց սաստիկ ցաւիցը, որովհետեւ չար սուերն այս անգամ զառել էին բարակ-երկար ասեղներ ու այնպէս ծակծակել նրա ձեռքերը, որ կարծես մատերը կարւած լինէին ամիսն հետ: Նրա կռանալը տեսնելով չիլ'օմն էլ հետեւեց նրա օրինակին և ուղեց իւր բաժինն ստանալ և ստացաւ... երկու հատ սաստիկ տաքացրած երկաթէ թիակներ, որոնք անզթօրէն խանձեցին նրա ձեռքերի կաշին: Այն ժամանակ, սաստիկ ցաւիցը խելակորոյս, յարձակուեցին սուերին վրայ և սկսեցին արագ-արագ ածել փողերն իրենց ծոցը, այդպիսով նրանք ուղղում էին ժամանակ չ'տալ սուերին կերպարանափոխուելու:

Բայց—հի—սուերն այնպիսի բարի պառւորները չէին, որ յանկարծ վեր կենային և թոյլ տային իրենց որսալ... Առաջին իսկ հպումից նրանք սկսում էին թռչկոտել որպէս մորելս (sauterelle) այլը սողում էին օձի նման, ոմանք եռացող ջրի նման ծորում էին... Նրանք յարմարւում էին ամեն մի վնասակար կերպարանափոխութեան և չափշտակիչներին չ'պատժած՝ չէին չքանում...

Թողող գորտեր, բուեր, վամպիրներ, զիշերային թիթեռներ, կարիճներ, սարդեր, խոնաւ տեղերի բոլոր զգելի բնակիչներ և էլ ինչէր ասէք չէին դառնալ սուերը, որից զլուխ կորցրած մեր պարոնն ու տիկինը, սարսափահար դէս ու դէն էին ընկնում սենեակում... Շատ չանցած բոլոր սուերը կենդանացան, որոնց ձեռքից աղաւաղեցան չափշտակիչները միայն ձեռնուենայն փախուստի դիմելով:

Թշառների Գոյրը հանգիստ և ժպտադէմ քնած էր, նա ոչինչ չէր զգում:

9.

Միւս օրը երբ զարթնեց Թշառների Գոյրը զգաց, որ խիղճն իրան տանջում է: Նա յանդիմանում էր ինքն իրան, որ այնքան հեռու տեղեր էր գնացել՝ Թշառների վիճակը բարւօքելու, բայց մոռացել էր իւր քեռուն ու քեռու կնոջը: Աղնիւ աղջիկը խղճում էր անխտիր բոլոր Թշառներին նրա համար բոլոր խեղճներն ամենից առաջ խեղճեր էին և ապա չար կամ բարի մարդիկ: Նա զանազանութիւն չէր դնում մարդկային արցունքների մէջ և մտածում էր, որ իրա գործը չէր սրան կամ նրան պատժել և կամ վարձատրել և որ իրա պարտականութիւնն էր—սրբել Թշառների արցունքը: Նրա մանկական թոյլ բառականութիւնը չէր կարող լծափանցել աշխարհի կարգերի ուղն ու ծուծը: Նա—մարմնացած զթուփիւնն էր:

Երբ նա միտք էր անում մեղաւորների դժոխային տանջանքներին պատապարտելու մասին, իւր բոլոր էութեամբ այնպիսի ցաւակցութեամբ էր համակւում, որպիսին երբէք չէր զգալ քաւարանում զանուոր:

Մի անգամ ինչ-որ մարդ ասաց նրան, որ այս ինչ աղքատն արժանի չէր նրա տւած ողորմութեանը, բայց նա չուղեց հաւատ ընծայել այդ խօսքին:

Ի՞նչպէս ախար, միթէ հաց ուտելու համար՝ քաղցած լինելը բաւականաչափ իրաւունք չէ մարդոց աչքում...

Եւ ահա, որպէսզի ուղղէ իւր մոռացութեան սխալը, Թշառների Գոյրը վերցրեց քսակը և շտապով դուրս գնաց, որ դնէ քեռու տան մօտիկ դաւող հողը:

Նա գնեց ի միջի այլոց և մի զոյգ խալտաբղետ, մետաքսի նման փողփողուն մալերով եղներ ու մի դուլթան. նա չ'մոռացաւ վարձել և մի բանուոր, որին հրամայեց դուլթանին լծւած եղները քշել դէպի չիլ'օմի տունը: Մինչև այդ նա քաղաքից դնեց ամեն տեսակ պաշարեղէներ՝ չոր որթիւղներ, պատաւկան ալիւր, ապուխտ չորացրած բանջարեղէներ...

Երեք մեծ սալեր հետեւում էին Թշառների Գոյրը, որը խանութից խանութ անցնելով գնում և բեռնում էր սալերի վրայ այն ամենը, որոնք անհրաժեշտ էին, մի համեստ ընտանիքի բարեկեցիկ կեանքի համար: Մարդիկ զարմանում էին, թէ ինչպէս այդ տասնամեայ աղջիկը խելահաս կնոջ նման գործ էր ածում Աստուծոյ շնորհած փողերը: Նա երբէք չէր գնել որևէ աւելորդ բան, ինչպէս կարելի էր սպասել նրա հասակակից մի աղջկանից, այլ ընտրում էր զիմացկան կարասիք, կտաւ, պղնձէ խաղիկներ, մի խօսքով այն, ինչ որ կրգնէր մի երեսնամեայ բարի տանտիկին:

Երբ երեք սալերն էլ բեռնաւորուեցան, ապա նա հրամայեց տանել և—կանգնեցնել զրանց էլ եղներն ու դուլթանի շարքում: Իսկ Ինքը մի հայեացք ձգելով անակին վրայ, տեսաւ, որ զա չափազանց փոքր էր ու խղճալի և որ զրանում չէին կարող զետեղել իրա դնած իրերը: Նա ցաւում էր, որ չէր կարող գնել մի համեստ կալւածք և այդ ոչ այն պատճառով, որ փող չուներ, այլ որովհետեւ մերձակալքումը կալւածքներ չ'կային: Ուստի նա որոշեց այդ տնակի կողքին շինել տալ մի յարմարաւոր տուն և այդ նպատակի համար սալերի առաջ վեր ածեց մի քանի պղնձէ սու: Նա այնպէս էր տանում գործը, որ այդ բոլորը կատարեց կարճ ժամանակում, որից չետոյ էլ դեռ քնած էին չիլ'օմն ու տիկինը:

Այնուհետեւ Թշառների Գոյրը մօտեցաւ տան զրանը և բոլոր ուժով կանչեց:

— Գեռի, քեռակի՛ն...

Ծերերը չ'զարթնեցան, ուստի և նա ստիպեց թխթխկացնել դուռն ու դռնը:

— Այ քեռի, քեռակին, բացէք դուռը, երջանկութիւնն է ուղում այցելել ձեզ:

Չիլ'օմն ու չիլ'օմէտտան խոր քնի միջից լսեցին վերջին բառերը և դեռ կարդին չ'հաղնւած դուրս վաղեցին: Նրանք այնքան անսպասելի էին որ չիլ'օմն հազել էր սխալմամբ իւր կնոջ շրջազգեստը, իսկ կինը՝ ամուսնու անդրադարձիկը և զարմանալի է, որ նրանք դուրս դալուց չետոյ, այնքան զրաւուած էին անսպասելի անսարանով, որ էլի չէին նկատում իրենց հաղուսանների կոմիքականութիւնը...

— Տէր իմ—ասում էր բանւորը դիմելով չիլ'օմին,—որտեղ էք հրամայում տանել եղներն ու դուլթանը... միամիտ կացէք, ձեր արտերն արդէն մշակւած են և դուք այս տարի հիանալի հունձ կունենաք:

Չէնց այդ միջոցին կառապաններն էլ չիլ'օմէտտին մօտեցան և ասում էին:

— Սիրելի տիկին, ահա ձեր տնային իրերն ու պաշարեղէնը, ճրտեղ կրհրամայեք դատարկել մեր սալերը այդ բոլորն հաղիւ մի օրից ներս կրկրեն:

Խեղճ ձերն ու պառաւը չէին իմանում ինչ պատասխանել. նրանք երբէք չէին կարող հաշուել այն մտքի հետ, թէ այդքան հարստութիւնը իրենց է պատկանելու: Բայց շատ չանցած մտաբերեցին առեղծւածալին սուերը, որոնք այնպէս անդուլթ կերպով ծաղրում էին նրանց անցեալ դիշեր:

Թշառների Գոյրը մի անկիւնում կուչ եկած, ծիծաղում էր կուշտ-կուշտ նա չէր ուղղում վրէժ լուծել նրանցից սև օրերում կրածների փոխարէն:

Հաւատացնում եմ ձեզ, որ դուք էլ կը ծիծաղէիք անսպասան, եթէ երբէք տեսնէիք չիլ'օմին լւերկա հազած, իսկ չիլ'օմէտաւան՝ փանթալսն:

Նրանք իրենք էլ չ'գիտէին ծիծաղել, թէ լալ:

Վերջապէս աղջիկը դուրս եկաւ թաղստի տեղիցը, երբ տեսաւ, որ քեռին ու քեռակինը՝ չ'հաւատալով ի վերջոյ տեսածին ու լսածին՝ պատրաստուած էին ներս մտնել և դուռն ու պատուհանները պինդ կողպել:

— Բարեկամներ — դարձաւ աղջիկը բանւորներին ու կառապաններին, — տարէք այդ ամենը ներս և դարսեցէք մինչև առատաղները... Ես չէի մտածել, որ մեր տունը փոքր է և այնքան բաներ դնեցի, որ այժմ հարկ կըլինի կառուցանել մի մեծ տուն, ... ահա այդ նպատակին չափաւորած դուռնորդը: — Նա այնպէս էր արտասանում այդ խօսքերը, որ լսելի լինեն քեռուն ու քեռակնոջը, որպէսզի լաւ հասկացնի նրանց, որ ինքն էր դնել այդ ամենը: Նա ուղղում էր, որ նրանք համոզւեն այդ բանում:

Նախորդ օրը չիլ'օմն ու իւր կինը վճռել էին սաստիկ ծեծել Թշառների Գոյրը, որպէսզի ուրիշ անգամ չ'համարձակւի ամբողջ օրը տունից դուրս մնալ:

Բայց այժմ, երբ լսեցին նրա խօսքերը՝ և երբ տեսան որ կառապաններն արդէն սկսել էին դարսել այդ հարստութիւնն իրենց դռան առաջ, այն ժամանակ ուշադրութեամբ նայեցան աղջկանն ու չեմ իմանում ինչ էր պատճառը, սկսեցին հեկեկալ: Նրանց այնպէս էր թւում, թէ մի ինչ-որ աներևոյթ ձեռք սեղմում էր իրենց կոկորդը և այդ նոր, գեռու անծանօթ յուզմունքը շղթայել էր նրանց: Յանկարծ նրանք զգացին, որ սրտանց սիրում են այդ թշառ աղջկան և ահա, ուրախութեան արտայայտւելով աչքերին, սկսեցին ջերմաչերմ համբուրել նրան:

Այդ տաք համբուրները հանգստացրին նրանց խռոված հոգին:

Է.

Մի տարի վերջը չիլ'օմն ու չիլ'օմէտաւան դարձան երկրի երջանիկ և ամենահաբուստ երկրագործը, նրանք ունէին մի ընդարձակ կալածք, որի սահմանները միանգամից որոշել չէին կարող մարդկային աչքերը: Հազաւորէլ բան չէ այդ, որ աղքատ մարդիկ հարստանում են մեր ժամանակներում, այդտեղ դարձանալու ոչինչ չ'կալ. դարձանալին այն էր միայն, որ չար չիլ'օմն ու չիլ'օմէտաւան այժմ դառել էին շատ բարի արարածներ: Ծառերը չէին կարող հաւատալ այդ բարեշրջման, միջնդեռ դա իրականութիւն էր: Նրանք այլևս չէին տանջւում քաղցից ու ջրախից. նրանք ախրացել էին իրենց նախկին կարողութեանը:

Անչափ արցունքներ էին թափել նոքա, ուստի և այժմ զժբաղղ մարդկանց համարում էին իրենց քոյր ու եղբայր և օգնում էին նրանց:

Արցունքները — ամենալաւ խորհուրդատուներն են դրանք:

Ինչ վերաբերում է այն երեւոյթին, որ չիլ'օմը ձեռք էր քաշել դիմովութիւնից, իսկ չիլ'օմէտաւան չափազանց պնասիրութիւնից, ես կարծում եմ, որ սուերն ինչ-որ խորհրդաւոր չափութիւն ունէին, որին և պէտք է վերադրել այդ հրաշքը: Թշառների Գոյրը քսակի սուերն այնպիսիներէն չէին, որով կարելի լինէր անտեղի ծախսեր անել. օ, ոչ, նրանք խուսափում էին չարագործներից և զնում էին ազնիւ մարդկանց զէպի բարեգործութիւն մղելու: Փնոք, պատիւ պղնձէ սուերին, նրանք մեր զարշնի ոսկուն ու արծաթին նման մահացու չիմարութիւններ չէին գործում:

Չիլ'օմն ու չիլ'օմէտաւան առաւօտից մինչև երեկոյ համբուրում էին Թշառների Գոյրը: Սկզբում նրանք արգելում էին իրենց աղջկան որևէ աշխատանք անել և բարկանում էին, երբ նա դործի մասին խօսք էր բաց անում: Հետագայից էր, որ նրանք ուղղում էին պարզ և ժրաշան աղջկանից մի քնքոյշ օրիորդ ստեղծել, փոքրիկ սպիտակ ձեռներով, ընդունակ միայն մաքուր ձեռագործներ անելու:

— Վեհ եղիւր — ասում էին նրան ամէն առաւօտ, — և ոչ մի բանի մասին մի մտածիր այլևս:

Բայց աղջիկն համամիտ չէր նրանց. նա ձանձրութիւնից կրմեռէր եթէ ամբողջ օրն անցկացնէր առանց եռուն կեանքի. նա աւելի մեծ հաճոյք էր վայելում տնային գործեր կատարելուց, քան փարթամ կեանքից ու զարեութիւններից:

— Խնդրում եմ թող տւէք ինձ ուրախութեամբ աշխատելու — ասում էր նա իւր քեռուն ու քեռակնոջը, — ես տաք հազնւած եմ և կարող եմ արդ ու զարդի հետից ընկնելու փոխարէն անային գործեր կատարել:

Եւ նա այնպիսի անյողողող եղանակով էր արտասանում այդ խօսքերը, որ քեռին ու քեռակինն համոզւում էին նրա խելամուտթեան մէջ ու այլևս չէին զիպչում նրա նաշակին:

Թշառների Գոյրն առաջւան նման վեր էր կենում ժամի 5-ին և անձնատուր էր լինում տնային պարագմունքներին. ի հարկէ, նա այժմ ոչ յատակն էր սրբում առաջուայ նման, ոչ էլ աւելում, որովհետև նրա ուժիցն էլ վեր էր այդ ահագին տան մաքրութիւնն հողալը. բայց նա միշտ զնում էր աղախիներին հետ կաթնատունը, թռչնանոցը և օգնում էր նրանց առանց երբէք իւր «ես»-ը վիրաւորած զգալու:

Այդպէս ահա նա դարձաւ այդ երկրի ամենահարնւստ և ամենաժրաշան աղջիկը. ամենքը դարձանում էին, որ նա այդքան հարստանալուց յետոյ չէր փոխւում, նրա աչտերն էին միայն մի փոքր կարմրել և մէկ էլ աշխատութեան պայմաններն համեմատաբար թեթեւացել:

— Օրհնեալ կարիք — ասում էր նա յանախ, — դու էիր, որ հարստացրիր ինձ:

Նա շատ անգամ մտածում էր իւր տարիքի մասին ու իսկոյն տխրում: Ինքն էլ չեմ իմանում ինչու, նկատեց նա, այժմ պղնձէ սուերն այլ ևս հարկաւոր չէն դալիս: Հողն արտադրում էր հաց, դինի, իւղ, բանջարեղէն և մրգեր. անասնոց հօտերը տալիս էին բուրդ՝ հագուստի համար և միս՝ կերակրի համար: Կալածքի արդիւնքները լիովի բաւարարութիւն էին տալիս թէ իրենց և թէ մերձաւորների պահանջներին:

Թշառների բաժինն էլ փոքր չէր, ըստորում աղջիկն այժմ զրամով չէր, որ օգնում էր նրանց, այլ մսով, ալիւրով, վառելիքով, կտոր-կտոր կերպաններով և այլն:

Բացի այդ վերնաշարիւմն էլ զեռ կուտակւած էին մի քանի շերտ պղնձէ սուեր, որոնք 20—30 խուրձ խոտի տեղ էին բռնում: Ասենք Թշառների Գոյրն աւելի նախապատուութիւն էր տալիս յարդին — քրտնաշան աշխատութեան պտուղներին, — քան այդ փողերին, որոնք ձեռք էին բերել առանց աշխատութեան: Թշառների Գոյրն հետզհետէ սկսում էր ատել այդպիսի հարստութիւնը, որը միայն ժլատների արկղները կարող էր ծանրաբեռնել և մէկ էլ՝ քաղաքի առևտրականների ձեռքին պաշտամունքի առարկայ դառնալ: Այդ ապարդիւն զրամաղուխն այնպէս էր զղեցրել նրան, որ նա մի գեղեցիկ օր վճռեց ոչնչացնել այդ սուերը: Նա պահել էր կախարդական քսակը, որն ազահութեամբ կլանելով պղնձէ սուերը՝ բարեխղճութեամբ ի կատար ածեց նրա ցանկութիւնը և վերնաշարի բոլորովին դատարկեց:

Այստեղ Թշառների Գոյրը մի փոքր խորամանկութիւն գործ դրեց. նա աղքատ

կնոջից ստացած սուէն չ'զրեց քսակի տակ, աչդպիսով սուէրն հանդիստ չքացան և չ'փոր-
ծեցին կրկին յետ դառնալ:

Ահա աչդպէս նա ամեն միջոց ձեռք էր առնում, որպէսզի չափազանց չ'հարստա-
նայ, զգալով որ դա կսպառնար իւր սրտին...

Ժամանակի ընթացքում նա սկսեց բաժանել և իւր հողերի մի մասը, որովհետեւ
բոլոր հողը խիստ շատ էր մի ընտանիք կերակրելու համար:

Նա աշխատում էր իւր ելքն ու մուտքը համապատասխան դարձնել:

Թշուառների Գոյրը մի ուրիշ հոգս էլ ունէր—նրան սաստիկ անհանգստացնում էր
աղքատ կնոջ տւած սուէն, որին նա ամենայն յօժարութեամբ կրծքէր դետր, եթէ չ'կաս-
կածէր, որ նա կարող էր մի կերպ ընկնել որեւէ չար մարդու ձեռք, որը և կօգտւէր նրա-
նից ի վնաս ուրիշներին: Տարակոյս չ'կար, որ եթէ Թշուառների Գոյրը ի բարին դորժ դրած
փողերի կէսը ի չարը դորժ դնէր, աչժամ աչդ կրկին քարուքանդ եղած կրլինէր: Նա աչժամ
միայն հասկացաւ, թէ ինչո՞ւ մուրացիկ կինը երկար ժամանակ որոնել էր իւր ողորմու-
թեան արժանի մէկին, լաւ զիտեալով, որ իւր աչդ սուէն կարող էր ժողովրդի և՛ երջան-
կութեան պատճառ դառնալ—և՛ դժբաղդութեան,—նայելով թէ ո՞ւմ ձեռքն կ'ընկնէր նա:

Եւ Թշուառների Գոյրը էլի պահեց պղնձէ սուէն, կախելով իւր վզից:

Այնուամենայնիւ ծանր էր նրա համար կրել աչդ սուէն իւր կրծքին վրայ: Նա աչժամ
յանձն կառնէր ամեն ինչ, միայն թէ հնարաւորութիւն ունենար դանելու մուրացիկ կնոջը,
որին նա կրկնգրէր յետ ստանալ աչդ աւանդը. նա կասէր կնոջը, բաւական է որքան հրաշք-
ներ դորժեց աչդ սուէն և որ ժամանակ էր հանգստութիւն տալու նրան: Եւ նա որոնում
էր կնոջը: Ի վերջոյ դանելու յոյսը կորցրեց...

Մի անգամ էլ երեկոյան դէմ, նա եկեղեցու մօտով անցնելիս ներս մտաւ տաճարն
աղօթելու: Տաճարի փոքրիկ պատուհանից ներս էին թափանցել արեւի ճառագայթները և
ընկնելով մթութեան մէջ ընկղմւած հին պատկերին վրայ՝ բոցավառում էին նրա ոսկէզօծ
շրջանակը: Թշուառների Գոյրը երկիւղածութեամբ ծնրաղրեց քարէ յատակի վրայ և աչ-
քերը սեւեռելով պատկերին՝ սկսեց չորմեռանդութեամբ աղօթել: Նա խնդրում էր Աստուա-
ծանից ուղարկել մի հրեշտակ, պղնձէ սուէն ստանալու:

Պատկերն աչնպէս էր բոցավառում արեւի շողքերից, որ կարծես քերովբէներէց
մէկը բաց էր արել երկնային վարագոյրի մի ծալքը, որից դէնը պատկերանում էր հրաշա-
փալ Ս. Կոյսը՝ Միածինը գրկում: Ուշի ուշով դիտելով պատկերը, աչս անգամ աչնպէս
թւաց Թշուառների Գոյրը, որ ինքը կարծես աեսել էր աչդ Կնոջը և նրա Որդուն, որոնք
աչդ բոպէին կարծես ճանաչելով ժպտում էին նրան...

Շատ չանցած՝ աղջիկանն աչնպէս թւաց, թէ Սրբուհին ու Միածինը հեռանում էին
պատառիցը և պատրաստւում էին ցած գալու:

Այնուհետեւ նա լսեց մի նաղելի ծայն, որ ասում էր նրան:

— Երկնքի Աղբատ — Սրբուհին և՛ ես, որ աեսնելով աշխարհի Թշուառների ար-
ցունքները՝ սփոփում եմ նրանց վշտերը, Մարդկային տանջանքների մասին ես միջնորդում
եմ Աստուծոյ առաջ...

«Ես ման եմ գալիս աշխարհի վրայ, որպէս մի հասարակ կին, աղքատիկ հաղնւած
ու Թշուառ և մխիթարում եմ իմ Թշուառ քոյրերին ու եղբայրներին:

Մի երեկոյ ես աեսայ քո մէջ այն էակին, որին երկար ժամանակից ի վեր որոնում
էի: Խիստ դժւար է ինձ վիճակւած գործը և երբ աշխարհի վրայ հանդիպում ես մի մարդ-
հրեշտակի, նրան յանձնարարում եմ կատարել իմ դորժերի մի մասը: Աչդ բանի համար ես

տալիս եմ ընտրած մարդ-հրեշտակին մի երկնային սուէ, որը անբիծ ձեռքերին տալիս է
կարողութիւն և դիւրութիւն:

«Տէս ինչպէս է ժպտում քեզ իմ Մանուկը. նա գոհ է քեզանից, որովհետեւ դու
լինելով «հողով աղքատ», առաջնորդում ես Թշուառների լէզէոնին դէպի բարին ու ճշմա-
րիտը... Աչժամ տո՛ւր ինձ երկնային սուէն, որը ճնշում է քո հողին... միայն քերովբէներն են
կարողանում կրել նրան յաւիտեանս յաւիտենից իրենց թւերի վրայ:

«Եղի՛ր հեզ և երջանիկ»:

Թշուառների Գոյրը իւր բոլոր էութեամբ համակւած էր մի տեսակ հիացմունքով
ու երկիւղածութեամբ դէպի աչդ տեսիլը:

Նա երկար ժամանակ կանգնած էր անշարժ: Արեւի ճառագայթներն հետզհետէ վեր
էին բարձրանում. Թշուառների Գոյրը աչնպէս էր թւում, թէ երկնից դռներն էլ փակւում
են արդէն: Սրբուհին հանեց նրա պարանոցից ժապաւենը կախարդական սուով միասին և իս-
կոյն աներևոյթացաւ: Աղջիկը ակնապիշ վերեւ էր նայում, բայց աչժամ միայն ոսկէզօծ շրք-
ջանակի վերին մասն էր երևում:

Թշուառների Գոյրն աչլեւ չզգալով իւր կրծքի վրայ սուէի ծանրութիւնը, երեսը
խաչակնքեց և փառք տալով Աստուծուն դուրս գնաց եկեղեցուց:

Աչդպիսով ահա աղատեց նա իւր հոգսերից և աչնուհետեւ հանդիստ ապրեց երկար
տարիներ, մինչև որ Տիրոջ հրեշտակը եկաւ տանելու նրան—հրեշտակը, որին նա սպասում
էր դեռ մանկութեան օրերից և որը տարաւ նրան իւր ծնողաց ու չ'ի՛օմի և չ'ի՛օմէտտայի
մօտ, որոնք վաղուց սպասում էին նրան երկնքում:

Թշուառների Գոյրը մահից յետոյ դարեր են անցել, բայց նրա ծնած երկրում ոչ մի
աղքատ չի երևում: Ես չեմ ասում թէ նրանց բնակարանները լիքն են մեր պիղծ ոսկով
կամ արծաթով—բա՛ւ լիցի, բայց նրանց մօտ միշտ կարելի է հանդիպել յայտնի չէ որ-
տեղից, Աստուածամօր հրաշալի սուէի որդիներից մի քանիսին — դեղին պղնձէ խոշոր սուե-
րի, հողով աղքատաց և աշխատաւորաց աչդ համեստ դրամին...

Считаемъ долгомъ выразить нашу искреннюю признательность всѣмъ тѣмъ лицамъ, которыя оказали свое сочувствіе нашему изданію, — кто своими произведеніями, кто распространеніемъ подписки на него и присылкой намъ разныхъ снимковъ. Лѣстимъ себя надеждой, что читатели не откажутъ въ дальнѣйшемъ распространеніи нашего изданія, которое имѣетъ ввиду исключительно благотворительную цѣль. Чистый доходъ, полученный отъ проданныхъ экземпляровъ сборника «Арцункнеръ» («Слезы») будетъ препровожденъ въ Тифлисскій Комитетъ, состоящій подъ покровительствомъ Его Святѣйшества Католикоса всѣхъ армянъ. О денежныхъ суммахъ, пересылаемыхъ въ названный Комитетъ, своевременно будетъ доводиться до всеобщаго свѣдѣнія.

Ред-изд.: *Изабелла Григ. Берберьян*
Егшизъ Ал. Багдасаріан

Պարտք ենք համարում յայտնել մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը այն անձանց, որոնք իրենց աշխատութիւններով, ժողովածուի բաժանորդագրութիւնը տարածելով, աւելած վայրերից մեզ լուսանկարներ ուղարկելով, աջակցեցին մեզ և մեր հրատարակութեանը՝ ամեն մէկը ըստ իւր ոյժերի։ Ուղում ենք հաւատալ, որ մեր ընթերցողները չեն զլանայ լայն տարածելու մեր բարենպաստակ հրատարակութիւնը, հասարակութեան բոլոր խաւերում։ «Արցունքներ» ժող. վաճառումից գոյացած գումարը արդիւնքը կ'ուղարկուի Վեհափառ Կաթողիկոսի հովանաւորութեան տակ կազմուած Թիֆլիսի Նախատամատոյց Մասնաժողովին։ Ուղարկուած գումարների մասին կ'յայտարարուի իւր ժամանակին՝ ի գիտութիւն հասարակութեան։

«Արցունքներ» ժողովածուի հրատարակութեան հետ կապուած բոլոր ծախսերը և հաշիւը, խմբագրութիւնս մտադիր է հրատարակել առանձին գրքոյկով, որտեղ ի միջի այլոց երևան կ'գան իրենց իսկական պատկերներով հայ կեանքի իրականութեան մէջ եղած «հասարակական գործիչների» անուան տակ թաղնուած, մի քանի «ինտելեգենտ» «աղաները»։ Ձանց առնել զընդհանուր կ'նշանակէ փակ աչքերով նայել իրականութեան։ Խմբագրութիւնս իւր բաժանորդների ներդրամութիւնն է խնդրում, ժողովածուի օրոշուած ժամանակից ուշ լոյս ընծայելու համար։ Յայտնում ենք ի գիտութիւն, որ պատճառները մեզանից անկախ էին, համենայն դէպս խմբագրութիւնս արել է այն՝ ինչ որ հնարաւոր էր, ըստ իւր տրամադրութեան տակ եղած ոյժերի։

ԶԱԿԷԼ ԲԵՐԲԵՐՆԱՆ. Ե. Բ.

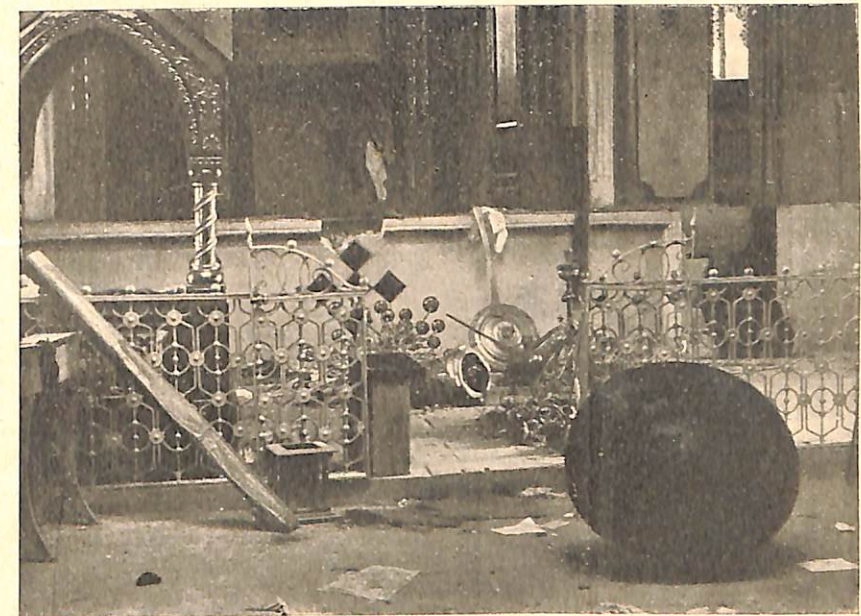
Ժողովածուի գոյութիւնը անապահովութեան չ'ենթարկելու համար, անտիպ թողեցինք մի քանի տեսարաններ աւերուած վայրերի։ ԽՅԸ.

ՅԱԿԵԼՈՒՄԾ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻ

ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ^{*)} ՀՈՒՐ ՈՒ ԱՐԵԱՆ ՎԱՅՐԵՐԻՑ

1905—1907 թ.

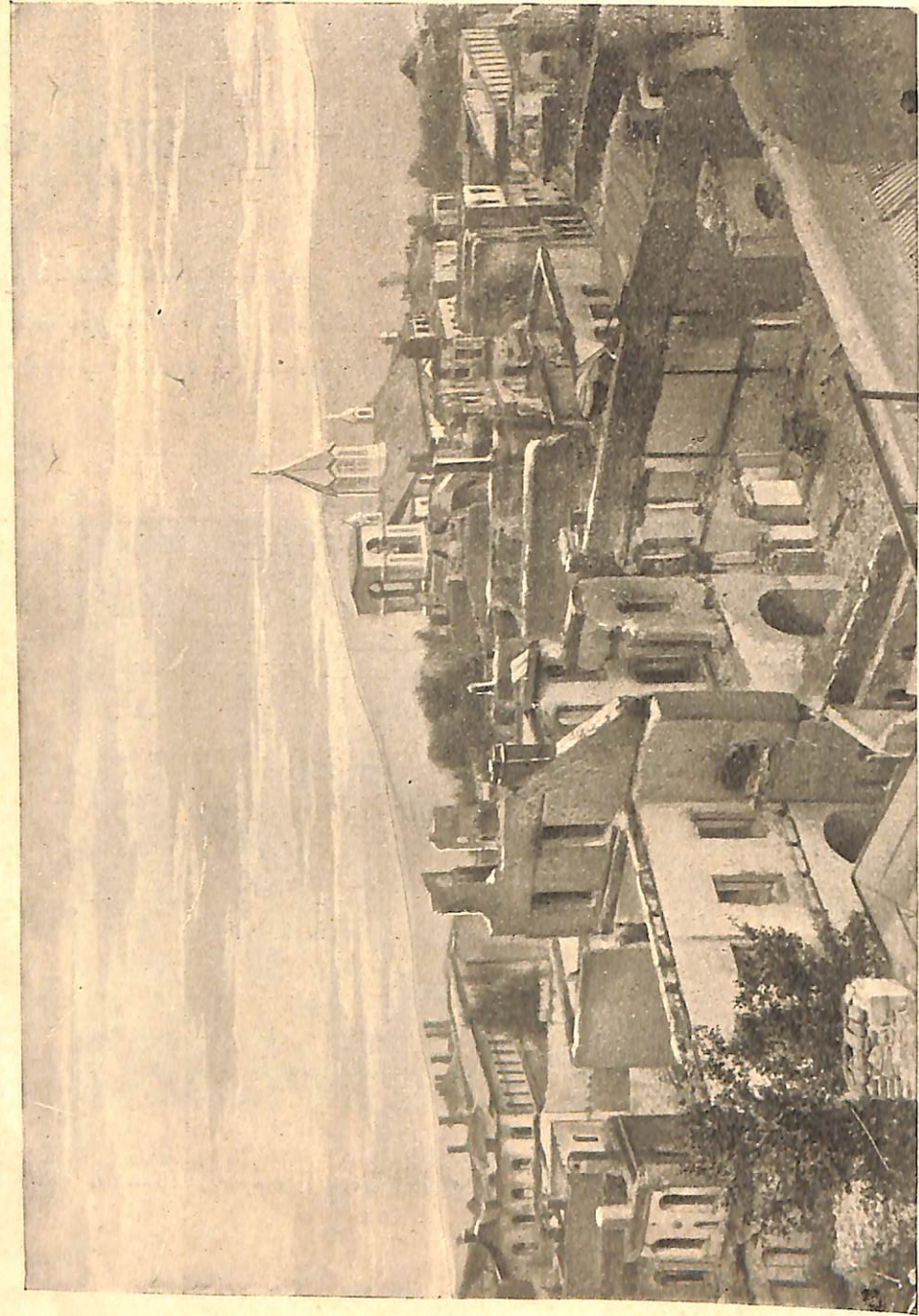
Չուշի, Բագու, Գանձակ, Նախիջևան և այլ քաղաքներում հայ-թրքական ընդհարումների ժամանակ հրդէհի ու թալանի մատնուած եկեղեցիների, տնէրի և այլ շինութիւնների։

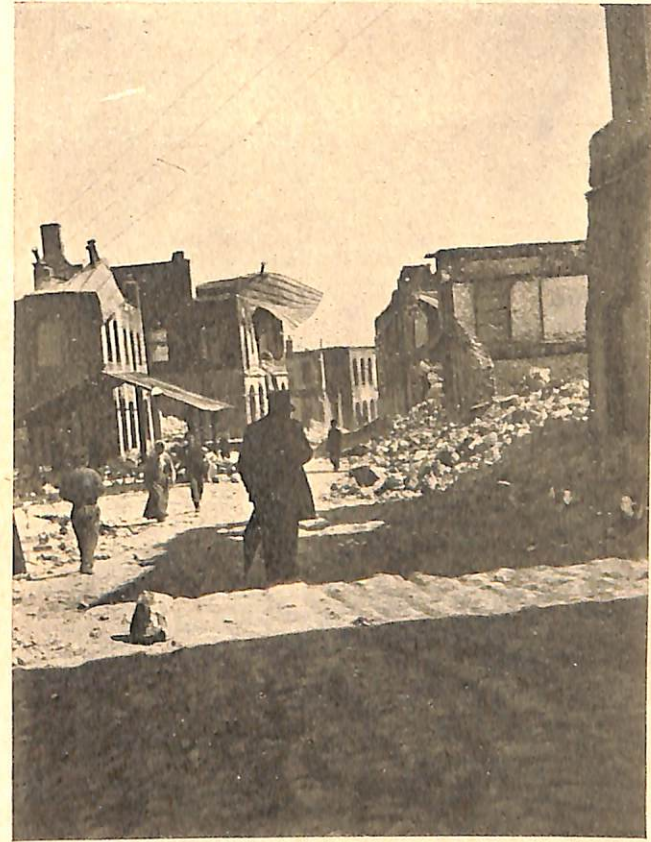
Չուշի. Ակուլեաց եկեղեցու ներսը՝ աւերուած թուրքերից (Օգոստոսի 16—20, 1905 թ.)

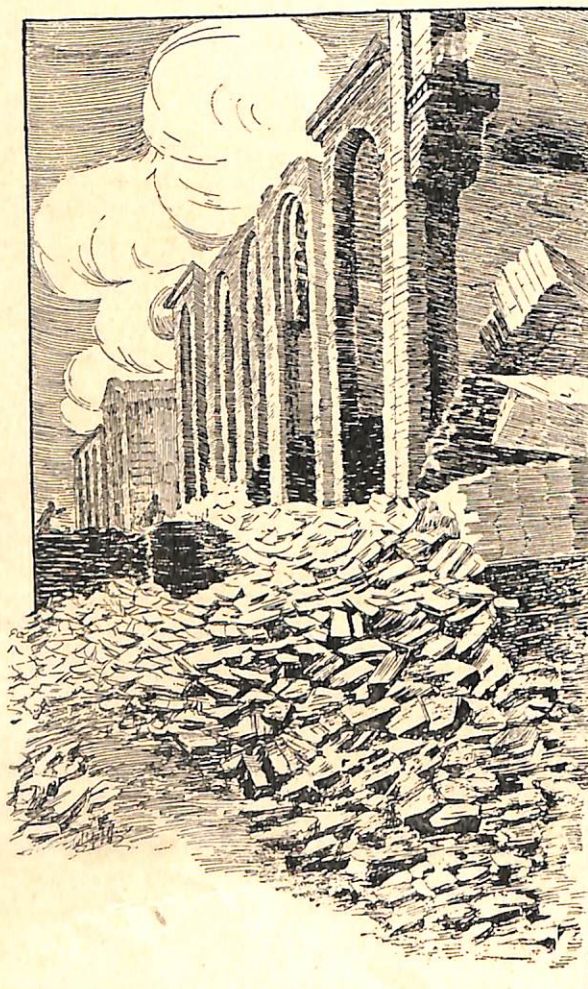
S. P. Դժբախտաբար մեր հրապարակական կոչը լրագրութեան միջոցով և առանձին դիմումները զանազան անհատներին, շատ չ'նշին դրական հետեանք ունեցան և մենք անկարող եղանք ձեռք բերել ծանրամասն և բազմաթիւ նկարներ. մեր դիմումները մնացին «Ձայն բարբառոյ չանապատի»...։ Բացի այդ՝ մեզ ուղարկուած լուսանկարներից շատերը այնքան թղլ և վատ էին հանուած, որ գոցանից կլիշէներ պատրաստել անկարելի էր, ուստի ձեռք գետեղել ենք այն լուսանկարները, որոնք պէտք եկան կլիշէներ պատրաստելու համար։

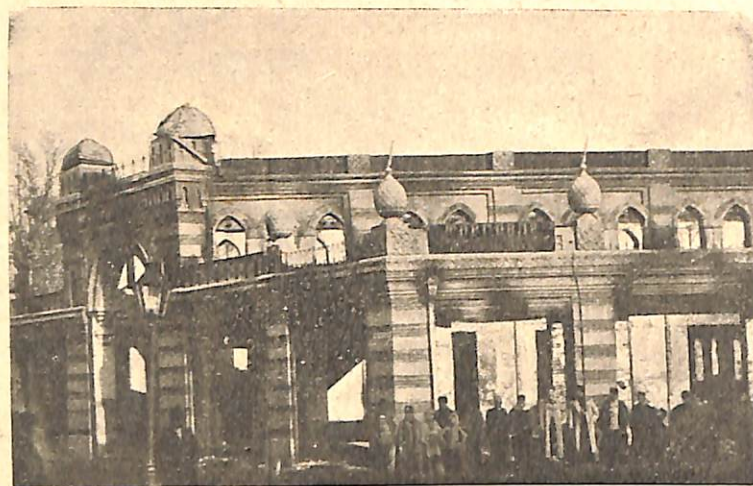
ԽՄԸ.

Չուշի. Ակուշեաց սկզբնոր. Շաղը. (Քաղաքի այս մասը ամենահարուստ խաղն էր):

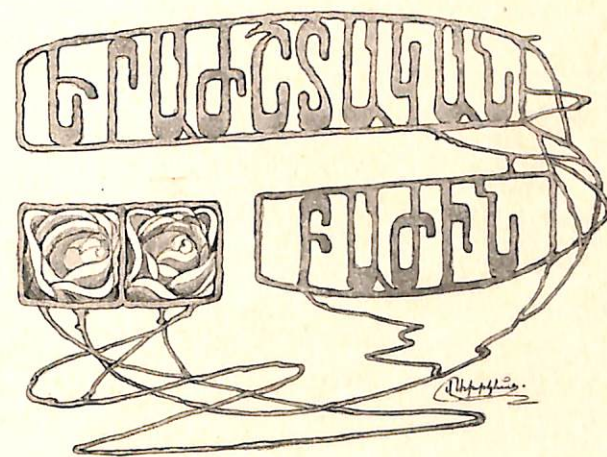

Մեզ ուղարկուած լուսանկարներէջ շատերը առանց ստորագրութեան էին և մենք ստիպուած ենք առանց ստորագրութիւններ ճիշտութեամբ չ'զիտենք, որ քաղաքի տեսարաններէն են և ինչպէս են կոչուած:

Խմբ.

Армянская пѣсня.

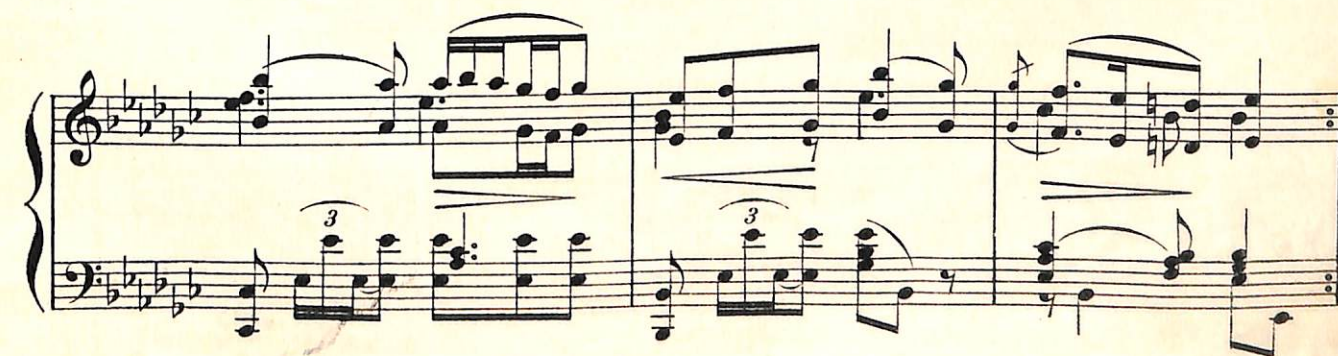
ГАРМОНИЗОВАННАЯ

М. БАЛАКИРЕВЫМЪ.

PIANO. Allegretto. poco riten. *dimin.*

a tempo poco animato

Армянская кровь.

Стихотворение Р. ПАТКАНЬЯНА въ переводѣ Ю. ВЕСЕЛОВСКАГО.

Музыка Ц. КЮИ.
1907 г.

CANTO. Moderato $\text{♩} = 80.$ *mf*

Сла-ва Бо-гу, ар-мян-ска-я

PIANO. *mf*

mf

кровь пролилась! Крово-жадной Европы на- - дежда сбы- лась... Всѣ за -

f

- были, что живъ и ар - мянскій народъ, что въ гру-ди нашей сердце тос -

f

p

- ку - етъ и ждетъ, но лишь кровь-ю за-пах-ло въ нес -

p

- частномъ кра-ю, вдругъ вер - ну - ла Ев-ро - па намъ милость сво -

f

- ю!... Слава Богу, ар - мян-ска-я кровь проли -

f

f

- лась! Крово - жадной Ев-ропы на - дежда сбы-лась...

f

Poco meno mosso. $\text{♩} = 69.$

mf

Видѣть братскую кровь всѣ отвыкли давно! То, что вынесли мы, имъ по-

p

нять не да-но... Ужась дикой рѣз-ни имъ по слухамъ знакомъ;

Musical score for the song "The Armenian Song" (Армянская песня) from the opera "The Tale of the Old Believer" (Сказание о старобелове). The score is in 3/4 time, key of D minor (three flats), and consists of three systems. The first system features a vocal line (soprano) and a piano accompaniment. The vocal line begins with a triplet of eighth notes (G4, A4, B4) and continues with a melodic line. The piano accompaniment starts with a half note (D4) and a half note (F4). The second system continues the vocal line with a triplet of eighth notes (C5, B4, A4) and a melodic line. The piano accompaniment continues with a half note (D4) and a half note (F4). The third system concludes the vocal line with a triplet of eighth notes (G4, A4, B4) and a melodic line. The piano accompaniment concludes with a half note (D4) and a half note (F4). The lyrics are in Russian: "пусть же спросят страдальцев безвинных о томъ; пусть армянка, ли -".

Шившись любимыхъ дѣтей, имъ расскажемъ о тяжелой уtratѣ своей!

riten.

Tempo I.

Слава Бо - гу, ар - мян - ска - я кровь проли - лась! Кро - во -

жад - ной Е - в - ро - пы на - деж - да сбы - лась... Ты ви -

далѣ ли, какъ мучать от - ца тво-е-го, какъ на пла-ху ведутъ, издѣ -

Музыкальный фрагмент из оперы «Взвѣсь, е - го; изъ объ - я - тій род - ныхъ вы - ры -». Музыка написана для голоса и фортепиано. Голосная партия (верхняя линия) начинается с ноты «ва» и продолжается «ясь, е - го; изъ объ - я - тій род - ныхъ вы - ры -». Музыкальный текст на фортепиано (нижняя линия) начинается с аккорда «ва» и продолжается «ясь, е - го; изъ объ - я - тій род - ныхъ вы - ры -». Музыкальный текст на фортепиано (нижняя линия) начинается с аккорда «ва» и продолжается «ясь, е - го; изъ объ - я - тій род - ныхъ вы - ры -».

f

-ва-ютъ дѣтей, гибнетъ жизнь мо-ло-да-я въ ру-кахъ па-ла-

p

-чей... Ты ви-далъ ли се-стры без-за-щит-ной по-зоръ, сла-дост-

-растныхъ вра-говъ торже-ству-ю-щій взоръ?

f

Сла-ва Бо-гу, ар-мян-ска-я кровь про-ли-лась, кро-во-

p

-жад-ной Е-вро-пы на-деж-да сбы-лась!... Вотъ

Pochissimo meno mosso.

— Свя-щен-никъ ста-рикъ у-бѣ-ленъ сѣ-ди-ной, ти-хо

вы-шелъ къ мо-ля-щимся съ ча-шей свя-той!...

f

Вдругъ... я-ви-лись зло-дѣ-и без-душ-ны-е вновь!...

marcato

mf

Въ ча-шу новая, теплая брызнула крови!... То не сказки далекой, *p*

съдой стари-ны, - то печальный удѣлъ беззащитной стра-ны!

Темпо I.

Сла-ва Бо-гу, ар-мян-ска-я кровь про-ли-лась! Кро-во- *p*

жад-ной Е-вро-пы на-деж-да сбы-лась... Но до- *mf*

-ко-лѣ, о брать мой, ты будешь терпѣть?! Иль съ несчастьемъ твоимъ ты ми- *mf*

-ришься, -от-вѣтъ! Иль печальную вѣсть ты-бъ у-слышать хотѣлъ: „Нѣтъ на *f*

свѣ-тъ ар-мянъ, древній край о-пу-стѣлъ!“ Ужь шесть *p*

ты-сячъ дѣ-тей край у-тратилъ родной... Не вернуть ихъ, -въ землѣ они

скры - ты сы - рой.

f. Вотъ и кровь проли - лась, вѣднѣ же - стокихъ по - терь... Что-жъ, Е -

ff - еро - па, ска - жи, ты до - воль - на те - перь?...

Нѣсенка.

Н. РИМСКІЙ КОРСАКОВЪ, 1901 г.

PIANO. *Andantino.*

sempre legato *cresc.* *poco*

dimin. *f*

Piano accompaniment for page 14, featuring five systems of music in D major and 2/4 time. The first system has a treble and bass staff. The second system includes triplets in the right hand. The third system has a *p* dynamic and a *cresc.* marking. The fourth system continues the accompaniment. The fifth system ends with a *dimin.* marking and a final *f* dynamic.

Она поетъ.

Слова ЛЕРМОНТОВА.

Муз. Н. В. АРЦЫБУШЕВА.

CANTO. *Andantino.* *a tempo*
 O -

PIANO. *Andantino.* *rall.*
mf *p*

- на по - етъ и зву - ки та - ютъ какъ по-дѣ ..

- лу - и на ус - тахъ

Piano accompaniment for page 15, featuring four systems of music in D major and 2/4 time. The first system includes a vocal line (CANTO) and a piano line (PIANO). The second system includes a vocal line and a piano line. The third system includes a vocal line and a piano line. The fourth system includes a vocal line and a piano line. Dynamics include *mf*, *p*, and *mf*.

гля - дить, а не бе - са иг - ра - - -

- ють въ е - я бо - же - ствен - ных о - чяхъ

И - деть ли

всѣ е - я дви - жень - я иль

мол - вить сло - во вся чер - ты

такъ

пол - ны чувствъ и вы - ра - же - нья такъ

пол - ны див - ной кра - со - ты!

такъ пол - ны чувствъ и на - слаж -

a tempo

- день - я такъ пол - ны

p

див - ной кра - со - ты.

f *rit.*

stacc. *a tempo* *rit.* *f*

Правда.

Слова Графа А. ТОЛСТОГО.

Муз. Г. А. КАЗАЧЕНКО.

Andante mosso.

PIANO. *mp*

mp Охъ, ты гой е - си „Прав - да;“ Ма - туш - ка Ве - ли - ка ты

mf „Прав - да;“ ши - ро - ка сто - ишь, ты го - ра - ми под - ня -

mf - лась до под - не - бесъ - я ты сте - пями, го - су - да - рыня, рас -

p

Музыкальная партитура на странице 20. Включает вокальную партию и фортепиано-сопровождение. Музыкальная система состоит из басового и тенорового регистров для вокала и клавирного раздела. Стиль — романс XIX века.

Вокальные партии:

- 1. *f* - ки - ну - лась Ты мо - ря - ми раз - ли - ла - ся си - ни - ми, Го - ро -
- 2. *tr* - да - ми изъ у - кра - си - лась люд - ны - ми, Раз - рос - ла - ся лѣ - са - ми дре -
- 3. *f* *ff* *risoluto e meno mosso* - му - чи - ми Не объ - ѣ - хать кру - гомъ те - бя во сто лѣтъ...
- 4. *rall.* Пос - мо - трѣть на те - бя; шап - ка ва - лит - ся.

Фортепиано-сопровождение:

- 1. *f*
- 2. *p*
- 3. *f*
- 4. *f* *pesante*

Зюлейка

ПѢСНЬ АССАДА

изъ драмы „БАБЪ“ и. Гриневской.

Муз. С. ЗАРЕМБЫ, Op. 63, № 4.

Andante.

Музыкальная партитура на странице 21. Включает вокальную партию и фортепиано-сопровождение. Музыкальная система состоит из басового и тенорового регистров для вокала и клавирного раздела. Стиль — романс XIX века.

Вокальные партии:

- 1. Зю - лей - ка, Зю -
- 2. - лей - ка, у - мру я лю - бя! — Ско - рѣ - е на не - бѣ свѣ -
- 3. - ти - ло днев - но - е По - га - снетъ внезап - но пре - красной ве - сно - ю, Чѣмъ

Фортепиано-сопровождение:

- 1. *p*
- 2. *p*
- 3. *f*

я по-за-бу-ду те-бя! А! Чѣмъ

я по-за-бу-ду те-бя! Зю-лей-ка,

Зю-лей-ка, у-мру я лю-бя! Ско-рѣ-е у-молкнеть мя.

тежно-е мо-ре На всемъ безпредѣльномъ ши-рокомъ просто-рѣ, Чѣмъ

я по-за-бу-ду те-бя! А! Чѣмъ

я по-за-бу-ду те-бя! Зю-лей-ка,

Зю-лей-ка, у-мру я лю-бя! у-мру я лю-

-бя! За-бу-ду ско-рѣ-е за-вѣ-ты ко-ра-на, Ско-

Музыкальный фрагмент на странице 24. Он состоит из четырех систем нот. Первая система: вокальная партия (верхняя линия) и фортепиано (нижняя линия). Вокальные ноты имеют под собой русские слова: «-рѣ-е за-бу-ду я и-мя И-ра-на, Чѣмъ». Вторая система: вокальная партия и фортепиано. Вокальные ноты имеют под собой русские слова: «я по-за-бу-ду те-бя! А!». Третья система: вокальная партия и фортепиано. Вокальные ноты имеют под собой русские слова: «Чѣмъ я по-за-бу-ду те-бя! Чѣмъ». Четвертая система: вокальная партия и фортепиано. Вокальные ноты имеют под собой русские слова: «я по-за-бу-ду те-бя!». В конце четвертой системы фортепиано есть пометка *ben marcato*.

Ихъ судьба.

Слова ЛЕРЕНЦА, переводъ съ армянскаго Ю. ВЕСЕЛОВСКАГО.

Муз. Ю. В. КУРДЮМОВА.

Музыкальный фрагмент на странице 25. Он состоит из четырех систем нот. Первая система: вокальная партия (CANTO) и фортепиано (PIANO). Вокальная партия имеет пометку *Andante.* Фортепиано имеет пометку *Andante.* Вторая система: вокальная партия и фортепиано. Вокальная партия имеет пометку *Andante.* Фортепиано имеет пометку *mf*. Третья система: вокальная партия и фортепиано. Вокальная партия имеет пометку *mf*. Фортепиано имеет пометку *dim.* Четвертая система: вокальная партия и фортепиано. Вокальная партия имеет пометку *pp*. В конце четвертой системы фортепиано есть пометка *mf*.

Ихъ свя-за-ла лю-бовь И вся жизнь съ то-го
дня Вся судь-ба у нихъ общей бы-ла

cresc.

И въ без-страш-ной за дѣ-ло свя-то-е борь-бѣ, ру-ка

cresc.

f *p*

объ ру-ку смерть ихъ на-шла —

ff *mf* *p* *mf*

p

По-гу-би-ла ихъ.

dim. *pp* *p*

p *cresc.*

смерть без-по-шад-ной ко-сой И въ мо-гиль-ну-ю

f *p* *f cresc.*

p

ff *f* **Appassionato.**

тѣмъ у-вле-кла. Но въ хо-лод-ной зе-млѣ о-ни вмѣ-стѣ лег-

ff *f*

-ли ихъ и смерть разлу-чить не мо-гла

dim.

commodor

А за-тѣмъ... прошли го-ды... Два красныхъ цвѣт-ка надъ ихъ

p

общей мо-ги-лой ра-стутъ — Двѣ без-печны-я птич-ки

ве-сен-ней по-рой слад-ко пѣ-сю надъ ними по-ютъ... А ихъ

тя-жка-я до-ля и под-ви-гъ свя-той

не раз-ры-вно въ на-ро-дѣ жи-вуть.

pp

dim.

mf

p

Изъ Гафиза.

Слова А. А. ФЕТА.

Муз. Д. АРАКЧІЕВА, Оп. 6, № 3.

Moderato.

CANTO.

PIANO.

mf

росо а росо dim.

p

Въ царст-во ро-зы и ви-на-при-ди,

p

Въ э-ту ро-щу въ царст-во сна-при-ди.

У_ти_ши ты пѣснь тос - ки мо - ей:

Кам_нямъ эта пѣснь слыш_на! При - ди!

Крот_ко слезъ мо_ихъ уй - ми ру - чей:

И_ми грудь мо_я пол_на! При - ди! Дай ис -

_пить мнѣ здѣсь во мглѣ вѣт - вей, Ку_бокъ

сча_сті_я до дна: при - ди!

Чтобъ лю_бовь до_тла мо - ихъ ко -

_стей Не сож_гла (о - на силь -

на!), — при — ди!

p

mf Но дож-дись, чтобъ ве - черъ сталъ тем -

mf

— нѣй Но ти-хонъ — ко и од —

f — на — при — ди.

Арія Іоанна

изъ кантаты

„ІОАННЪ ДАМАСКИНЪ“

Текстъ А. К. ТОЛСТОГО.

Музыка В. КАЛАФАТИ.

Іоаннъ.
(Баритонъ.)

Andante.

Andante.

PIANO.

sfz *p* *mf* *sfz*

f

Слус -

mf *mf cresc.* *e ac - ce - le - ran - do*

Allegro moderato.

— ти — ся ночь — на го - рест - на - го бра - та

Allegro moderato.

sfz p

И тьмой е - го — отъ солн - ца от - лу - чи!

По - мерк - ни - те, за -

- тми - тесь безъ воз - вра - та мо - ихъ псал - мовъ зве -

- ня - щі - е лу - чи, по -

- мерк - ни - те, за - тми - тесь безъ воз -

- вра - та мо - ихъ псал - мовъ зве - ня - щі - е лу -

- чи

Свер - ши - лось

Andante. *p*

Мра - ка на_бѣ_га_ють вол - ны,

Andante. *pp*

Взоръ гас_нетъ Стынетъ кровь —

p *ritard.* *m.s.*

Lento. *p*

Все - му — ко - нецъ — Изъ ми - ра зву_ковъ

Lento. *mf* *sf* *legatissimo*

ны_нѣ въ ми_ръ без - мо_лв_ный Нис - хо - дитъ къ ва_мъ раз - вѣн - чан -

— ный пѣ - вецъ. —

pp

p

pp

morendo

ppp

СЪЯТЕЛЯМЪ.

Слова НЕКРАСОВА.

Музыка М.ГОЛЬТИСОНА.

•Отчетливо.

[illegible]

ко-дишь без-плод-ну-ю? Ху-ды-ль тво-и сѣ-ме-на?

- тель Ху-ды-ль тво-и сѣ-ме-на? Ро-бо-къ ли серд-цемъ ты

[illegible]

Музыкальное произведение: «Събодрыми лицами» (Събодрыми лицами).

Музыкальный жанр: Романс.

Музыкальный стиль: Романс.

Музыкальный язык: Русский.

Музыкальный метр: 3/4.

Музыкальный лаунд: B-flat major.

Музыкальный темп: Средний.

Музыкальный динамик: mf (mezzo-forte).

Музыкальный текст:

Гдѣжь вы, у-мѣ-лы-е, събод-ры-ми ли-ца-ми.

Доб-ра-го ма-ло зер-на!

Гдѣ-же вы съ пол-ны-ми жи-та кош-ни-ца-ми? Трудъ за-сѣ-ва-ю-щихъ

Широко.

Роб-ко кру-пи-ца-ми Двиньте впе-редъ! Сѣй-те ра-зум-но-е,

Нѣсколько

доб-ро-е, вѣч-но-е, Сѣй-те вы вѣч-но-е! Сѣй-те! Спа-

ускоряя. Замедляя.

- си-бо вамъ ска-жетъ сер-деч-но-е Рус-скій на-родъ!

СЛЕЗЫ.

РОМАНСЪ ДЛЯ ВЫСОКАГО ГОЛОСА.

Съ аккомпаниментомъ фортепiano и виолончели (ad lib.)

Слова Ф. И. ТЮТЧЕВА.

Музыка К. М. ГАЛКОВСКАГО, Op. 2, № 3.

CELLO.
(ad lib.)

CANTO.

PIANO.

Andante espressivo.

ten.

ten.

Andante espressivo.

ten.

ten. Сле-зы люд-скі - я,

p

mf

p

mf

Сле-зы люд-скі - я, Лье-тесь вы ран-ней и позд-ней по-рой,

p

mf

mf

p

mf

Лье-тесь без-вѣст-ныя, Лье-тесь не-зри-мыя, Не-ис-то-щи-мыя,

mf

p

mf

ritard.

mf

ritard.

Не-ис-чи-сли-мыя Лье-тесь, какъ Лют-ся стру-и дожде-вы - я

ritard.

a tempo

pizzicato.

ARCO.

pizzicato.

ra tempo

pp

Въ о-сень глу-ху - ю, по - ро-ю ночной.

ra tempo

pp

ARCO.

ritardando

pp

ritardando

pp

Red.

*

Осень.

Слова РАСКОВА.

Муз. Я. А. НАЗАРОВА.

Moderato.

PIANO.

p

The piano introduction consists of two staves. The right hand plays a series of eighth and sixteenth notes, while the left hand plays a steady eighth-note accompaniment. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is common time (C).

p
По - вѣ - я - ла о - сень, по - ля о - пус - тѣ - ли въ до -

 The piano accompaniment for the first vocal line features a steady eighth-note bass line in the left hand and chords in the right hand. The dynamic is marked *p* and the tempo is *commodo*.

The piano accompaniment for the second vocal line continues with the same eighth-note bass line and chordal accompaniment. The lyrics are: "ли - нѣ и вѣро - щѣ мерт - вя - щій по - кой и ти - хо, такъ ти - хо ку -".

 The piano accompaniment for the third vocal line features a steady eighth-note bass line and chords. The lyrics are: "да - то ле - тѣ - ли ув - яд - ші - е листь - я надъ сон - ной рѣ - кой. Ни". The dynamic is marked *ten.*

The vocal line continues with the lyrics: "зву - ка, ни пѣ - сень о - дно лишь не настѣ - е пов - сю - ду, и днемъ, и ноч -". The piano accompaniment consists of chords in the right hand and a steady eighth-note bass line in the left hand.

 The vocal line continues with the lyrics: "но - ю по - рой, да серд - це хо - ро - нить по - гиб - ше - е счастье - е въ мо -". The piano accompaniment features a steady eighth-note bass line and chords. Dynamics include *mf* and *cresc.*

 The vocal line continues with the lyrics: "ги - лѣ хо - лод - ной, въ мо - ги - лѣ сы - рой." The piano accompaniment features a steady eighth-note bass line and chords. Dynamics include *mf* and *ppp*. The tempo is marked *a tempo*.

 The piano accompaniment for the fourth system features a steady eighth-note bass line and chords. The dynamic is marked *rit.*

„FATÈNE KI-TAME.“

DANSE EN ROND ARMENIENNE.

Moderato. M. M. ♩ = 168.

N. TIGRANOFF. Op. 4.

Piano.

Measures 1-16 of the piano accompaniment. The score includes trills, slurs, and dynamics such as *p*, *sf*, and *mf*. Repeat signs with first and second endings are present.

Measures 17-24 of the piano accompaniment. The section concludes with a *Fine.* marking and a *D.C. al Fine.* instruction.

Measures 25-32 of the piano accompaniment. The section concludes with a *D.C. al Fine.* instruction.

ЭТО-МОИ ТОПОЛИ НѢЖНО ШЕЛЕСТЯТЪ.

Слова А. ИСААКЯНА,
въ переводѣ ПАВЛА СУХОТИНА.

Муз. ЕГИШЕ БАГДАСАРЬЯНА.

CANTO. *Andante.*

morendo

Э - то мо - и

PIANO. *p*

dolce *p*

то - по - ли нѣж - но ше - - ле - стятъ

tr

шу - мы ихъ сле - та - ютъ и у - хо - дятъ вда

patetico sf *morendo*

- ли мать мо - я но снѣ - ми вновь

p dolce *sotto voce mesto p*

не до - летятъ сы - на без - таланнаго жа - лобы пѣча -

p

ли

f ritardando p

pesante

Ки - нуеъ о - без - до - ленный въ сте - пи и въ сте - пяхъ

con passione *lacrimoso*

Подъ луча - ми зной - ны - ми ти - ху - ю мо - ги - - - лу

commodo *mesto*

Конь мой мнѣ ко - пы - та - ми вы - ро - етъ въ пес -

f *con passione*

- кахъ, Тамъ зас - ну я съ го - ремъ взяв - шимъ

smorsando

мо - ю си - - - лу.

p *pp*

„FINNDJANE.“

DANSE EN ROND ARMENIENNE.

N. TIGRANOFF. Op. 4.

Andante. M. M. $\text{♩} = 160.$

Piano. *mf*

p *mf*

Մ Ա Ղ Թ Ա Ն Ք

Г. А. КАЗАЧЕНКО.

Andante sostenuto.

ԱՂՔԱՏ ԿԻՆ

Г. А. КАЗАЧЕНКО.

Andante.

Coprani.
Alti.

Tenori.
Bassi.

p

Յուր ար փր չեց, ձր մեռ սաս տիկ,

p

Զիւ նր ծած կեց զե տի նր. Ս. Տե

p

Նայն մարդ, մը տաւ իւր տուն, Պա տրս պար վի

p

ջր տի ջր. Ս. մե Նայն մարդ մը տաւ

p

իւր տուն Պա տրս պար վի ջր տի ջր.

ՍԱՍՈՒՆՑՈՑ ՔԱՅԼԵՐԳ

Г. А. КАЗАЧЕНКО.

Tempo di marziale.

Soprani.

Alti.

Tenori.

Bassi.

mf

Զին ուած պիտրատուած Սա սու նի քա չեր Սուրբ ա

mf

Tempo di marziale.

Piano.

mf

զա տու թեամբ վառ ուած ան վե հեր սուրբ ա զա տու թեամբ

System 1: Vocal and piano staves. The vocal line has lyrics: վառ ուսած ան վե հեր վրէ ժող լըց ուսած ա ոիւ. Dynamics: *f* and *mp*. The piano accompaniment also has *f* and *mp* markings.

System 2: Continuation of the vocal and piano staves. Dynamics: *f* and *mp*.

System 3: Continuation of the vocal and piano staves. The vocal line has lyrics: ծի նր ման վրէ ժող լըց ուսած ա ոիւ ծի նր ման. Dynamics: *f* and *mp*. The piano accompaniment also has *f* and *mp* markings.

System 4: Continuation of the vocal and piano staves. Dynamics: *f* and *mp*.

System 1: Vocal and piano staves. The vocal line has lyrics: քաշ քաշ կրուում էք թուր քի հեա դա ժան, քաշ քաշ. Dynamics: *f marcato*. The piano accompaniment also has *f marcato* markings.

System 2: Continuation of the vocal and piano staves. Dynamics: *f marcato*.

System 3: Continuation of the vocal and piano staves. The vocal line has lyrics: կրուում էք թուր քի հեա դա ժան, կեց ցեղուք ծիշտ Սասուն ցիք. Dynamics: *f*. The piano accompaniment also has *f* markings.

System 4: Continuation of the vocal and piano staves. Dynamics: *f*.

որ պիտի րը կէք հալ րե նիք լուրջա լաս տա նի պար ծանք

rallent. 1. Tempo I.
մերկեանքնէլ միշտ ձեզ կը տանք

rallent. Tempo I.
p

mf

2.
f Fine.
տանք
f Fine.

p D. Capo
f Fine.

CHANT DE DEUIL.

ԹՈՂ ՉԵՐԳԷ ԲԸԼԲՈՒԼ...

Гормон. Е. А. БАГДАСАРИАНА.

Andante.

CANTO.

dolce

Թող չեք գէ բըլ բուլ

PIANO.

*mf**p*

Մը շոյ գաշ տե բոււծ

Եւ երգ չը հըն չէ

Սաս նոյ լեռ նե բոււծ

Թող ժը պիտ չը գալ

*patetico**mf*

հա չե բոււս զէմ քին

Թող թա խիծաի բէ

cresc.

հա չե բոււս սրը տին

Թող թա խիծ տի

*affettuoso**p*

հա չե բոււս սրը տին.

*mf**f**mf**p**pp*

741
41

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0444216

